ȘTEFAN BALȘ - CORINA NICOLESCU

MĂNĂSTIREA MOLDOVIȚA

EDITURA TEHNICĂ
BUCUREȘTI 1958

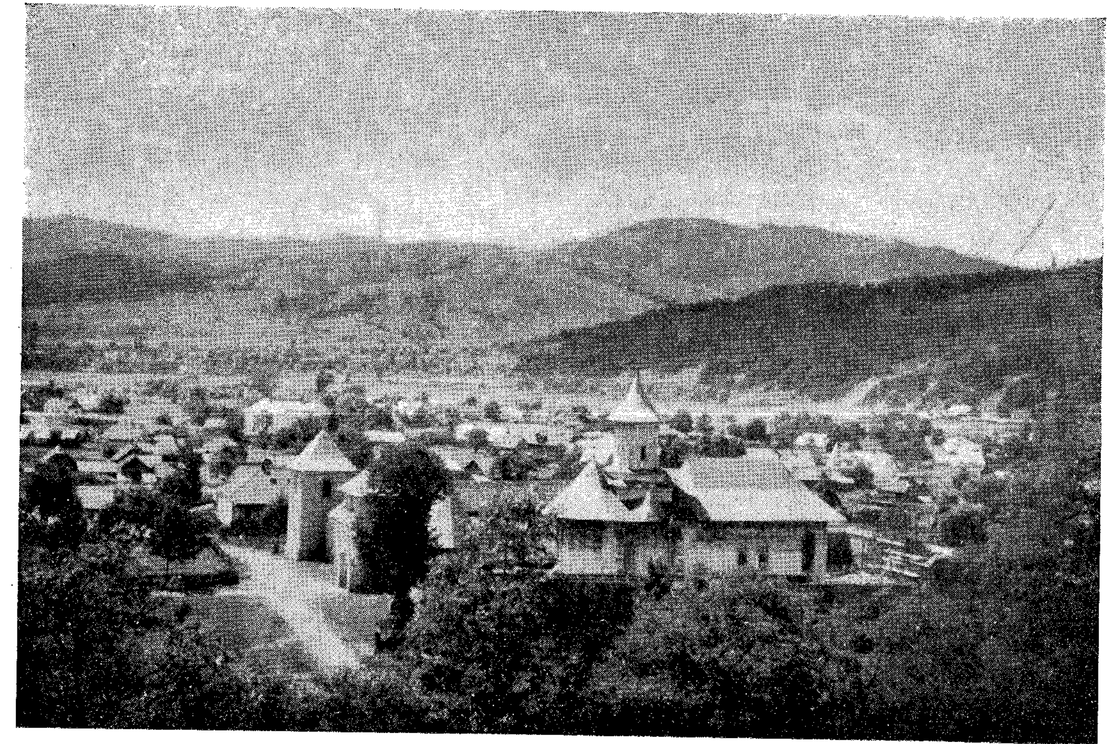

Fig. 1. Vederea generală a mănăstirii și satului Vatra Moldoviței

CUVÎNT ÎNAINTE

Mănăstirea Moldovița este al doilea monument istoric publicat în colecția de monografii, care își propune să prezinte într-o formă cît mai completă monumentele de arhitectură medievală mai de seamă din țara noastră.

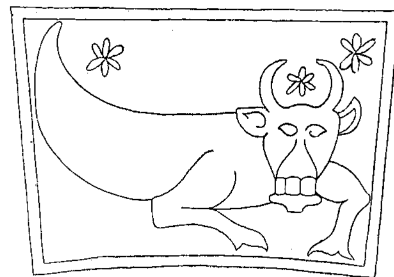
Această mănăstire este de un deosebit interes istoric prin vechimea ei, numărîndu-se printre primele patru așezăminte călugărești care au luat ființă în a doua jumătate a veacului XIV în Moldova, alături de Neamț, Bistrița și Sf. Nicolae din Poiana. Ruinată la începutul veacului XVI, ea a fost refăcută în întregime, în timpul domniei lui Petru Rareș, în imediata apropiere a construcției inițiale.

Pe lîngă valoarea istorică a așezării, biserica din cadrul ansamblului mănăstiresc al Moldoviței, cu fațadele sale îmbrăcate în întregime cu frumosul și originalul lor veștmînt de pictură, care își păstrează încă toată prospețimea după

atîtea veacuri trecute peste el, face parte din acel grup restrîns de monumente din nordul Moldovei, de acest fel unice în lume, a căror valoare artistică depășește limitele țării și intră în rîndul operelor de cultură universală.

Moldovița lui Rareș mai este totodată una dintre puținele mănăstiri din Moldova care și-a păstrat aproape întreagă înfățișarea originară, fără adaosuri care să-i altereze caracterul și unitatea arhitecturii.

Datorită importanței sale istorice și artistice, monumentul a făcut în anii din urmă obiectul unor ample lucrări de consolidare și restaurare, desăvîrșindu-se astfel imaginea uneia dintre cele mai însemnate creații ale culturii moldovenești.

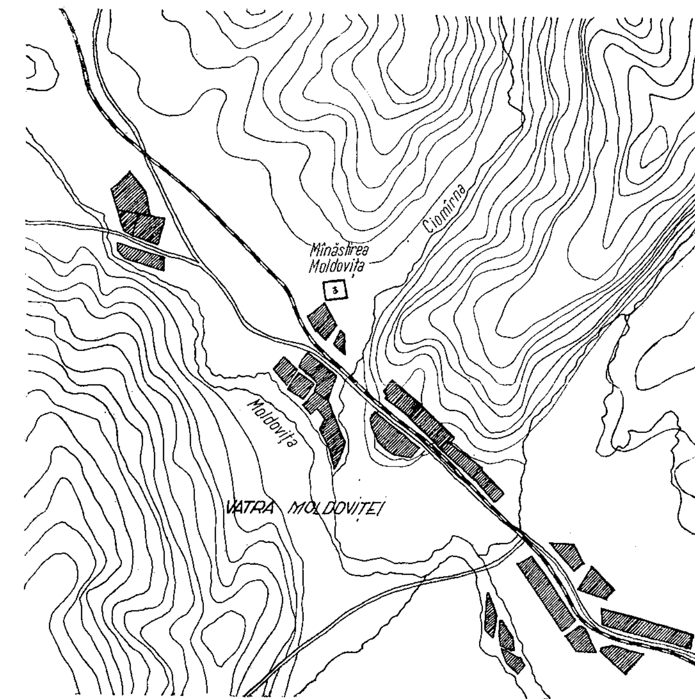

Fig. 2. Planul de situație al mănăstirii Moldovița

I. AȘEZAREA MĂNĂSTIRII

Mănăstirea se găsește așezată pe valea rîului Moldovița, la 15 km nord de satul Vama. Gara Vatra Moldoviței, de pe calea ferată care merge de-a lungul văii, se află chiar în fața mănăstirii. Astăzi, satul care s-a dezvoltat cu timpul, circulația intensă a camioanelor pe șoseaua care trece în vale spre fabrica de cherestea, precum și gara cu vagoanele și depozitele sale de lemne și cărbuni, aduc o notă nouă de viață activă în alcătuirea peisajului, iar mănăstirea abia dacă mai atrage atenția trecătorului. Cu totul altfel trebuie să fi apărut însă pe vremuri cînd zidurile sale înalte de piatră profilate pe fondul verde al munților încă nedespăduriți formau motivul principal al peisajului de atunci.

Pe malul stîng al rîului, la confluența Moldoviței cu pîrăul Ciumîrna, înălțate pe ultima terasă a versantului muntelui coborînd spre vale, zidurile puternice de împrejmuire ale mănăstirii, întărite spre est cu trei turnuri de apărare, închid o curte de formă aproape pătrată cu laturile de 65 m $\times$ 70 m lungime.

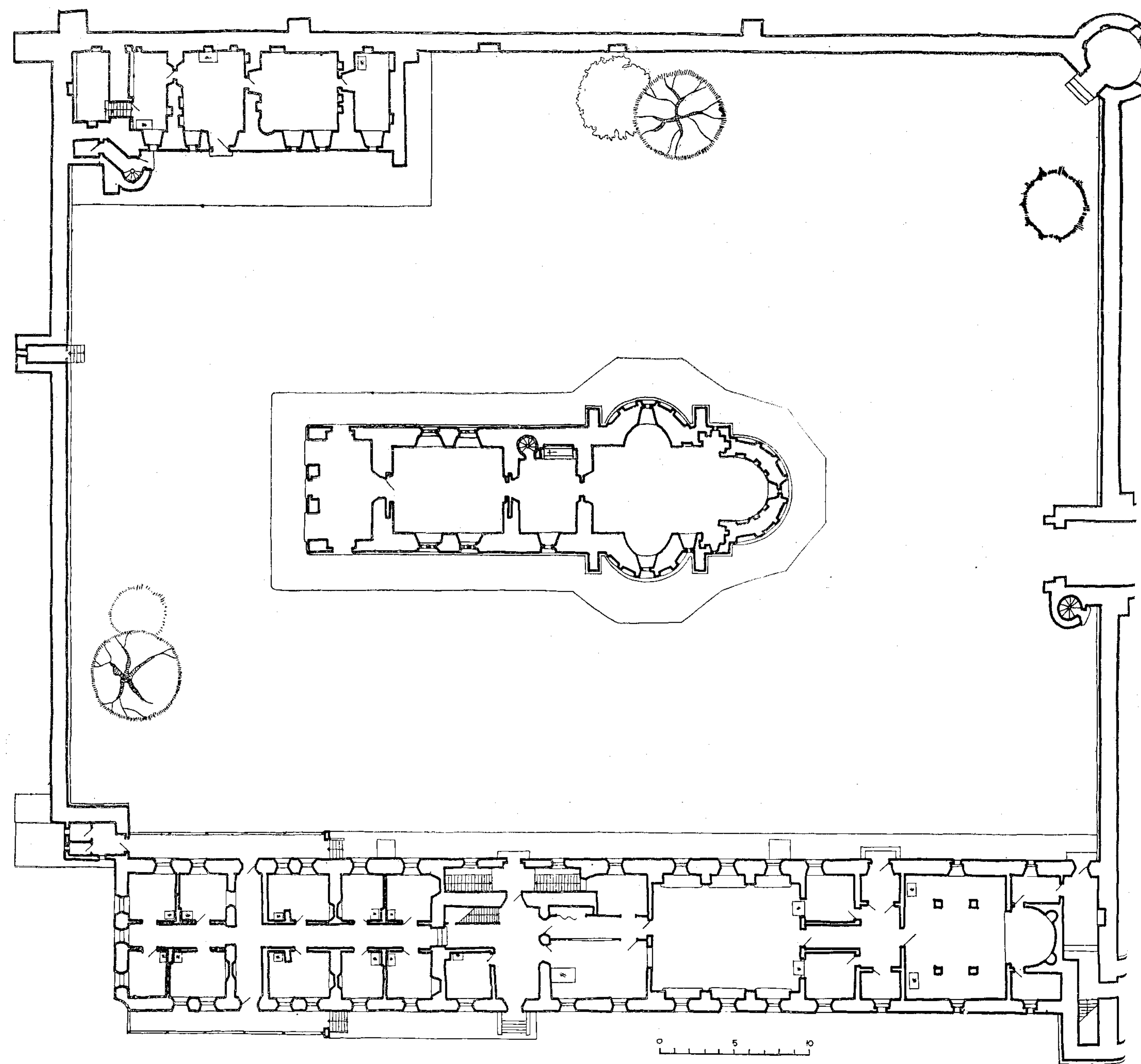
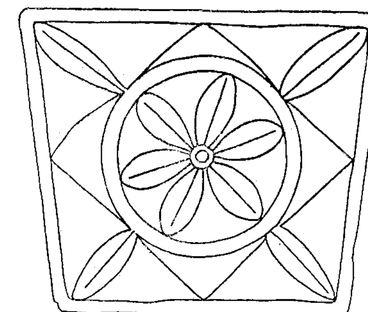

Fig. 3. Planul de ansamblu al mănăstirii

În mijlocul curţii se ridică biserica. În colţul de nord-vest, alipită de zidul de incintă, se găseşte clădirea cu parter şi etaj a clisiarniţei, iar pe întreaga latură sud se întinde un corp de chilii cu parter, construite mai recent, în care sînt cuprinse locuinţele călugăriţelor şi un paraclis folosit ca biserică pentru satul învecinat.

Pe valea Ciumîrnei în sus, la o depărtare de circa 300 m de mănăstire, se păstrează încă unele crîmpeie de ziduri ruinate, rămăşiţe ale Moldoviţei vechi, unde a existat pe vremuri prima mănăstire de zid ridicată de Alexandru cel Bun.

II. TRECUTUL MĂNĂSTIRII

Este probabil că la origine, Moldovița, la fel ca și celelalte vechi mănăstiri din Moldova (Neamț, Bistrița și Probota), era un modest schit de lemn. La începutul domniei lui Alexandru cel Bun a fost înălțată aici prima biserică de zid, ale cărei ruine se mai văd și astăzi pe valea pîrăului Ciumîrna.

Data exactă a construirii vechei Moldovițe nu s-a păstrat menționată de vreo pisanie sau de vreun document, iar cea dintîi mărturie documentară păstrată nu este concludentă în această privință [1].

Este sigur totuși că în anul 1410 Alexandru cel Bun întregește domeniul stăpînit de *mănăstirea nou zidită, care este la Moldovița* [2]. Acest domnitor și urmașii săi la domnie din prima jumătate a secolului XV confirmă și lărgesc stăpînirile mănăstirii [3].

---

[1] S-a păstrat, de pildă, urma unui document sub forma unei copii tîrzii, purtînd data 1402 (6910), pentru înzestrarea Moldoviței cu două mori, o jumătate de sladniță și patru sălașe de tătari în orașul Baia. Socotim însă că data acestei copii trebuie privită cu oarecare îndoială, ea putînd să fie incomplet transcrisă de un copist care a lăsat la o parte cifra unităților. Textul documentului pare într-adevăr mai potrivit cu epoca de după 1410, de cînd datează înflorirea mănăstirii și îmbogățirea domeniului și veniturilor ei. V. Wickenhauser, *Moldova I. Die Urkunden des Klosters Moldowitza*, p. 55; *Documente privind Istoria Romîniei. Moldova*, sec. XIV—XV. vol. I, p. 13.

[2] *D. I. R. Moldova*, sec. XIV—XV, vol. I, p. 21. La 15. II. 1410 Alexandru cel Bun dăruiește mănăstirii munții Suhardului Mare și Mic, stabilind și limitele acestor teritorii.

[3] *D. I. R. Moldova*, sec. XIV—XV, vol. I, nr. 43, p. 37–38. La 14. IV. 1415, Alexandru cel Bun întărește stăpînirea mănăstirii asupra satelor Vaculinții și „unde Zîrnă și-a făcut seliște sub pădure", dăruite de soția sa Ana, înaintea morții ei; la 17 martie 1418, Alexandru confirmă Moldoviței stăpînirea satelor Provorotie și Oprișinți, dăruite de Sîn Bîrlici (*op. cit.*, nr. 46, p. 39—40); la 29. XI. 1443 i se reconfirmă stăpînirea acestor sate și a satului Sășciori cu moară (*op. cit.*, nr. 237, p. 201–202); la 13. VI. 1456, Petru II întărește hotarul satului de la gura Brădățelului (*op. cit.*, nr. 346, p. 288—289); la 31 august 1458 i se întărește satul Borhinești, loc de iazuri pe Crasna (*op. cit.*, nr. 355, p. 296—297); la 8. I. 1473, Ștefan cel Mare îi confirmă satele Singureni și o serie de fîntîni și iezere, satul Bălțatu și o jumătate din satul Ostăpciani, dată de Ion Armeanul (*op. cit.*, nr. 466, p. 392—393). În sec. XVI, mănăstirea mai primește o serie de proprietăți mai puțin numeroase de la Petru Rareș.

Față de satele, pămînturile și munții ce i se dăruiesc, veniturile izvorîte din privilegiile orășenești [1] și comerciale par să fi fost mai importante; ele joacă, în orice caz, în economia domeniului Moldoviței, un rol mai mare decît în cazul altor mănăstiri moldovenești.

Viața economică a Moldoviței era strîns legată de orașul Baia, înfloritor centru comercial în acea epocă. De aici își trăgea cea mai mare parte a veniturilor sale, prin stăpînirea a cinci mori, a unei sladnițe, a unei pive de sumane [2] și a unei posade [3]. Tot în Baia ea avea negustori tătari împuterniciți „să vîndă și să cumpere" pentru mănăstire, asupra cărora Petru III, la 25 august 1454, confirmă stăpînirea, autoritatea exclusivă și dreptul de a fi judecați numai de către călugări [4]. De altminteri negoțul mănăstirii era mai larg, cuprinzînd și peștele cumpărat la Chilia, sarea și mierea [5]. În legătură cu această activitate comercială vor fi fost și „casele" pe care le primise de la un negustor armean din Suceava [6].

Mănăstirea stăpînea și satul Moldovița, situat la vărsarea rîului cu același nume în rîul Moldova, sat în care, după cum se menționează încă din anul 1408 în privilegiul acordat de Alexandru cel Bun negustorilor lioveni, se găsea vama uneia dintre cele mai umblate căi de legătură cu Transilvania, drumul Dornelor [7]. Ea percepea astfel taxele vamale, atît la import, cît și la export, asupra mărfurilor negustorilor care urcau sau coborau pe valea Moldovei pe drumul vechi al Dornelor, făcînd legătura cu orașul săsesc Bistrița, fie că era vorba de traficul local, fie de schimburile mijlocite de negustorii lioveni [8]. Desigur că rolul însemnat pe care l-a deținut mănăstirea în activitatea economică a orașului

[1] *D. I. R. Moldova*, sec. XIV-XV, vol. I, p. 297—298. La 31. VIII. 1458, Ștefan cel Mare confirmă Moldoviței privilegiul obținut de la Alexandru cel Bun de a aduna ceara din orașul Baia, reprezentînd impunerea cîrciumarilor de aici. Se stabilește de asemenea dreptul călugărilor de a acorda autorizație pentru deschiderea noilor cîrciumi și obligația deținătorilor lor de a se înscrie în catastiful ținut de călugări.

[2] *D. I. R. Moldova*, sec. XIV—XV, vol. I, p. 201—202. Ștefan II, la 29 noiembrie 1443, întărește mănăstirii stăpînirea a trei mori, în jumătate cu călugării de la Neamț, și a altor două în jumătate cu pîrgarii orașului și stopa de bătut sumane.

[3] *D. I. R. Moldova*, sec. XIV—XV, vol. I, p. 159—160. La 12 martie 1439 mănăstirea primește stăpînirea unei posade pe apa Moldovei, lîngă Baia, care așa cum reiese dintr-o reconfirmare din 26 mai 1449, fusese dăruită mănăstirii de Oană Pîntece (*op. cit.*, p. 241).

[4] *D. I. R. Moldova*, sec. XIV—XV, vol. I, p. 270—271.

[5] *D. I. R. Moldova*, sec. XIV—XV, vol. I, p. 267—268; p. 270—271.

[6] Mănăstirea dobîndise și o serie de case în Suceava, dăruite de Armeanul Ion (*op. cit.*, p. 327; p. 290—291).

[7] *D. I. R. Moldova*, sec. XIV—XV, vol. I, p. 21. La 18. XI. 1409, Alexandru cel Bun dăruiește mănăstirii vama din satul Moldovița, al cărei hotar se fixează la 14. IV. 1411 (*op. cit.*, p. 24—26).

[8] Moldovița figurează printre punctele unde (după privilegiul acordat negustorilor lioveni la 1408) plăteau vamă negustorii în drum spre Transilvania („cine va duce postav la Bistrița"), precum și la întoarcerea lor din Transilvania. M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1932, p. 639.
Vezi și N. Iorga, *Istoria bisericii romînești*, vol. I, p. 76—77, 81 — pentru veniturile vamale acordate de domnii Moldovei, Moldoviței și Bistriței.

Baia nu era străin de acest privilegiu prin care ea pare a fi dominat căile de acces peste munte.

Satul Moldovița, unde se percepeau taxele, a și luat ulterior numele de Vama, pe care l-a păstrat pînă astăzi. El apare chiar ca un fel de anexă a centrului vamal stăpînit de mănăstire; astfel, prin privilegiul de întărire din 29 noiembrie 1443, călugărilor li se confirmă, împreună cu alte sate, «vama numită vama de la Moldovița, și cu satul» [1]. Domeniul dat în jurul satului, constituit mai ales din pășuni și munți, era destul de întins, învecinîndu-se cu acela al satului Cîmpulung, cuprinzînd o serie de ținuturi ale căror vechi denumiri mai dăinuiesc și azi, ca: Frasin, Deia, Frumosul, Suhardul Mare, Dragoșul etc. Ele sînt amănunțit stabilite atît în confirmarea din 14 aprilie 1411 [2], cît mai ales în hrisovul de întărire al acestor stăpîniri, acordat mănăstirii în anul 1534 de Petru Rareș [3]. Unele dintre aceste domenii erau situate chiar pe hotarul apusean al Moldovei, spre Transilvania; de aceea, în a doua jumătate a secolului XVI apar în raporturile mănăstirii cu orașul Bistrița o serie de litigii, în legătură cu stăpînirea și întinderea lor.

Mănăstirea situată în fundul văii, la 15 km depărtare de sat, va veghea permanent asupra acestei zone de frontieră. Existența probabilă a unui punct fortificat, aflat undeva între sat și mănăstire, este atestată prin menționarea în documente a unui pîrău denumit „al Cetății" [4]. În legătură cu rolul de strajă al Moldoviței trebuie menționată o tradiție păstrată pînă de curînd, după care starețul era și căpetenia unei organizații locale cu caracter militar, cuprinzînd satele de răzeși situate de-a lungul rîului. Poate că o reminiscență a acestei organizații a dat naștere și numelui de Vatra Moldoviței (centrul, reședința văii) pe care-l poartă astăzi satul crescut în jurul mănăstirii [5]. Satul Vama [6] apare în orice caz ca centrul unui grup de sate din jurul Cîmpulungului, care aveau misiuni speciale de pază a marginilor dinspre Transilvania.

Autoritatea Moldoviței asupra regiunii de graniță și legăturile ei cu Transilvania se desprind din mărturiile care îi sînt cerute de către orașul Bistrița în legătură cu pricini variate [7], precum și din corespondența purtată la sfîrșitul veacului XVI și în prima jumătate a veacului următor de egumenii și stareții mănăstirii cu orășenii sași de peste munte. Din aceste scrisori rezultă strînsele legături pe care le-a avut Moldovița cu Bistrița ardeleană, căreia îi trimitea știri asupra situației politice din țară. Starea tulbure din Moldova în acea vreme

[1] M. Costăchescu, *Documentele mold. înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, p. 187.
[2] *D. I. R. Moldova*, sec. XIV—XV, vol. I, p. 24—26.
[3] *D. I. R. Moldova*, sec. XVI, vol. I, p. 366.
[4] In documentul citat mai sus din anul 1411; v. nota 2.
[5] E. Kozak, *Inschriften aus der Bukowina*, Wien, 1903, p. 184, nota 2.
[6] In muzeul din Cîmpulung se mai păstrează pecetea Vamei, reprezentînd o poartă străjuită de o parte și de alta de două turnuri. Este probabil o replică din sec. XVIII a unei peceți mai vechi.
[7] Gr. Tocilescu, *534 documente istorice slavo-romîne*, p. 531—532. Hurmuzachi, vol. XV, p. 1049—1050.

împiedica uneori trecerea negustorilor saşi dincoace de munţi; ştirile trimise erau menite tocmai să-i asigure pe bistriţeni de liniştirea evenimentelor. În timpul tulburărilor pricinuite de Petru Şchiopul, în anul 1591 se adăposteşte la Moldoviţa un sol al principelui Transilvaniei[1]. În 1595, cînd era egumen al mănăstirii, Agathon, fostul episcop de Roman, vesteşte pe bistriţeni despre misiunea sa politică pe lîngă hanul tătar ca însoţitor al lui Ieremia Movilă, pentru a împiedica năvălirea hoardelor tătăreşti în ţară[2]. Asigurările de linişte se repetă în 1621 la înscăunarea lui Ştefan Tomşa[3] şi în 1628 la înscăunarea lui Miron Barnovski[4].

La începutul veacului XVI vechea mănăstire a lui Alexandru cel Bun a fost distrusă din cauza unor alunecări de teren[5] şi a trebuit să fie părăsită. Petru Rareş a înălţat atunci pe un tăpşan din vecinătate noua mănăstire, care dăinuieşte pînă astăzi. Dezvoltarea şi sfîrşitul vechei Moldoviţe are o curioasă asemănare cu soarta aşezămîntului Muşatinilor, Sf. Nicolae din Poiana Siretului. Ambele sînt originare de la sfîrşitul veacului XIV şi au concentrat asupra lor atenţia domniei în tot cursul veacului XV, fiind înzestrate cu domenii întinse şi cu cele mai largi privilegii. Înfloritoare în acel veac, amîndouă au fost lovite de un cataclism la începutul veacului următor, după care au rămas părăsite şi înlocuite curînd de construcţii noi, înălţate alături de către urmaşii vechilor ctitori.

Noua biserică a Moldoviţei a fost înălţată în anul 1532, aşa după cum arată pisania încastrată pe peretele de sud, în stînga intrării[6]. Din aceeaşi epocă datează probabil şi zidurile de incintă care închideau pe patru laturi curtea mănăstirii, precum şi cele trei turnuri de pe latura de est. Este posibil să fi existat şi o casă domnească alipită colţului de nord-vest[7], pe locul căreia episcopul Efrem a înălţat în 1612[8] clisiarniţa actuală.

La începutul veacului XVII, mănăstirea a suferit o serie de prefaceri care sînt atestate documentar[9] şi care pot fi urmărite printr-o analiză mai atentă a construcţiei. Înfăţişarea actuală a turnului de intrare cu cornişa şi brîul de cărămidă în zimţi, motivul frînghiei împletite ornamentînd consolele de piatră şi bolţarii arcadelor intrării, caracteristice acelei epoci, se datoresc transformărilor executate atunci.

[1] Hurmuzachi, XV, I, p. 708—709, nr. MCCIV, o scrisoare din 8. IX. 1581 a unui Iacob Backo relatînd aceste lucruri bistriţenilor.
[2] Hurmuzachi, XV, 1, p. 733, MCCCLII.
[3] Hurmuzachi, XV, 2, p. 922, MDCCXCVIII.
[4] Hurmuzachi, XV, 2, p. 964—965, scrisoare din 14 iunie 1628.
[5] Din declaraţiile unui călugăr de la Moldoviţa, făcute în anul 1782 în faţa comisiei austriace, rezultă că mănăstirea lui Alexandru cel Bun a fost ruinată în urma unei alunecări a terenului din jur (v. I. Nistor, *Mănăstirea Moldoviţa*, Cernăuţi, 1933, p. 8).
[6] V. cap. VII, nr. 1.
[7] Aflarea urmelor unui zid mai vechi, perpendicular pe zidul de sud al actualei clisiarniţe şi adăugarea zidului de vest al acestei clădiri la un zid care de asemenea pare anterior, fac posibilă această ipoteză.
[8] V. cap. VII, nr. 3.
[9] Hurmuzachi, XV, 2, p. 964—965.

Fig. 4. Vederea generală a mănăstirii dinspre nord-est

Au fost astupate şi meterezele de pe latura de est şi de nord a zidului de incintă, operaţie care s-a făcut înainte de a se fi înălţat clisiarniţa adosată acestui zid, iar în prelungirea clisiarniţei a fost ridicat un rînd de chilii ale căror temelii se mai păstrează încă sub pămînt.

Lucrările începute în vremea episcopului Efrem, care devenise stareţ al mănăstirii, au fost continuate şi după moartea sa (1626). La 14 iunie 1628, într-o scrisoare adresată bistriţenilor, călugării de aici, pe lîngă trimiterea unor informaţii cu caracter politic, mai cer şi cuie de şindrilă, „că să descoaperă besearica şi toate casele"[1].

Interesante pentru această perioadă apar sgrafitele de pe pereţii bisericii, referitoare la diferitele evenimente petrecute la mănăstire[2]. Astfel „în 1677 a ars mănăstirea"; în 1743 „Zmucilă" a acoperit turla; în 1754 s-a acoperit mănăstirea.

Corpul de chilii existent de pe latura sud, cu încăperile sale neboltite, este o clădire mai recentă[3], poate de la sfîrşitul veacului XVIII, a cărei construcţie a atras transformarea zidului de incintă pe această latură.

[1] V. p. 14, nota 9.
[2] G. Balş, *Bisericile moldoveneşti în sec. XVI*, p. 38.
[3] P. Luţia, *Raportul Secţiunii Regionale Cernăuţi*, Bul. Com. Mon. Ist., XXVIII, 1935, p. 69.

Degradarea clisiarniţei şi a celorlalte clădiri din cuprinsul curţii s-a petrecut după ocuparea austriacă şi desfiinţarea mănăstirii la 1785. De altfel, situaţia destul de grea a mănăstirii se făcea simţită încă dinainte, deoarece în 1769 stareţul de atunci, Benedict, însoţit de episcopul de Huşi Inochentie şi de arhimandritul de Solca Vartolomeu Măzăreanu, s-au dus la Petersburg primind haine preoţeşti şi bani [1].

Urmările ocupării Bucovinei de către austrieci au fost rele pentru Moldoviţa. Se ştie că după ocupaţie cele mai multe dintre mănăstiri au fost desfiinţate şi transformate în biserici parohiale. În această situaţie au fost Pătrăuţii, Voroneţul, Sf. Ilie şi Moldoviţa. Cînd, la 23 aprilie 1785, Moldoviţa a fost desfiinţată, călugării şi stareţul său de atunci, Benedict, au plecat în Moldova, robii şi posluşnicii rămaşi, aşezaţi în jurul ei, au dat dezvoltare satului Vatra Moldoviţei, iar construcţiile mănăstirii au rămas părăsite şi neîngrijite timp de mai bine de un veac. O gravură austriacă de pe la mijlocul secolului XIX reprezintă Moldoviţa în stare de ruină, fără acoperişuri pe turnuri şi ziduri [2]. Abia la începutul veacului XX Comisia Monumentelor Istorice austriacă a început refacerea acoperişurilor la biserică şi la turnuri, fără însă a porni la o restaurare mai temeinică, fapt care a ferit mănăstirea de acele lucrări arbitrare şi construcţii noi şi greoaie de la sfîrşitul veacului XIX, executate după moda timpului, care pot fi văzute la Putna, Dragomirna şi Suceviţa. În 1920 şi 1921, după stricăciunile suferite de pe urma primului război mondial, au fost reparate din nou acoperişurile bisericii, ale turnurilor şi zidului de incintă [3], iar în 1932 s-au refăcut chiliile de pe latura sud [4]. Nu s-a luat însă nici o măsură pentru protejarea clisiarniţei, lăsată în stare de ruină, a cărei degradare s-a accentuat în mod simţitor în cursul ultimilor ani. Din compararea unei vechi fotografii arătînd aspectul ruinelor sale de acum treizeci de ani cu starea în care se găsea în 1954, cînd au fost începute lucrările de restaurare, se constată că năruirea faţadei etajului şi a consolelor balconului s-a petrecut în acest răstimp.

În 1934, după restaurarea corpului de chilii de către Secţiunea regională Cernăuţi a Comisiunii monumentelor istorice, Moldoviţa a fost redeschisă ca mănăstire de maici şi funcţionează şi astăzi ca atare.

* * *

Despre activitatea artistică şi culturală a Moldoviţei, în faza ei de început, în timpul domniei lui Alexandru cel Bun, nu s-a păstrat nici o informaţie. Este foarte probabil că această mănăstire, ca şi celelalte mari ctitorii ale lui Alexandru, a fost înzestrată cu obiecte preţioase de artă, broderii, ţesături, argintării şi

[1] I. Nistor, *Mănăstirea Moldoviţa*, p. 13—15.

[2] O gravură a lui Knopp de pe la anul 1860 reprezintă mănăstirea într-o stare de ruină totală, fără acoperişuri pe ziduri şi turnuri.

[3] Petre Luţia, *Raport*, Bul. Com. Mon. Ist., XIX, 1926, p. 126—140; p. 186—188.

[4] Petre Luţia, *Raport*, Bul. Com. Mon. Ist., XXVIII, 1935, p. 69.

manuscrise, unele chiar lucrate aici. Deşi nu s-a păstrat din prima ei perioadă nici o broderie, ca la Bistriţa (aerul domniţei Malina), sau manuscrise, ca la Neamţ (manuscrisele lui Gavril Uric), există însă unele indicaţii care pot duce la ipoteza funcţionării aici a unui atelier de broderie. Cele două opere păstrate din perioada următoare, aceea a lui Ştefan cel Mare, şi anume aerul egumenului Anastasie, din 1484, şi epitaful dăruit de Ştefan cel Mare zece ani mai tîrziu, prin trăsăturile lor arhaice ridică problema conservării aici, la Moldoviţa, a unor tradiţii artistice mai vechi în legătură cu broderia epocii lui Alexandru cel Bun. Nu este o simplă întîmplare că aceste două broderii, care au aparţinut Moldoviţei şi poate au fost lucrate aici, se deosebesc tocmai prin arhaismul lor de acelea realizate în aceeaşi perioadă în atelierele recent înfiinţate la mănăstirea Putna. Nu este prea temerară ipoteza existenţei la Moldoviţa a unui atelier de broderie încă din epoca lui Alexandru cel Bun, a cărui tradiţie a dăinuit pînă în timpul domniei lui Ştefan cel Mare.

Prima operă datează din 1484 [1], din vremea egumenului Anastasie, care a fost vreme îndelungată (1462—1490) la conducerea mănăstirii. Este un văl de procesiune de mari dimensiuni (0,69 m × 0,65 m), păstrat încă în stare perfectă. El încîntă în primul rînd privirea printr-un colorit proaspăt şi cald, în care domină fondul brodat în întregime cu mătase groasă roşie-vişinie, pe care se detaşează siluetele elegant drapate, înmuiate în aur, ale îngerilor; figurile şi nudurile sînt brodate cu mătase fină de culoarea fildeşului, cu umbre albăstrii, iar părul îngerilor şi al lui Isus, cu mătase castanie. Aureolele sînt conturate cu perle mărunte. Ceea ce caracterizează această broderie, în afară de farmecul coloritului şi perfecţiunea execuţiei tehnice, fiind unica operă suprabrodată [2] din broderia moldovenească, este simplitatea clasică a compoziţiei.

Tema iconografică pe care o reprezintă este aceea numită obişnuit „epitaphios Threnos", în care Isus Cristos mort este încadrat de trei îngeri în zbor, plîngînd. Serafimi, roţi şi stele completează cîmpul. O inscripţie în limba slavonă constituie cadrul broderiei, amintind că a fost executată la 1484, în timpul egumenului „popa Anastasie".

Remarcabile în această compoziţie atît de simplă sînt trăsăturile deosebit de expresive şi de sigure ale figurii lui Isus Cristos, cu ochii închişi, părul,

[1] I. D. Ştefănescu, *Un chef d'oeuvre de l'art roumain. Le voile de calice brodé du monastère de Vatra Moldoviţei*, Paris, 1930, Extras din *L'art byzantin chez les Slaves*, vol. I p. 303—309.

Emil Turdeanu, *La broderie religieuse en Roumanie. Les épitaphioï moldaves aux XV—XVI siècles*, Bucureşti, 1941, p. 183—184, inscripţia, p. 206. V. (extras din Cercetări Literare, IV, 1941).

G. Millet, *Broderies religieuses de style byzantin*, Paris, 1947, II, p. 87—89, pl. CLXXVII.

[2] Pe pînza groasă de cînepă, peste o mătase cafenie, s-a creat mai întîi în punct păşit un fond compact de mătase vişinie, peste care s-au suprabrodat cu mătase de culoarea fildeşului figurile şi nudurile, cu mătase castanie părul şi barba, cu fir de aur şi umbre de mătase albastră draperiile. Punctul broderiei, atît al fondului cît şi al feţelor, este de o extremă fineţe. Tonurile calde de roşu-vişiniu sînt obţinute dintr-o plantă orientală, garanţa (rughia-roiba) cultivată şi aclimatizată în ţara noastră în preajma mănăstirilor.

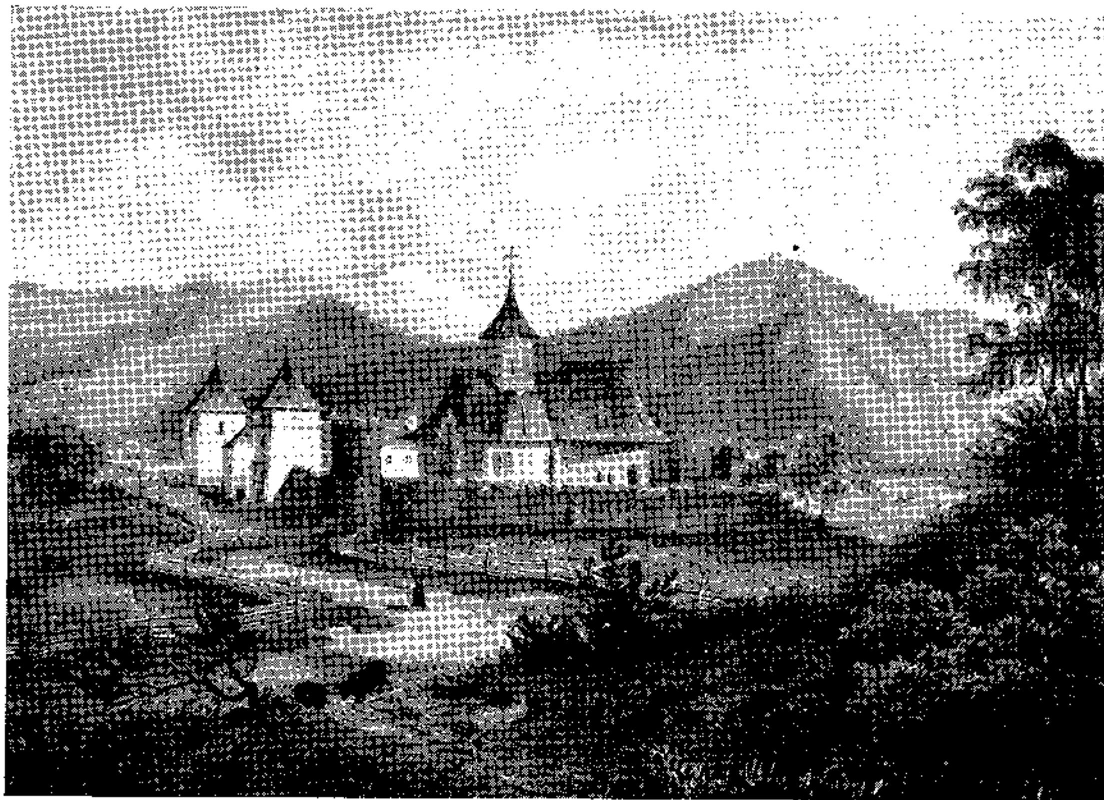

Fig. 5. Vederea generală a mănăstirii, după o gravură din anul 1860

mătăsos răspîndit în șuvițe pe umeri, corpul slab, cu cîteva indicații anatomice. Îngerii care-l veghează manifestă prin atitudinea și expresia lor, durere, iar prin desenul draperiilor, mișcare.

Cea de-a doua operă de broderie, aparținînd Moldoviței, păstrată însă azi în muzeul mănăstirii Sucevița[1], este un epitaf dăruit de Ștefan cel Mare, în anul 1494[2]. De mari proporții (lung de 2,06 m și lat de 1,15 m), pe fond albastru, epitaful reprezintă într-o compoziție mai dezvoltată scena plîngerii lui Isus;

[1] Epitaful a fost păstrat pînă în 1816 în muzeul mănăstirii Dragomirna, de unde a trecut la Sucevița.

[2] Episcopul Melchisedec, *O vizită la cîteva mănăstiri și biserici antice din Bucovina*, Revista pentru istorie, arheologie și filologie, I, 1883, p. 54.

O. Tafrali, *Le monastère de Sucevița et son trésor*, in «Mélanges Charles Diehl», vol. II, Paris, 1930, p. 209—210, pl. XVIII. fig. 2.

O. Tafrali, *Le trésor du monastère de Sucevița*, în «Artă și Arheologie», IV, 1931—1932, fasc. 7—8, p. 1.

Emil Turdeanu, *Les épitaphioi moldaves*, p. 185—186, p. 207—208, nr. VIII.

G. Millet, *Broderies religieuses de style byzantin*, vol. II, p. 107, pl. CXC, CCXIV—CCXV.

fondul este presărat cu stele; în colțuri, simbolurile evangheliștilor. Întreaga compoziție a scenei, numărul și repartiția personajelor, echilibrul distribuirii lor în acest cadru, cît și expresia reținută, interiorizată, de durere, amintesc de epitaful dăruit mănăstirii Neamț la 1437 de Siluan. El se deosebește mult de celelalte două epitafe de la Putna, prin trăsăturile școlii noi de broderie moldovenească din vremea lui Ștefan cel Mare, caracterizate mai ales prin amploarea compoziției cu personaje mai numeroase, pline de mișcare și prin redarea mai vie și mai umană a sentimentelor de durere și deznădejde în fața morții.

Moldovița poseda altă dată țesături și obiecte de argintărie, azi pierdute. Se știe, astfel, dintr-un document din 1462, că Iuga, marele vistier al lui Ștefan cel Mare, dăruiește mănăstirii „trei perdele de damască roșie cu aur și un pocrovăț și rucavițe din aceiași camhă de damasc și o candelă de argint aurită"[1].

Dintre țesăturile prețioase pe care Moldovița le-a avut altădată se mai păstrau, pînă nu de mult, bucăți de catifea de Genova[2], din veacul XVI, decorate cu mari motive florale țesute în aur pe fond de mătase roșie, asemănătoare acelora care pot fi admirate încă în muzeul mănăstirii Putna, aparținînd aceleiași perioade.

* * *

Este cunoscut un singur manuscris[3], care a fost dăruit Moldoviței de Ștefan cel Mare la 1498. Scris pe pergament, împodobit cu frontispicii și miniaturi, ferecat, el este opera rodnicului caligraf și miniaturist nemțean, Teodor Mărișescul. Deci, la acea vreme, la Moldovița nu exista încă un centru de caligrafi; totuși, mai tîrziu s-a format aici o astfel de școală, lipsită însă de însușirile artistice ale aceleia de la Neamț, dar care a dat cîteva manuscrise în veacul XVI și continuă să fie reprezentată la începutul veacului XVII de episcopul Efrem al Rădăuților, retras în această mănăstire. Cîteva manuscrise aflate în biblioteca mănăstirii Dragomirna, care așteaptă să fie cercetate de specialiști, par a fi scrise la Moldovița; o psaltire caligrafiată îngrijit, cu mici frontispicii de aur, purtînd iscălitura lui Efrem, se mai păstrează încă în pronaosul mănăstirii Moldovița[4].

De activitatea episcopului Efrem la Moldovița mai sînt legate și două obiecte care prezintă oarecare interes: un epitaf pe pînză de la începutul

[1] *D. I. R. Moldova*, sec. XIV—XV, vol. I, p. 306—317.

[2] I. D. Ștefănescu, *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie*, Album, pl. X.

I. D. Ștefănescu, *Le voile de calice*, p. 303.

[3] Emil Turdeanu, *Manuscrise slave din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1943, p. 185—188, pl. VI.

[4] V. cap. VII, nr. 19. Manuscrisul are 177 file; lungimea = 30 cm, lățimea = 23,5 cm; scoarțe de lemn îmbrăcate în piele; 3 frontispicii cu aur, verde și roșu; litere bogat ornate după sistemul mai vechi. De o parte și de alta a blestemului, iscălitura lui Efrem.

Fig. 6. Aer brodat (1484)

sec. XVII, pictat fără mari însuşiri artistice, azi pierdut, şi pomelnicul-triptic de lemn, încununat de un fronton sculptat, avînd zugrăvită pe cele două aripi scena Bunei Vestiri, aparţinînd de asemenea acestei perioade. El este deosebit de preţios, deoarece cuprinde numele ctitorilor şi al tuturor donatorilor mănăstirii[1].

[1] I. D. Ştefănescu, *Le voile de calice*, p. 303.
O. Tafrali, *Sculptura în lemn romînească*, în „Artă şi Arheologie", I, 1928, fasc. 3, p. 17, fig. 17 (este dat greşit ca aparţinînd mănăstirii Solca).
N. Iorga, *Les arts mineurs en Roumanie*, vol. II, Bucarest, 1936, fig. 17.

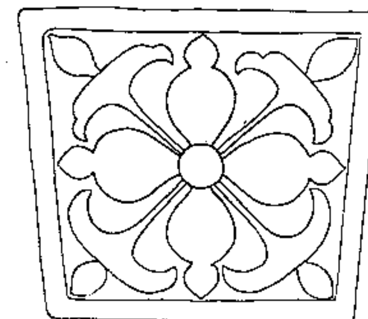

Fig. 7. Ruinele Moldoviţei vechi, în starea actuală

III. MOLDOVIŢA VECHE

Pe valea pîrăului Ciumîrna stau azi ruinele pustii ale primei mănăstiri ridicată aici de Alexandru cel Bun. Resturile de zidărie, aşa cum se prezintă acum, judecate în comparaţie cu alte monumente contemporane lor, sînt încă relativ grăitoare pentru înţelegerea operelor de început ale meşterilor constructori în zid de la sfîrşitul veacului XIV şi din primii ani ai veacului XV.

Adăpostită spre nord-vest de dealuri altădată împădurite, vechea mănăstire era aşezată pe malul drept al Ciumîrnei şi avea în spre sud o largă privelişte deschisă pe valea Moldoviţei. Cu toate că resturile de zidărie din piatră brută legată cu mortar rezistent sînt acum pe jumătate îngropate în pămînt, se poate totuşi desluşi planul şi împărţirea interioară a edificiului. Planul este treflat, format dintr-un naos central cu o absidă la est şi un pronaos la vest, asemănător cu Sf. Treime din Siret, ridicată în ultima treime a sec. XIV.

Golurile rămase în ziduri prin putrezirea grinzilor de stejar, care formau o legătură înconjurînd monumentul la mijloc şi la naşterea bolţilor, indică procedeul de construcţie obişnuit arhitecturii moldoveneşti şi transmis prin meşterii

Fig. 8. Ruinele Moldoviţei vechi. Uşă

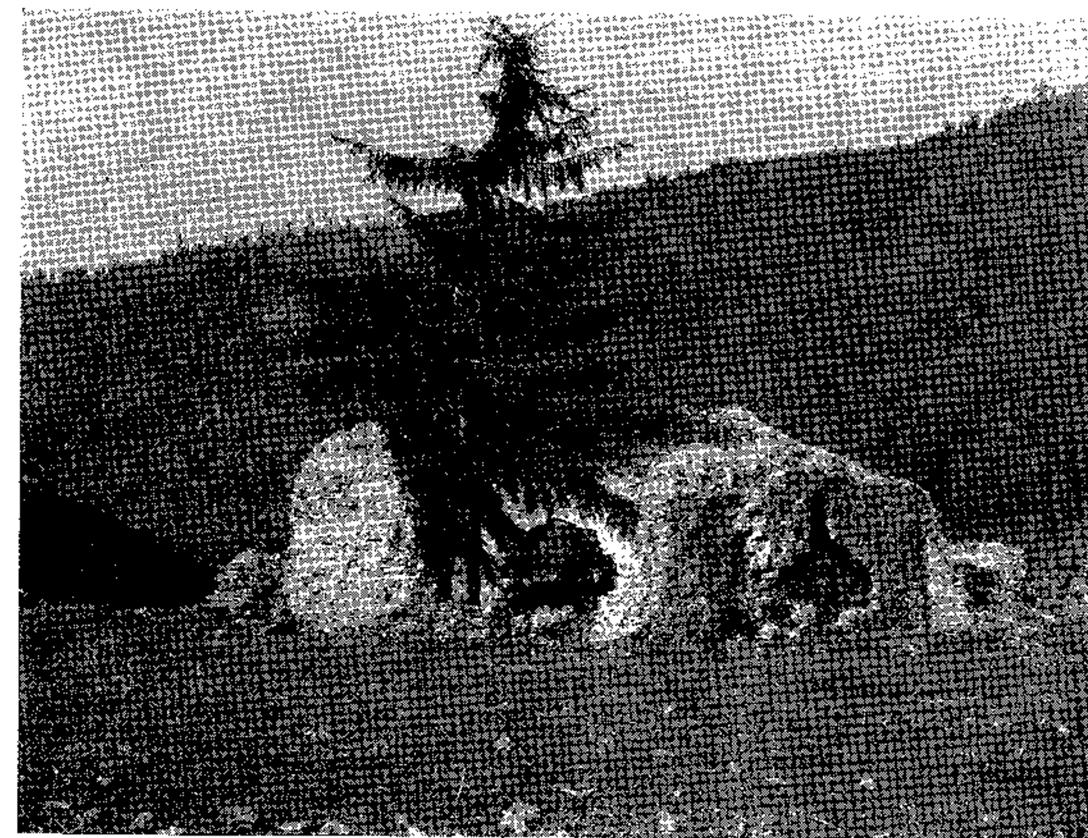

Fig. 9. Ruinele Moldoviţei vechi acum 50 ani

constructori de tradiţie bizantină. Starea de ruină actuală nu mai lasă să se deducă nimic din aspectul bolţilor.

Cu ani în urmă, mai puţin ruinată, vechea biserică mai păstra pare-se urmele unei turle şi urme de nişe boltite [1]. Despre paramentul şi modenatura monumentului, aşa cum se prezintă acum, nu se poate spune prea mult în afară de faptul că pereţii erau executaţi din piatră brută. Cărămizile din molozul dimprejur aparţineau probabil bolţilor prăbuşite. Soclul îngropat acum în pămînt este realizat din piatră brută, cioplită mai regulat, asemănator cu acel al bisericii Sf. Treime din Siret sau al mănăstirii Pătrăuţi, din epoca lui Ştefan cel Mare (1487). Dacă ar fi să se ia în consideraţie monumente similare din aceeaşi epocă, este de presupus că şi Moldoviţa veche a avut faţadele aparente din piatră

[1] N. Iorga, *Histoire de l'art roumain ancien*, Paris, 1922, p. 47. O veche fotografie de acum circa 500 ani arată că monumentul mai avea atunci zidurile exterioare şi chiar o parte din bolţi încă păstrate.

brută, cu o decorație de ceramică în părțile superioare, ca la Sf. Treime din Siret sau la vechea biserică din Humor. Glafurile ferestrelor și micile firide interioare adîncite în pereții laterali ai monumentului nu au fost căptușite cu cărămidă, ci tencuite și pictate direct pe zidăria de piatră și bolovani.

Pictura vechiului monument se mai păstra fragmentar pînă în anii trecuți. Pe glaful unei ferestre se distingeau urme de pictură [1]; de asemenea, pe zidul estic al camerei dintre naos și pronaos apăreau în ultimul registru de jos siluetele șterse ale unor sfinți martiri. Portretele episcopilor se mai aflau încă în absida principală, iar scena Bunei Vestiri, zugrăvită deasupra intrării, indica hramul vechei biserici [2].

Coloritul acestor picturi, roșu deschis, verde-galben și albastru-cenușiu, pe un fond albastru închis, era de esență vegetală; stratul de preparație pe care este întinsă zugrăveala este realizat dintr-o compoziție destul de grosolană în comparație cu aceea a picturilor de la monumentele lui Ștefan cel Mare: din var obișnuit, nisip cu grăuntele mare și nisip de prund. Lîngă tîmplă, în dreapta, este o mică firidă în care altă dată se păstrau urmele unei icoane de lemn putrezite.

Configurația terenului din jurul ruinelor și resturile de zidărie de piatră, care apar ici și colo sub stratul de pămînt vegetal, indică existența unui zid de incintă cu unele urme de locuințe. Movilele presărate pe tăpșanul înconjurător arată de asemenea existența aici a unui cimitir, ale cărui urme au fost găsite de altfel și de sătenii care au săpat în aceste locuri în malul dinspre rîu și au aflat schelete omenești. În rîpa dinspre pîrăul Ciumîrna, care a spălat desigur în decursul timpului multe dintre urmele de viețuire din jurul mănăstirii, la o cercetare sumară s-au găsit fragmente de plăci și olărie nesmălțuită roșie și smălțuită cu decorație incizată, din prima jumătate a secolului XV [3].

Pe dealurile de la nord-vest de biserică, acum golașe și brăzdate de rîpele săpate de apele repezi de ploaie, se păstrează de asemenea fragmente de conducte prin care se aducea apa la vechea mănăstire. Olanele sînt cilindrice, duble, cele exterioare mai mari și cu pereții mai groși îmbucînd pe cele interioare, capetele de îmbucare fiind mai largi și legate prin mortar. Sistemul acesta de aducere a apei, întîlnit și la cetatea de scaun a Sucevei și la alte mănăstiri ca Slatina și Probota, era obișnuit în acea vreme. Conducta subterană aducea apa de la un izvor depărtat pînă în interiorul incintei monumentului, condiție esențială pentru nevoile de izolare și de apărare caracteristice unor asemenea clădiri.

Cercetări arheologice viitoare vor aduce, desigur, importante precizări asupra arhitecturii și asupra alcătuirii acestei vechi și importante așezări.

---

[1] I. D. Ștefănescu, *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie*, Paris, 1928, p. 168.

[2] N. Iorga, *op. cit.*, p. 47, p. 111.

[3] Materialul se găsește la Institutul de arheologie, Muzeul național de antichități, din București.

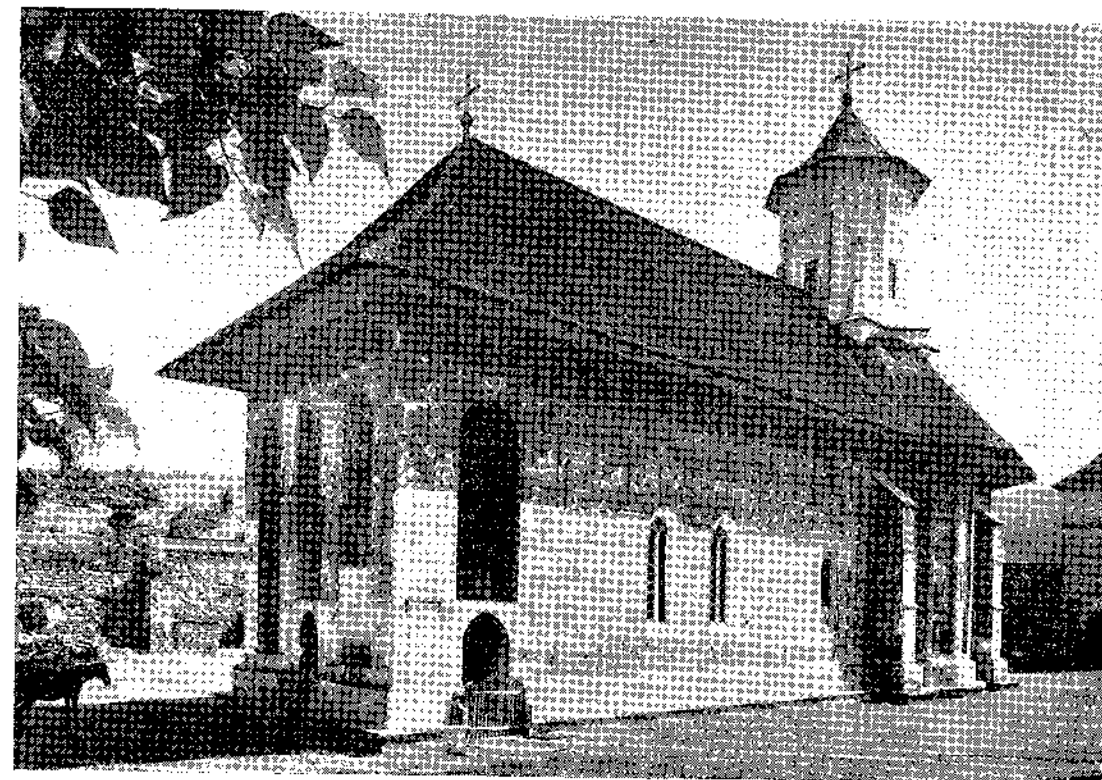

Fig. 16. Biserica văzută dinspre sud-vest. Înainte de restaurare

IV. MOLDOVIȚA LUI PETRU RAREȘ

a) BISERICA «BUNA VESTIRE»

ARHITECTURA

Încă de la primele biserici ridicate de Petru Rareș, la Probota (1530), Humor (1530) și Moldovița (1532) [1], apare acea schimbare de concepție în felul de tratare a fațadelor, în care pictura obține precădere asupra arhitecturii și ajunge să îmbrace în întregime pereții exteriori cu un covor multicolor, care, în mod surprinzător, a înfruntat veacurile în ciuda climei neprielnice. Acest nou fel de împodobire a fațadelor, caracteristica principală a bisericilor înălțate în vremea

---

[1] G. Balș, *Bis. mold. veac. XVI*, p. 195—201, fig. 234—244.

lui Petru Rareş, va fi aplicat chiar la paramentele unor biserici mai vechi, cum sînt Bălineşti, Voroneţ şi Arbure.

Pridvorul deschis, străpuns de arcade, care dă atîta monumentalitate faţadelor de la Humor şi Moldoviţa, reprezintă a doua inovaţie importantă a meşterilor vremii. Rezultat al unei evoluţii ce poate fi urmărită de la pridvorul cu ferestre mici al bisericii mănăstirii Neamţ (1497) la pridvorul încă închis, dar cu ferestre mari şi înalte, de la Probota (1530), arcadele deschise ale Humorului (1530) şi Moldoviţei (1532) ajung să înlocuiască ferestrele iniţiale.

În afară de aceste modificări, părţile componente ale monumentului repetă formulele precedente cunoscute, atît ca plan şi alcătuire interioară, cît şi ca procedee constructive şi materiale puse în operă. Astfel, sub stratul de pictură care acoperă pereţii se găseşte piatră de rîu amestecată cu cioplitură de carieră în părţile inferioare ale clădirii şi cărămizi de format mare lucrate cu rosturi mici în părţile superioare (bolţi, arce şi turlă). Piatra cioplită în blocuri mari, făţuite şi profilate pe suprafeţele vizibile, este folosită la fel la ancadramentele uşilor şi ferestrelor, la contraforţi şi la soclu. Aceeaşi turlă zveltă se înalţă deasupra naosului pe cele două baze stelate suprapuse şi sprijinite pe sistemul de arce în

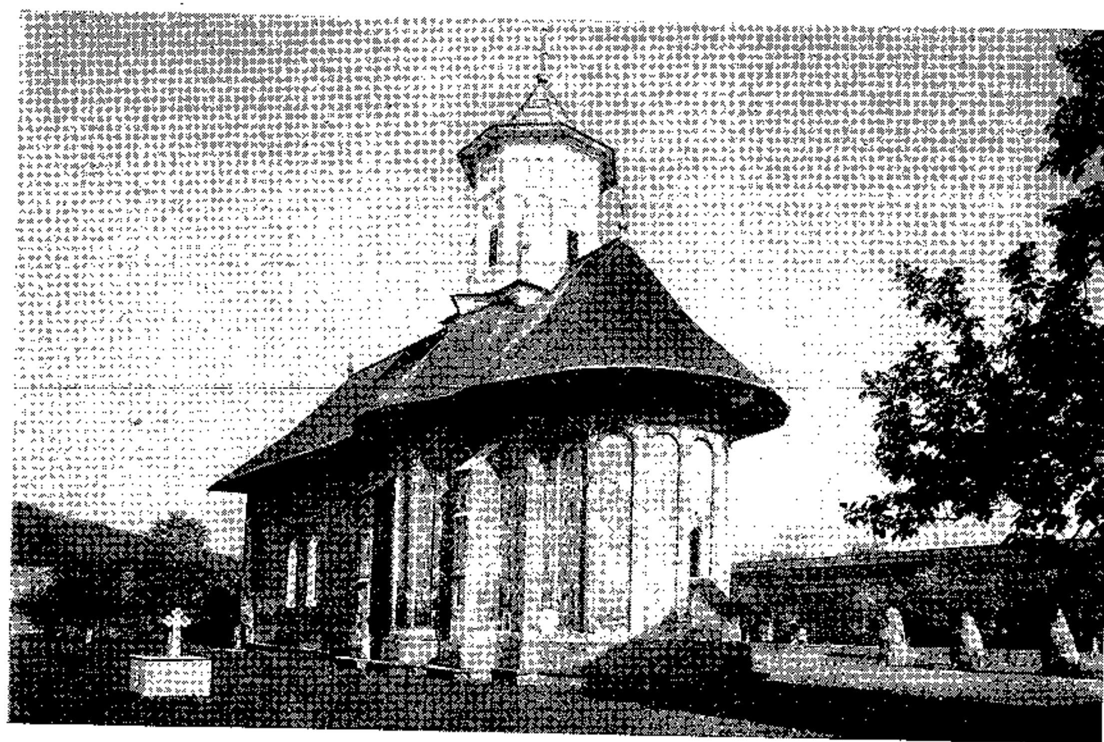

Fig. 11. Biserica văzută dinspre sud-est. Înainte de restaurare

Fig. 12. Biserica văzută dinspre est. Înainte de restaurare

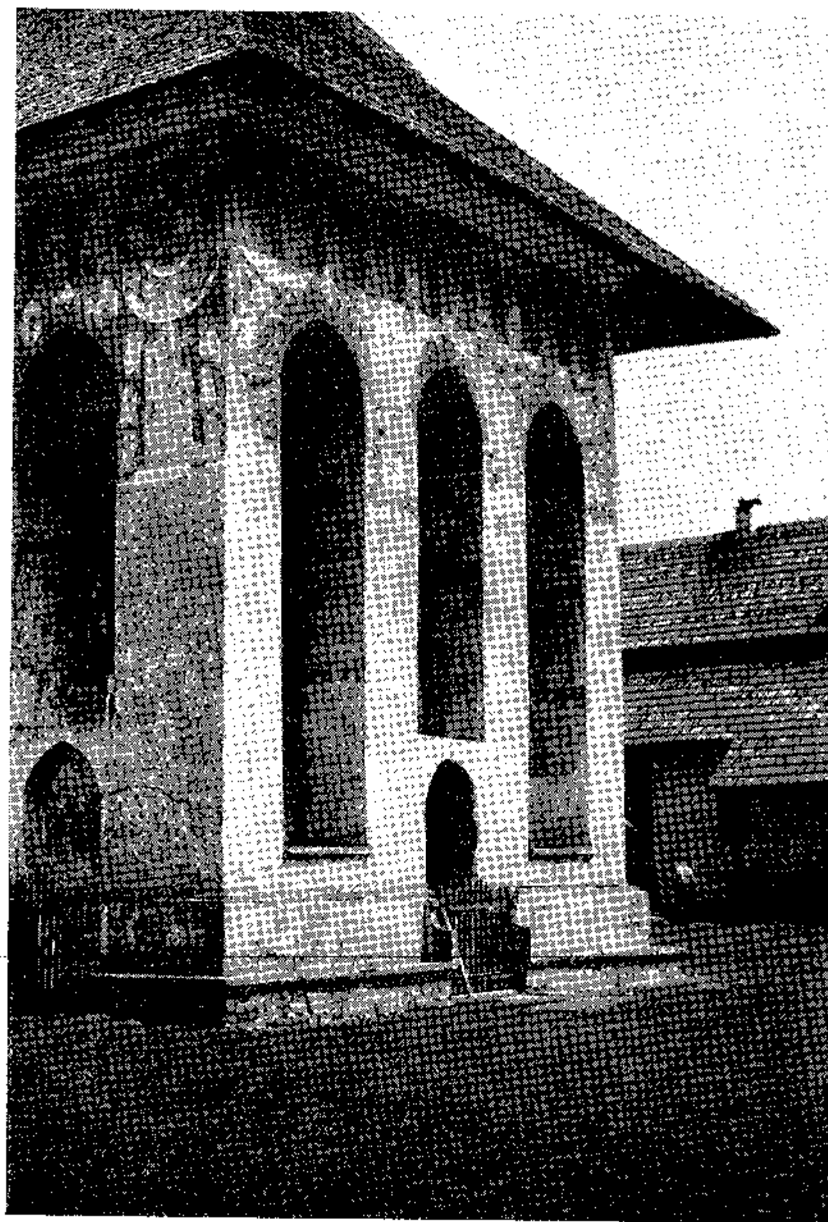

Fig. 13. Biserica văzută dinspre vest. Pridvorul

diagonală. Acoperişul cu învelitoare de şiţă păstrează încă formele înalte cu pante repezi, îndulcite spre bază cu o straşină largă, învelind separat diferitele elemente ale clădirii, aşa cum poate fi văzut şi astăzi în vechile tablouri votive.

Distribuţia generală a planului bisericii Moldoviţa este vădit inspirată după cea de la biserica Humorului, construită cu doi ani mai înainte, cu acelaşi caracteristic pridvor deschis ale cărui arcade înalte se ridică pe toată înălţimea faţadei şi cu aceeaşi încăpere a tainiţei aşezată la etaj peste gropniţa dintre naos şi pronaos. Dimensiunile bisericii Moldoviţa sînt însă mai mari; ea are, spre deosebire de Humor, o turlă ridicată peste naos, iar pridvorul cu trei arcade în loc de două, deschise în faţada vest, reprezintă o formulă mai bună decît cea de la Humor.

Cu tot frumosul efect plastic realizat în faţadă prin puternicele accente de umbră şi lumină introduse, pridvorul deschis al Moldoviţei este ultimul de acest fel în arhitectura din Moldova, ne mai fiind folosit la nici unul din monumentele de mai tîrziu. Explicaţia nu poate fi căutată desigur decît în neajunsurile provocate de viscolul iernilor grele, care îngrămădea zăpada în faţa intrării.

Faţadele, la fel ca la Probota şi Humor, sînt acoperite în întregime cu pictură. Interesantă este aici prezenţa unui al doilea strat de tencuială în frescă sub stratul de pictură. Pe acest strat mai vechi se află reprezentată o imitaţie de zidărie din cărămidă aparentă, cu rînduri alternate de cărămizi albastre şi roşii despărţite prin rosturi albe. Această decoraţie zugrăvită, executată în răstimpul celor cinci ani cît se ştie că a rămas biserica nezugrăvită [1], arată în

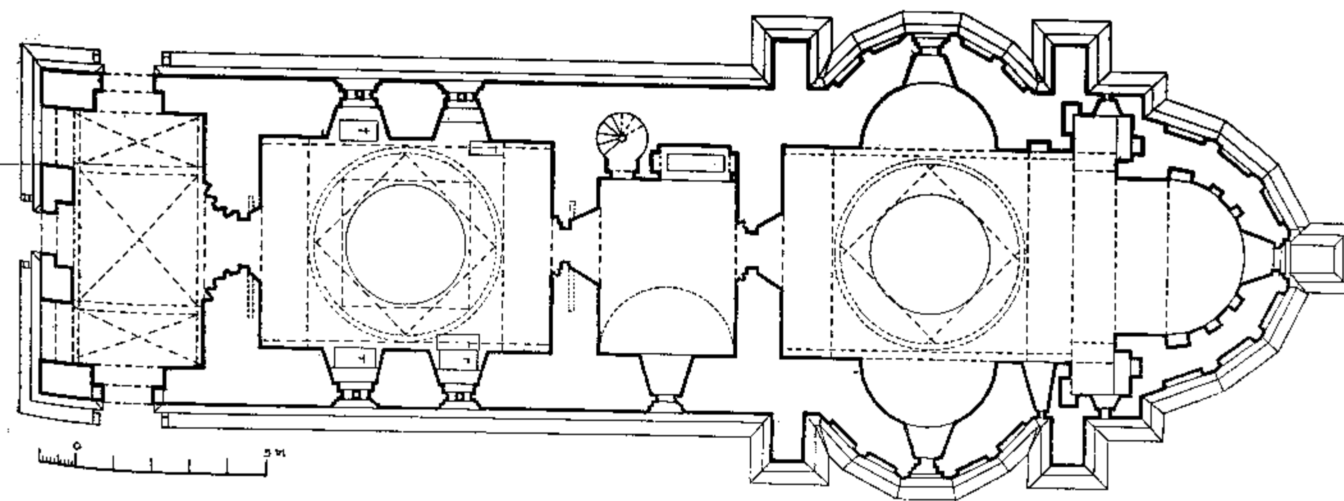

Fig. 14. Biserica. Planul

[1] G. Balş, *Bis. moldov. veac. XVI*, B.C.M.I., an. XXI, 1928, p. 37.

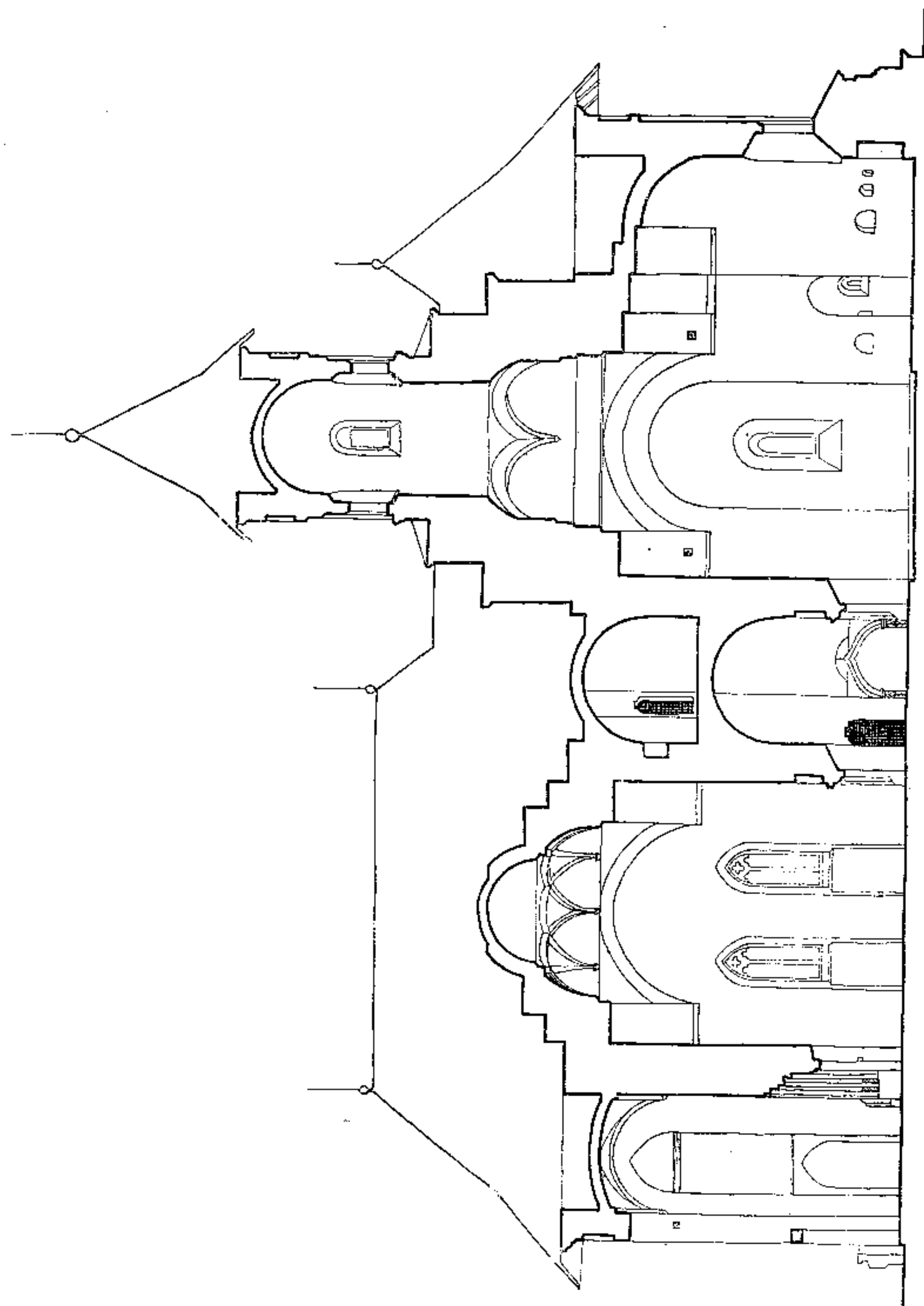

Fig. 15. Biserica. Secţie longitudinală

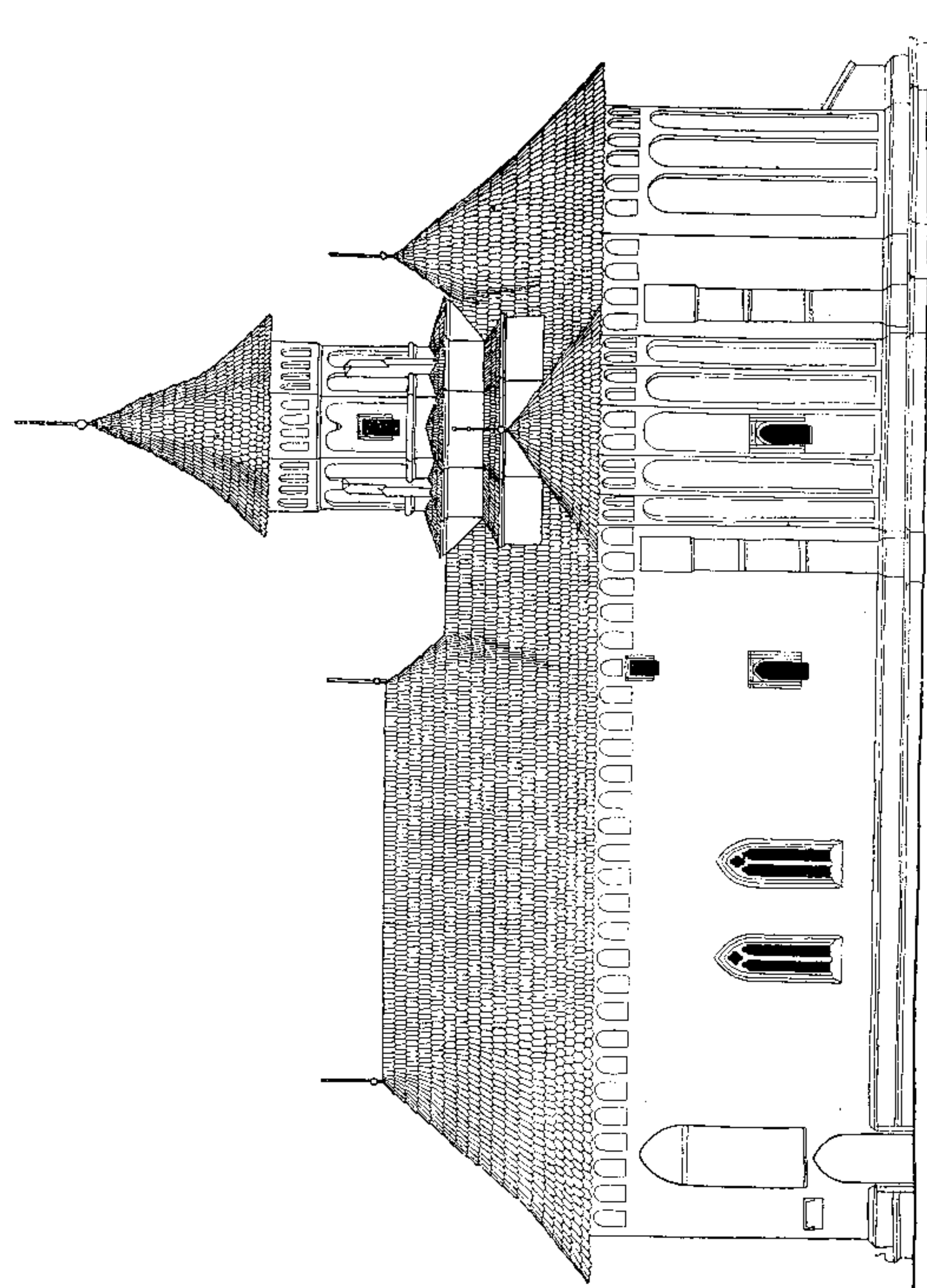

Fig. 16. Biserica. Faţada sud. Elevaţie. Starea actuală

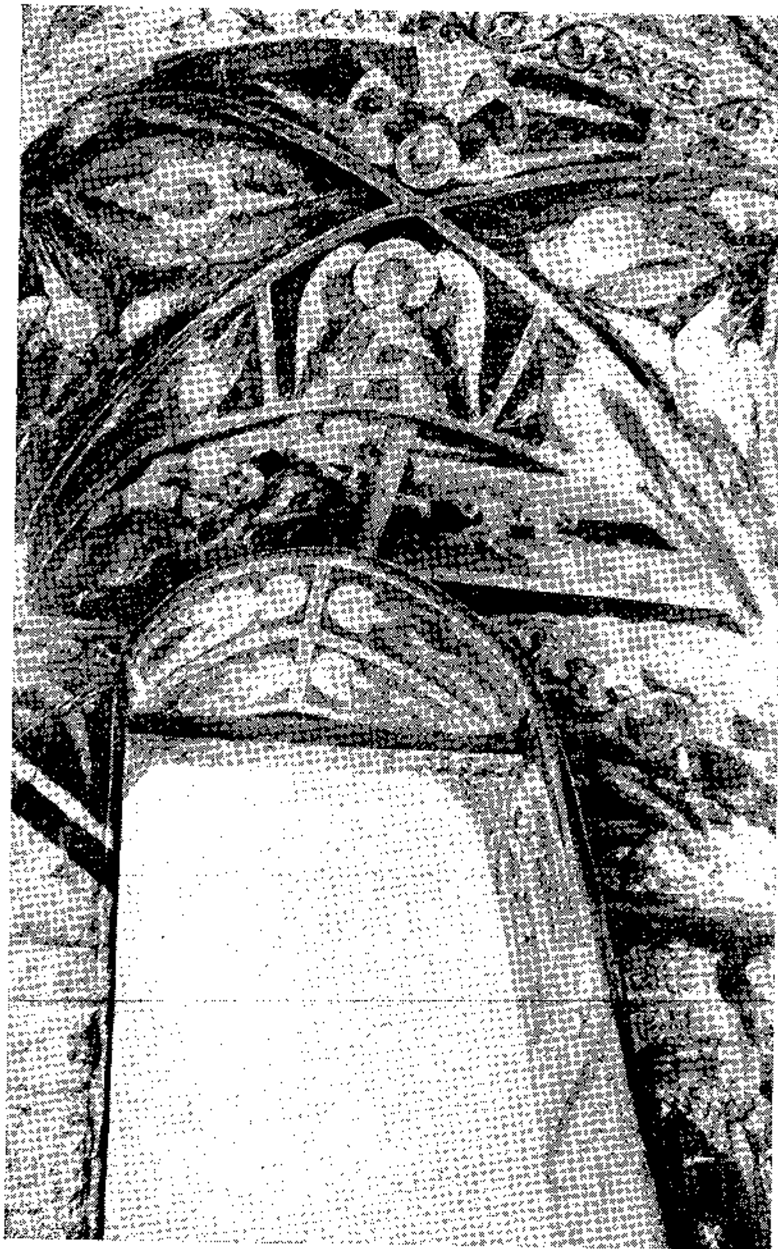

Fig. 17. Biserica. Bolta pridvorului

ce fel înțelegeau meșterii acelor vremuri să dea o înfățișare îngrijită, fie chiar provizorie, monumentului, pînă la primirea finisajului definitiv[1].

Biserica Moldoviței cuprinde un pridvor deschis, urmat pe rînd de pronaos, cameră pentru morminte (gropniță), naos cu două abside laterale, altar. O turlă îngustă și înaltă așezată pe două baze stelate suprapuse se ridică deasupra mijlocului naosului. Pridvorul, de formă dreptunghiulară, are cinci arcade mari deschise, în arc frînt la partea superioară, din care trei dispuse pe fațada vest și cîte una pe fațadele laterale. Arcada din axa fațadei principale cît și cele două laterale sînt mai scurte decît celelalte, avînd prevăzute dedesubtul lor intrările în pridvor, deschise și ele și arcuite în arc frînt.

Bolțile pridvorului sînt împărțite în trei suprafețe inegale prin două arce dublouri: una centrală de formă patrată și două laterale, dreptunghiulare, boltite toate „în cruce“ prin intersecția a doi cilindri.

Intrarea în pronaos se face printr-un portal de piatră lucrat în stil gotic, așezat în axa bisericii. Ușa dreptunghiulară, cu un ancadrament profilat de piatră, dublat de un al doilea ancadrament în arc frînt, tot de piatră profilată și cu timpan plin în partea arcuită, este înscrisă într-un al treilea ancadrament de piatră de formă dreptunghiulară. Profilurile de tip gotic, adînc scobite, ale celor trei ancadramente sînt dispuse într-un plan oblic în raport cu fața zidului. Foaia ușii din lemn de stejar masiv, căptușită cu fîșii de tablă de fier țintuită în cuie cu floare lată, are broasca și clanța veche cu mînerul în formă de frunză. În spatele ușii se mai păstrează încă drugul de lemn alunecînd în grosimea zidăriei, care asigură trainica zăvorîre a intrării.

Pronaosul, de formă dreptunghiulară, este bine luminat prin patru ferestre mari și înalte, dispuse cîte două în pereții laterali sud și nord. Lucrate în arc frînt, caracteristic goticului, cu timpane de piatră traforate și colonete mediane care le împart în două pe toată înălțimea lor, ele sînt așezate la fața exterioară a zidului, cu parapetul oprit mult peste nivelul soclului. Spre interior glafurile, depășind grosimea parapetului, mai îngustă decît zidul, sînt prelungite în jos pînă la nivelul pardoselii.

Deosebit de frumoasă apare bolta așezată la o înălțime bine proporționată față de dimensiunile încăperii. Sistemul de boltire cu opt arce întretăiate, interesant ca rezolvare constructivă și de un mare efect decorativ, este același cu cel de la pronaosul bisericii lui Ștefan cel Mare din Hîrlău, primul de acest fel în Moldova (1492), și de la biserica lui Petru Rareș de la Probota (1530). Între cele patru arce mari sprijinite pe console, care determină spațiul pătrat central și calota sferică așezată deasupra prin mijlocirea obișnuitelor triunghiuri sferice (pendentivi) din colțuri, este intercalat în locul celor patru arce moldovenești

[1] Asemenea zugrăveli se întîlnesc încă din vremea lui Ștefan cel Mare, fie în exterior, pe fețele adîncite ale ocnițelor care urmau să fie ulterior pictate, ca la mănăstirea Neamț, Sf. Ion din Piatra, Sf. Ilie, Bălinești, Precista din Bacău etc., fie în interior, unde acopereau porțiuni din bolți și pereți, ca la mănăstirea Neamț, Sf. Ion din Piatra, Cotnari etc.

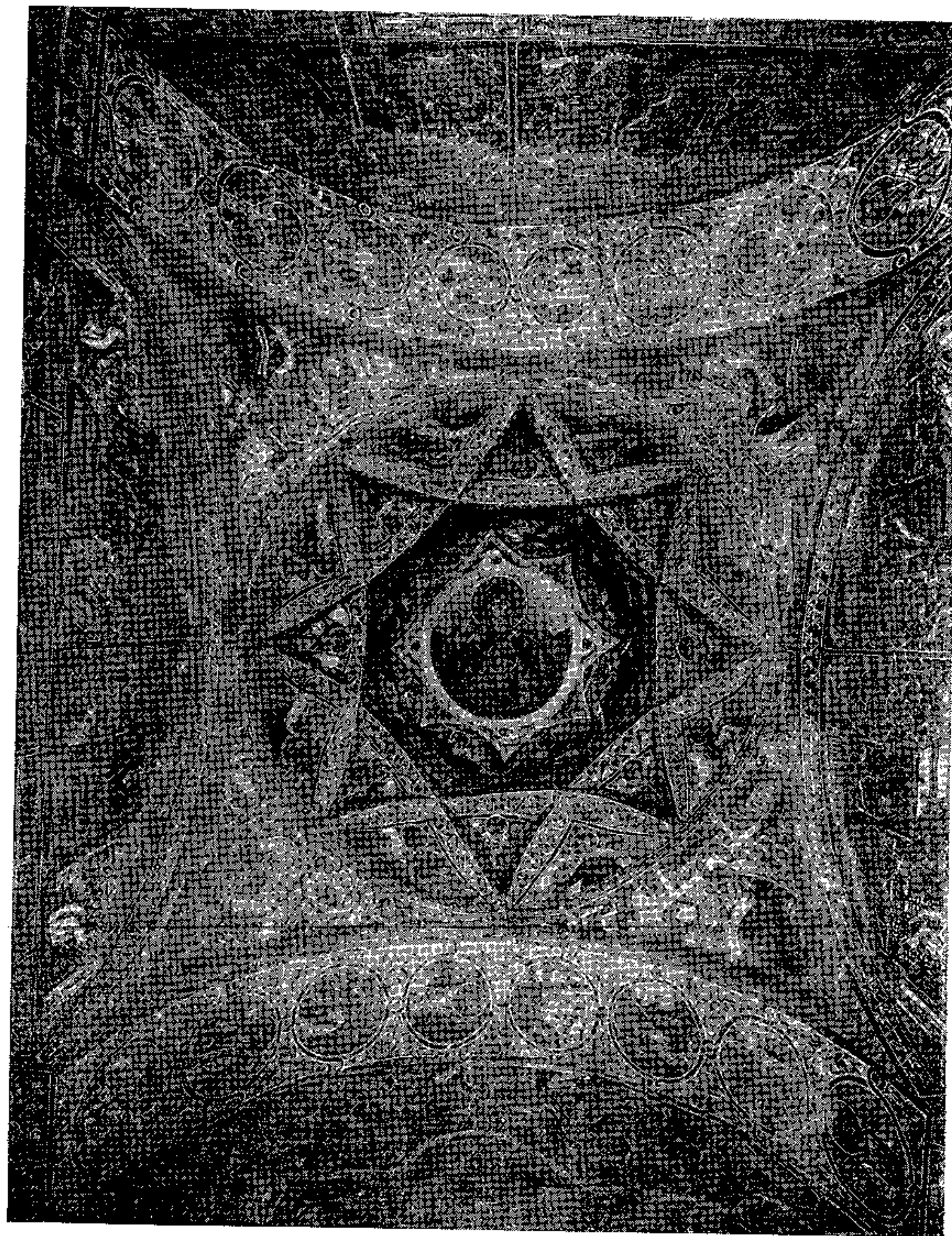

Fig. 18. Biserica. Bolta pronaosului

în diagonală, un sistem de opt arce întretăiate. Trebuie semnalat că procedeul este diferit, din punct de vedere constructiv, de cel moldovenesc, la care arcele în diagonală se desprind dintr-o suprafață verticală cilindrică. Cele opt arce folosite aci sînt pe jumătate înglobate într-o zonă sferică. În primul sistem, arcele apărînd cu o grosime mare la partea lor superioară, dau impresia de construcție

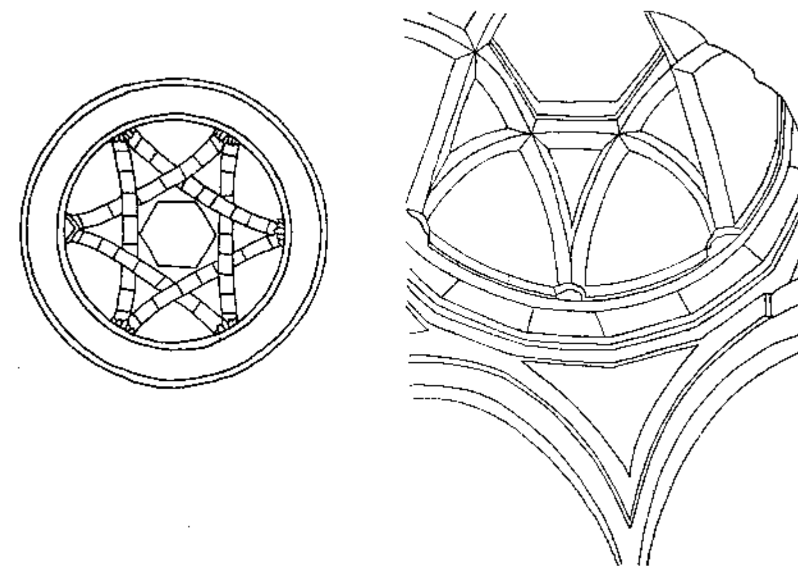

Fig. 19. Bolțile bisericilor din Horakert și Horanașat (Armenia)

robustă, dar greoaie, potrivită în cazul susținerii turlei așezată deasupra lor, pe cînd aci construcția, mai puțin vizibilă și cu grosimea arcelor mult redusă, este mai elegantă și de mai mare efect decorativ.

Ținînd seama de numeroasele documente cunoscute, care ne arată prezența unei importante colonii de armeni emigrați în Moldova încă din veacul XIV, de priceperea lor în arta de a clădi și de asemănarea care se constată între aceste arce întretăiate și cele ale unor monumente mai vechi din Armenia, se poate presupune că apariția lor în Moldova se datorește vreunui meșter armean cunoscător al acestui procedeu, care a știut să transpună în zidărie de cărămidă construcția de piatră folosită în țara sa. Înrudirea care apare între bolta de la Moldovița și acelea ale bisericilor din Horakert și din Horanașat, de pildă [1] este incontestabilă.

Din pronaos, printr-o ușă dreptunghiulară împodobită cu un ancadrament profilat de piatră cu cornișă așezată deasupra, se pătrunde în camera mormin-

[1] Buniatov și Iaralov, *Arhitectura Armeniei* (în limba rusă), Moscova, 1950, p. 112, fig. 95, p. 115, fig. 98.

telor, de formă dreptunghiulară, scundă şi boltită în semicilindru, în care se găseşte mormîntul episcopului Efrem. Adăpostit sub chivotul cu boltă de cărămidă tencuită şi colonete de piatră, el se află alipit de peretele dinspre nord.

Printr-o scară circulară cu trepte masive de piatră, pe jumătate scobită în grosimea zidului din colţul de nord-vest, se ajunge într-o încăpere la etaj, de aceleaşi dimensiuni şi boltită la fel cu cea de jos. Aci erau păstrate odoarele bisericii, în nişe anume adîncite în pereţi.

Atît gropniţa de la parter cît şi tainiţa de la etaj sînt luminate printr-o singură fereastră mică dreptunghiulară, deschisă în peretele dinspre sud.

Printr-o uşă simetrică şi identică uşii dinspre pronaos, se trece mai departe în naos. De formă dreptunghiulară şi lărgit la mijloc prin cele două abside laterale, acesta este prelungit spre răsărit cu absida altarului, încadrată de nişele adînci ale proscomidiei şi diaconiconului prevăzute în grosimea zidului. Absidele laterale, semicirculare în interior şi poligonale cu cinci laturi în exterior, cît şi absida altarului, mai adîncă şi cu şapte laturi în exterior, sînt boltite în sfert de sferă.

O tîmplă înaltă de lemn sculptat desparte naosul de altar.

Cîte o fereastră dispusă în axa celor trei abside, de dimensiuni mult mai mici decît cele ale pronaosului, la care se adaugă, în mod neobişnuit, încă o fereastră în peretele dinspre sud, în faţa tîmplei, dau lumina necesară încăperilor. Aceste ferestre, cu un arc uşor frînt la partea superioară, au un ancadrament de piatră cu profiluri gotice format din baghete întretăiate. Proscomidia şi diaconiconul au şi ele cîte o ferestruică mică şi îngustă, încadrată cu o ramă simplă de piatră.

Peste spaţiul naosului se ridică turla înaltă, circulară în interior şi octogonală în exterior, aşezată pe două baze suprapuse de formă stelată cu opt vîrfuri. Întreg masivul de zidărie al turlei şi al bazelor sale este susţinut prin obişnuitul procedeu de boltire moldovenesc cu arce suprapuse. Peste primul rînd de patru arce mari pornite pe console, care reduc spaţiul dreptunghiular la un pătrat, se ridică, prin mijlocirea cunoscuţilor pendentivi de colţ, un prim cilindru, din pereţii căruia se desprinde al doilea rînd de patru arce aşezate în diagonală faţă de cele inferioare. Deasupra lor, cu diametrul astfel micşorat, se înalţă tamburul cilindric al turlei, închis cu o calotă sferică la partea superioară.

Pentru echilibrarea împingerilor date de arcele mari transversale, pereţii laterali nord şi sud sînt proptiţi în exterior cu cîte doi contraforţi masivi ridicaţi pînă la nivelul naşterii bolţilor. Un al cincilea contrafort, mult mai mic, oprit la înălţimea pragului ferestrei, este aşezat în axa absidei altarului.

* * *

În exterior apare în toată strălucirea ei pictura care îmbracă în întregime suprafaţa pereţilor între soclu şi cornişă, înlocuind decoraţia cu materiale aparente a monumentelor epocii anterioare. Din vechiul sistem decorativ se mai păstrează

doar rîndul ocniţelor mici înşirate de jur împrejur sub cornişă, pe turlă şi pe corpul bisericii, precum şi firidele alungite ale absidelor poligonale, dispuse cîte una pe fiecare latură. Peste toate aceste ocniţe şi firide, peste suprafaţa netedă a pereţilor şi peste feţele contraforţilor se desfăşoară pictura împărţită în registre şi tablouri. Numai ancadramentele de piatră profilată ale ferestrelor pronaosului, copertinele contraforţilor şi soclul cu copertina sa de piatră profilată îşi mai păstrează materialul aparent.

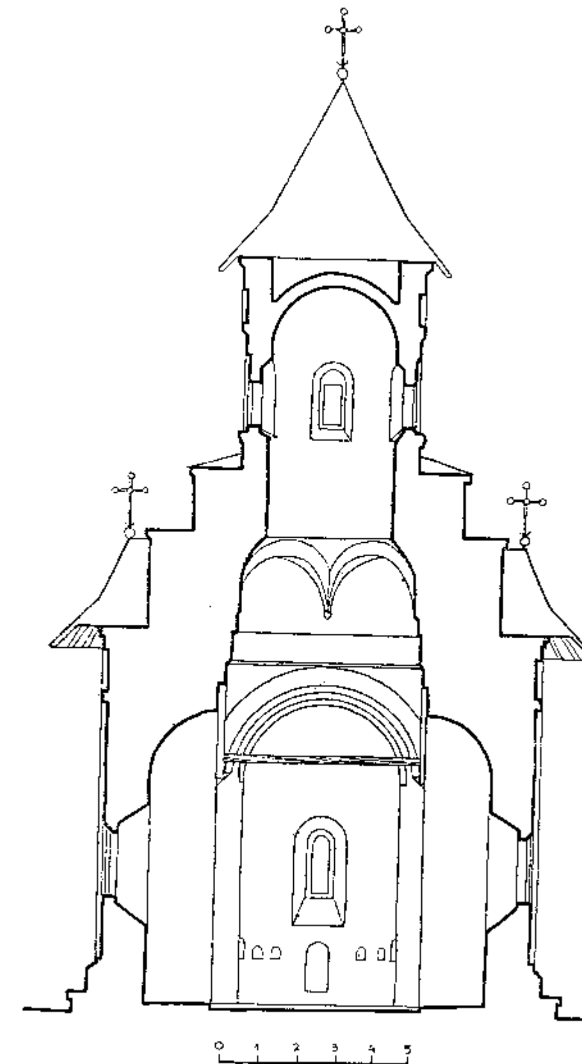

Fig. 20. Biserica. Secţie transversală prin naos

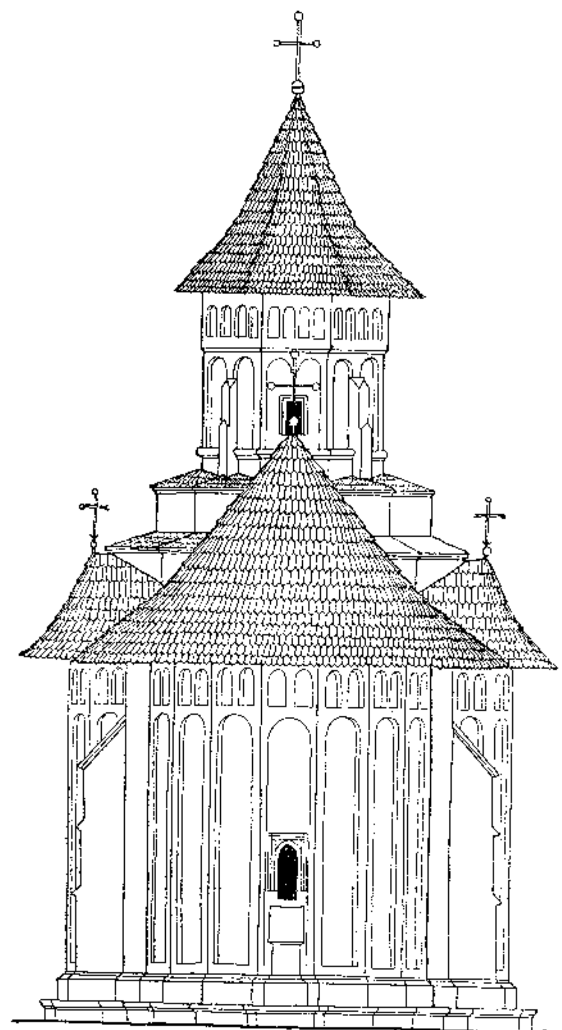

Fig. 21. Biserica.
Fațada est. Elevație. Starea actuală

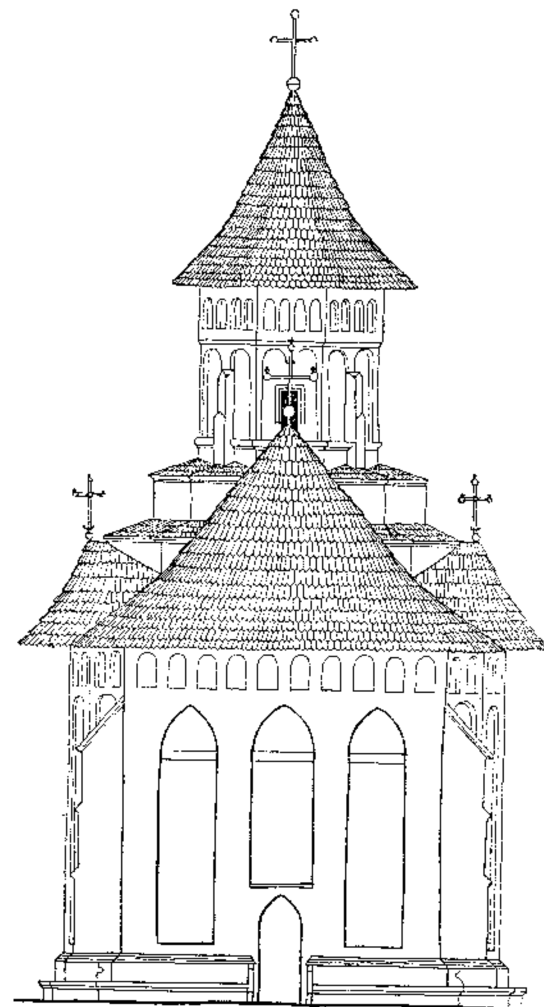

Fig. 22. Biserica.
Fațada vest. Elevație. Starea actuală

Soclul din piatră brută aparentă este acoperit cu blocuri de piatră profilată și este lărgit la partea inferioară cu o bancă lată executată tot din blocuri mari de piatră fățuită. Cele trei intrări în pridvor, care întrerup soclul, sînt încadrate cu rame de piatră.

Cornișa bisericii este executată în mod excepțional din zidărie de cărămidă tencuită cu profiluri liniare trase. Este posibil să fi existat o cornișă originară de piatră, din care nu s-a găsit însă nici o urmă.

Turla octogonală înălțată peste cele două baze stelate suprapuse este astăzi tencuită, dar fragmentele de pictură, păstrate încă pe bazele recent degajate de acoperișul sub care se găseau ascunse, arată că erau și ele zugrăvite. Pereții turlei, străpunși pe patru laturi de ferestre dreptunghiulare cu ancadramente de piatră profilată și întăriți pe celelalte patru laturi prin contraforți cu copertinele împodobite cu cruciulițe de piatră, sînt împărțiți în trei registre bine distincte. La partea inferioară, un soclu ușor lărgit se oprește la nivelul pragului ferestrelor. La mijloc, un rînd de firide îngemănate, dispuse cîte două pe fiecare latură, încalecă alternativ ferestrele și contraforții. La partea superioară scoasă în relief la fel ca și soclul, un număr îndoit de ocnițe înguste și alungite se înșiră sub cornișă.

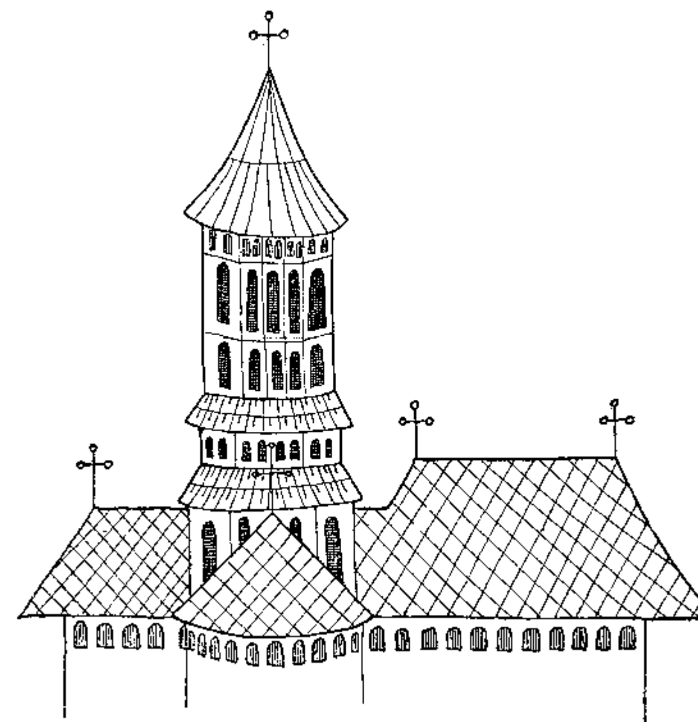

Fig. 23. Biserica. Acoperișul din tabloul votiv

Acoperişul bisericii, cu învelitoare din şiţă de brad, nu mai păstrează formele sale din vechime [1]. Pînă în anul 1954, cînd s-au făcut modificări parţiale pentru degajarea bazelor turlei, el îngloba aproape în întregime cele două baze stelate formînd partea inferioară a turlei. Tabloul votiv aflat în pictura din interior, unde vechile forme apar foarte bine precizate, arată că acoperişul înalt cu pante repezi, aşezat peste corpul din faţă al bisericii, avea în jurul turlei acea caracteristică denivelare a coamei menită să degajeze bazele şi să accentueze linia verticală şi zvelteţea turlei, care apare în toate reprezentările votive ale monumentelor din acea epocă.

Cu ocazia actualelor modificări provizorii şi parţiale ale acoperişului, care nu au avut ca scop o restaurare totală, s-au găsit în pod, sub nivelul coamei existente, cîteva fragmente de pictură şi tencuială, precum şi găurile din zidărie ale fostelor piese de şarpantă, care dau indicaţii asupra vechei linii a acoperişului.

* * *

Dimensiunile principale ale bisericii sînt:

Lungimea totală (fără contrafort)	32,80 m
Lărgimea	8,50 m
Grosimea zidurilor	1,50 m
Înălţimea corpului bisericii la cornişă	10,00 m
Înălţimea turlei la cornişă	20,00 m

SCULPTURA

În decoraţia sculptată a mănăstirii Moldoviţa se vădesc clar cele două faze principale din viaţa artistică a monumentului [2].

Elementele sculptate ale bisericii sînt cele caracteristice mijlocului veacului XVI, pe cînd pietrele de mormînt adăpostite în gropniţa şi pronaosul ei, ca şi decoraţia celorlalte clădiri din ansamblul mănăstirii, aparţin primei jumătăţi a veacului XVII.

Decoraţia sculptată în piatră a bisericii din Moldoviţa se mărgineşte, ca şi la toate celelalte monumente moldoveneşti, strict la elementele de arhitectură. Ancadramentele de uşi şi ferestre, copertina soclului, cornişele-lintel ale uşilor interioare şi, într-o epocă mai tîrzie, chivotul mormîntului episcopului Efrem, sînt toate împodobite cu o bogată profilatură cioplită în piatră. În cea mai mare parte din această decoraţie este evidentă influenţa preponderentă a artei gotice, arătînd încă o dată rolul pe care l-au jucat meşterii cioplitori de piatră veniţi de peste munte.

[1] Dr. Petre Luţia, *Raport*, Bul. Com. Mon. Ist., 1926, p. 132—135.
[2] G. Balş. *Bis. moldov. veacul XVI*, p. 36—37.

Fig. 24. Biserica. Fereastra pronaosului

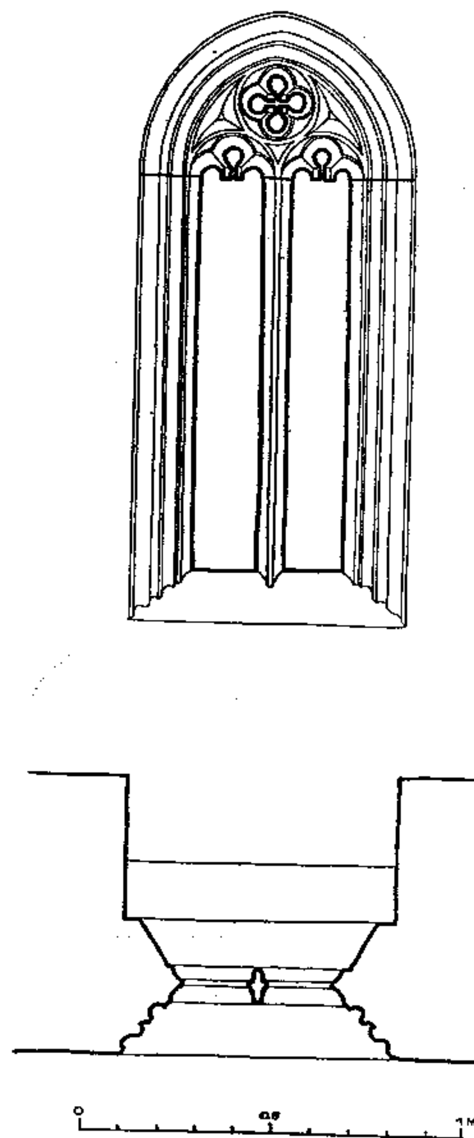

Fig. 25. Biserica.
Fereastra pronaosului. Plan, elevație

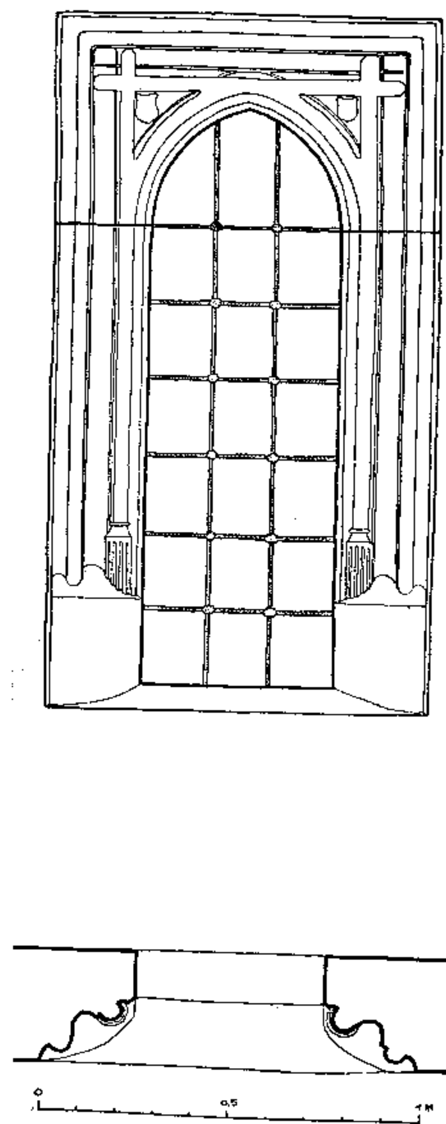

Fig. 26. Biserica.
Fereastra naosului. Plan, elevație

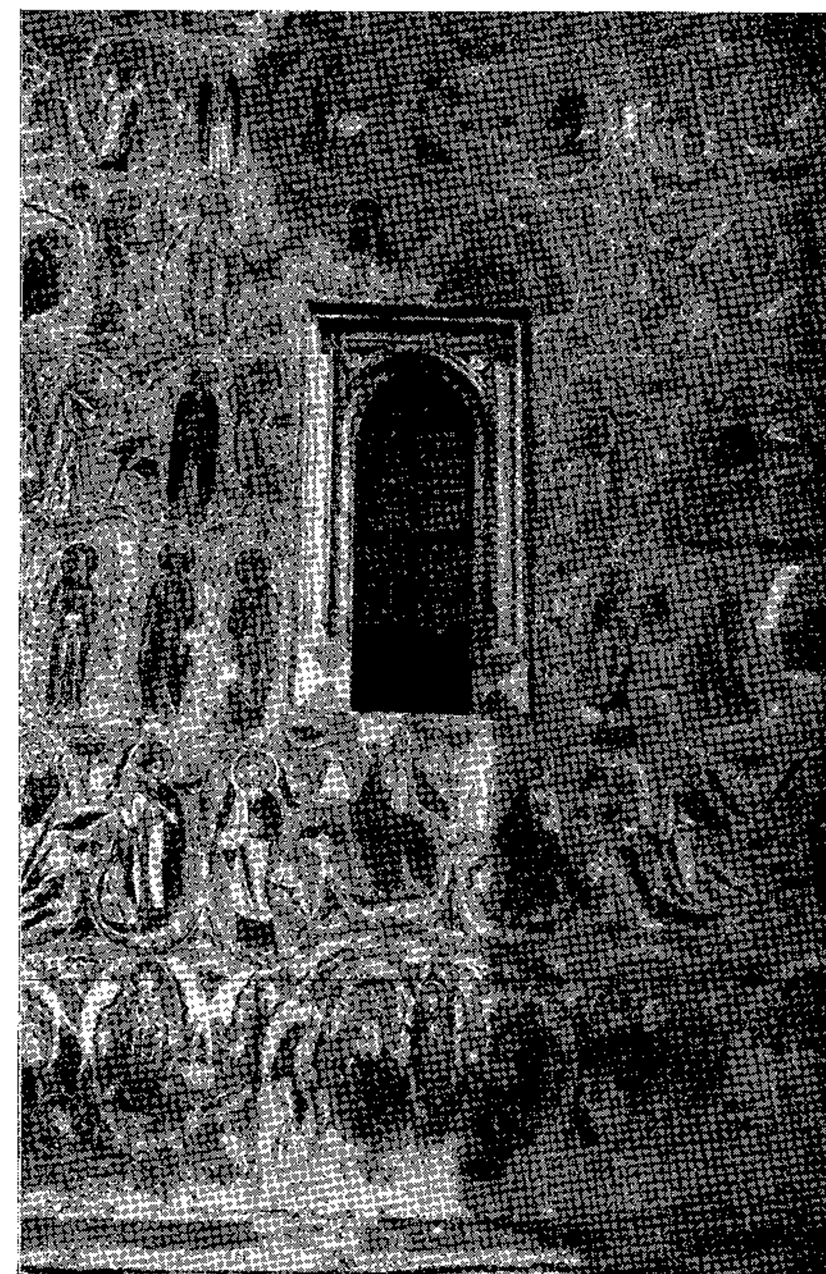

Fig. 27. Biserica. Fereastra naosului

Ferestrele mari au timpane de piatră traforată lucrată în stilul gotic denumit «raionant».

Ferestrele mici de la gropniţă şi de la abside, în arc frînt, au ancadramente dreptunghiulare cu profiluri gotice, ale căror baghete, încrucişate la partea superioară, au baze sculptate, rezemate pe un plan înclinat la partea inferioară. Mici scuturi sculptate decorează colţurile de la încrucişarea baghetelor principale. Profilul copertinei soclului este la fel cu cel de la Humor, Hîrlău şi alte biserici.

Portalul, încadrat de soclul cu copertina teşită la 45°, are obişnuitele profiluri din «cave»-uri şi muluri gotice, cu bazele sculptate rezemate pe planul înclinat al postamentului uşii. Timpanul prins în arcul frînt al ancadramentului este decorat cu o frumoasă pictură reprezentînd Buna Vestire, hramul bisericii.

Uşile interioare sînt singurele elemente unde influenţa gotică este micşorată prin înrîurirea noului stil al Renaşterii, care apare în tratarea profilurilor. Această influenţă nouă se vede în cornişa-lintel de piatră, aşezată deasupra uşilor gropniţei, cu profiluri clasice, la fel ca la Probota şi Humor.

Pisania are la partea superioară o mică cornişă gotică întoarsă pe marginile laterale şi sprijinită pe mici scuturi decorative folosite drept console.

În afară de sculptura aceasta legată de monument, există în naosul şi pronaosul bisericii o serie de pietre de mormînt din veacul XVII, dintre care unele sînt decorate cu motive florale asemănătoare cu cele de la mobilierul mai recent — tetrapodiile şi fragmentele de tîmplă — de la începutul secolului XVII.

Chivotul aşezat peste mormîntul episcopului Efrem ca un baldachin boltit, sprijinit pe coloane scurte de piatră, deşi de formă gotică, are drept motive sculpturale frînghii împletite şi răsucite alternînd cu ciubuce în solzi, decorînd coloanele şi arcul frontal, caracteristice epocii ulterioare cînd a fost adăugat mormîntul (1619). O inscripţie slavă cu litere elegante şi foarte regulat scrise este săpată pe arcul de piatră al baldachinului [1].

În execuţia decoraţiei pietrelor de mormînt din gropniţă şi din pronaos se poate distinge mîna unor meşteri de valoare inegală. Astfel printre cele mai bune exemple este piatra episcopului Efrem, de formă trapezoidală, uşor înălţată deasupra pardoselii, încadrată cu un chenar decorat cu vrej meandric şi flori de cerceluş, urmat de o inscripţie slavonă frumos săpată. Cîmpul este ornamentat cu frunze de spin stilizate, flori şi boboci de lalea, desenate cu un contur precis şi regulat. Altele însă, au o compoziţie îmbîcsită, prea încărcată şi sînt lucrate cu mai puţină îndemînare. Motivele sînt şi ele diferite — vrejuri împletite cu floare de cercelus, lujeri care ies din vase cu cununi legate, flori şi fructe de rodii — şi se aseamănă cu cele aflate pe tetrapodiile de lemn din biserică. Chiar şi atunci cînd se mai păstrează tradiţia vechei decoraţii a vrejurilor de acant dispuse în formă de inimă, dar fără palmeta lobată de altă dată, compoziţia

[1] V. cap. VII, nr. 5.

Fig. 28. Biserica. Portalul pronaosului

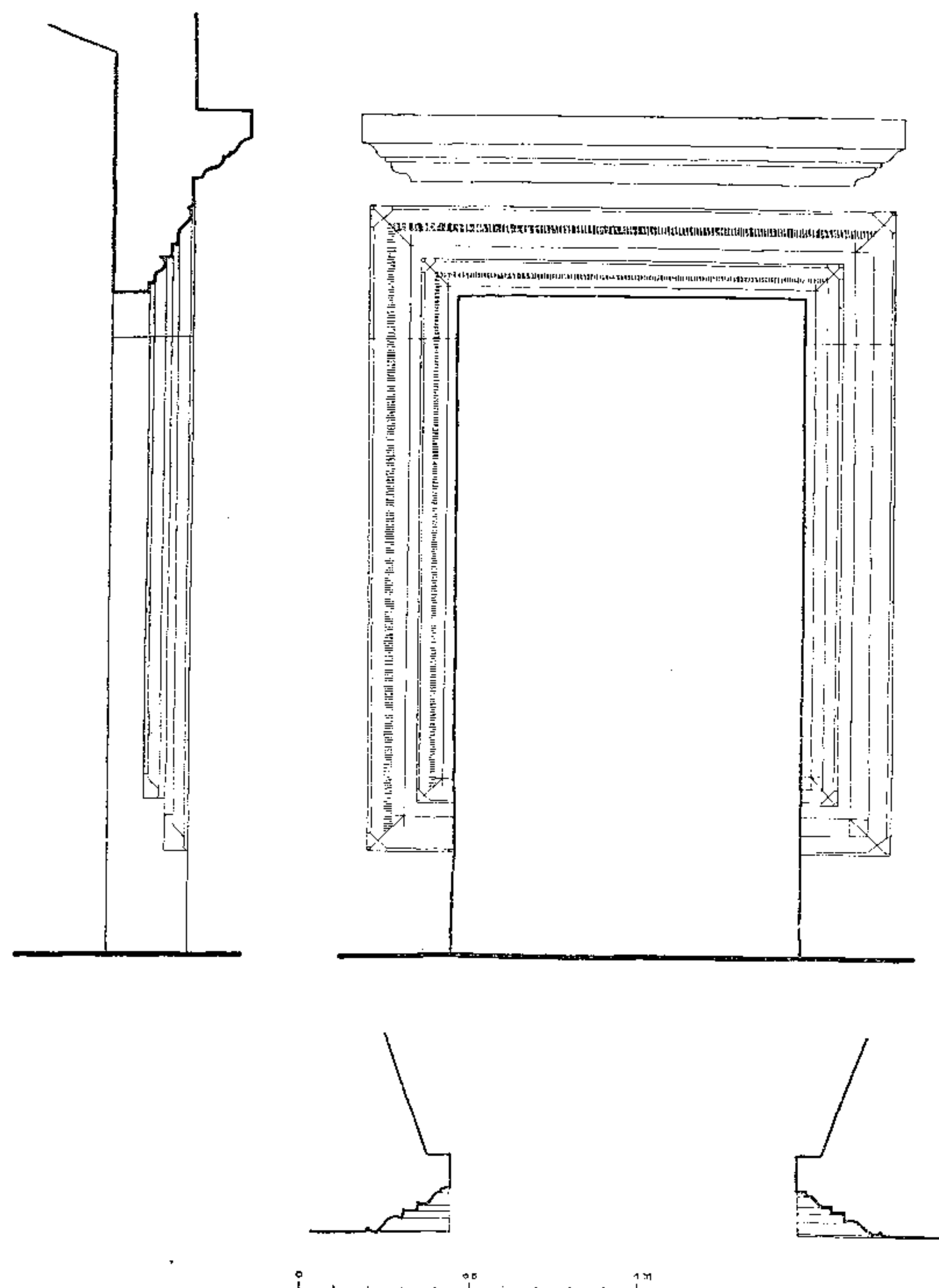

Fig. 29. Biserica. Uşa naosului

rămîne confuză şi execuţia stîngace. Mai sînt şi cîteva pietre, acelea ale episcopilor, decorate cu o simplă cruce cu două braţe şi cu semnele patimilor. În genere calitatea sculpturii funerare de la Moldoviţa este inferioară aceleia de la Suceviţa, de pildă, care datează din aceeaşi perioadă.

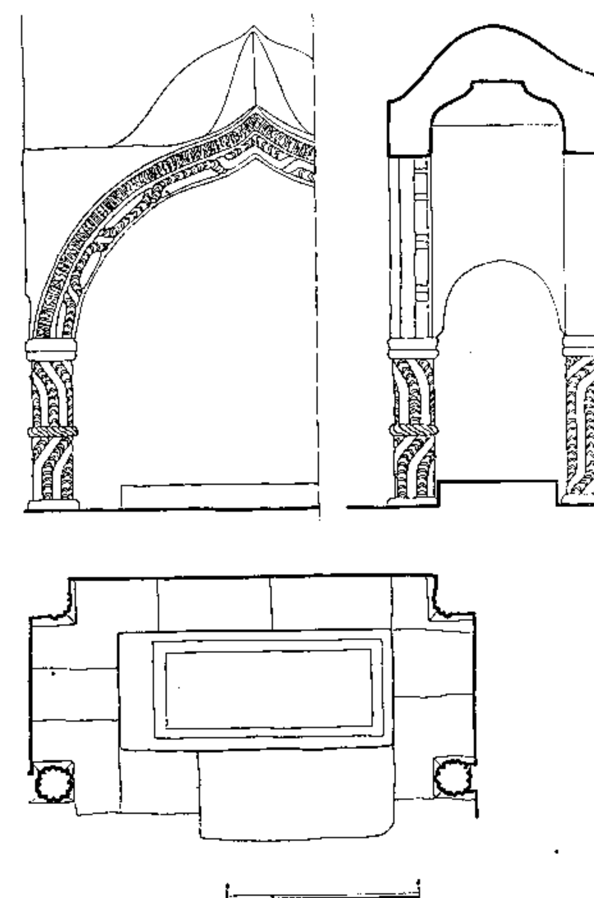

Fig. 30. Biserica.
Mormîntul episcopului Efrem. Plan, secţie, elevaţie

Fig. 31. Biserica. Pisania (1532)

PICTURA

Veşmîntul de zugrăveală care îmbracă întreaga biserică[1] — „glorioasă foaie de pergament, muiată în albastru şi scrisă de sus pînă jos cu figuri şi scene" — asemenea unei cărţi bogat împodobită cu miniaturi[2], pictura Moldoviţei constituie pînă azi, împreună cu aceea a Voroneţului, cea mai preţioasă şi fermecătoare realizare din epoca lui Petru Rareş. Din grupul bisericilor înălţate sau numai zugrăvite în exterior în această perioadă, numai Moldoviţa şi după ea Voroneţul şi-au păstrat, în deosebi pe faţada de sud şi pe absidele de est şi de sud, strălucirea coloritului, uimitor de viu şi de cald. Cei peste patru sute de ani scurşi de la realizarea acestei opere, în ciuda iernilor grele moldoveneşti, parcă au contribuit printr-o uşoară patină la accentuarea prospeţimii şi farmecului ei. În interior însă, mai ales în absida principală şi în naos, pictura este întunecată, fumul lumînărilor i-a răpit din strălucirea şi intensitatea iniţială. În gropniţă şi pronaos, mîini uneori nedibace au lăsat urmele unor restaurări din veacul XVII, din fericire însă numai o repictare, culoare peste culoare, care n-a schimbat compoziţiile şi, în linii mari, nici stilul originar.

Executată în anul 1537, cinci ani după înălţarea construcţiei, aşa cum indică inscripţia[3] zugrăvită deasupra intrării în gropniţă şi pisania[4] în piatră de lîngă intrare, pictura Moldoviţei este opera unui mare artist din şcoala de zugravi moldoveni, formată în această perioadă, îndemînateci ilustratori, desăvîrşiţi decoratori şi talentaţi povestitori, care „scriau" (pisali) cu multă vervă şi spontaneitate pe pereţii bisericii scene religioase. Tendinţa de umanizare a figurilor divine şi introducerea simţămintelor profund omeneşti într-o serie de povestiri — cum sînt, de pildă, acelea din ciclul Acatistului Maicii Domnului sau în unele scene din Patimi etc. — sînt trăsăturile proprii ale acestei picturi, evidente mai ales la Moldoviţa, care o deosebesc de pictura monumentelor lui Ştefan cel Mare.

Din punctul de vedere al conţinutului de idei şi al programului iconografic, pictura interioară a Moldoviţei continuă în linii mari tradiţia anterioară. Decoraţia cupolei, cu Pantocratorul dominînd în creştet, proorocii şi apostolii pe tambur, şi principalele scene din viaţa lui Isus Cristos în pendentivi (Buna

---

[1] I. D. Ştefănescu, *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie*, p. 111—121 şi indice; album, pl. XLVI—LV, LXIX, fig. 4.

I. D. Ştefănescu, *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie. Nouvelles recherches*, p. 35—37, album, pl. 5, fig. 2, pl. 8, fig. 2, pl. 28, 30, fig. 1, pl. 31, fig. 1, pl. 32—36, pl. 40, fig. 1.

I. D. Ştefănescu, *L'illustration des Liturgies dans l'art de Byzance et de l'Orient*, Bruxelles, 1936, indice, Moldoviţa şi Vatra-Moldoviţei.

Paul Henry, *Les églises de la Moldavie du Nord*, Paris, 1930, p. 179—197, album pl. XIII, fig. 2, XIX, fig. 1—2, XX—XXIV, XXVII, XXXI—XXXIII, XXXVIII, fig. 1, XXXIX, XLI, fig. 2, XLIII, fig. 3, XLIV, fig. 2—3, XLV, fig. 1.

[2] I. D. Ştefănescu, *Mănăstirile Bucovinei*, Bucureşti, 1941, p. 406.

[3] V. cap. VII, nr. 2.

[4] V. cap. VII, nr. 1.

Vestire, Naşterea, Botezul etc.), cît şi Maica Domnului cu Isus în braţe tronînd în conca absidei principale, încadrată de doi îngeri şi de Ioachim şi Ana, constituie subiectele obişnuite atît în bisericile mai vechi, cît şi în acelea construite de Rareş. La Moldoviţa, în genere, în grupul acesta de picturi se poate admira mai de grabă dibăcia unor meşteri, care-şi stăpîneau perfect meseria, lucrînd pe de rost, cu o linie elegantă şi precisă, dar lipsiţi de căldură, dînd personajelor aceleaşi atitudini stereotipe, înveşmîntînd siluetele înalte şi elegante în draperii rigide. Unele figuri însă, cum sînt, de pildă, acelea ale apostolilor din scena împărtăşirii, de o eleganţă căutată, deosebit de zvelte, cu talia mult ridicată, picioarele alungite şi draperiile subliniind supleţea trupurilor, amintesc pe acelea din Quattrocento.

În alte scene ca Cina cea de taină, de pe peretele de est al absidei principale, ca şi în unele episoade din ciclul Patimilor, care se desfăşoară în lungi frize suprapuse, de pildă, în Judecata înaintea lui Pilat sau în scena Răstignirii, sînt evidente tendinţele noi amintite mai sus, în care exprimarea sentimentului, de emoţie, durere, deznădejde, este una dintre preocupările artistului. Scena reprezentînd pe Isus pe cruce, desfăşurată în conca absidei de nord a naosului, este impresionantă în primul rînd prin amploarea compoziţiei. Pe un fond de arhitecturi simple, domină Mîntuitorul răstignit, încadrat de cei doi tîlhari şi de soldaţi purtînd bonete de modă italiană în două culori. Pe figura Mîntuitorului, cu muşchii destinşi, se citeşte tristeţe şi suferinţă. În stînga scenei sînt siluetele elegante ale Maicii Domnului şi ale celor trei femei care o însoţesc, copleşite de durere, în dreapta sf. Ioan şi un grup de soldaţi. Figura Maicii Domnului, aceea a uneia dintre femei şi a sf. Ioan sînt fin desenate şi foarte personale, părînd inspirate de un model viu. Portretele ctitorilor, Petru Rareş împreună cu Doamna Elena şi doi copii, de pe peretele de vest al naosului, prin expresia ochilor, ţinuta lor calmă şi sobră, vădesc încercarea de a reda viaţa lăuntrică a personajelor, deşi păstrează caracterul unor portrete „oficiale".

Pictura din camera mormintelor este mult afumată şi a suferit şi cele mai mari retuşări. Pe boltă şi pe pereţi, în scene mici, compartimentate, se reprezintă o parte din Menolog, care se va continua şi în pronaos. Ultimul registru este ocupat de martiri. La est şi în dreapta uşii care dă în naos se găseşte o scenă mai amplu tratată, reprezentînd pe Isus Cristos tronînd ca „mare arhiereu", între Maica Domnului şi sf. Ioan Botezătorul; deasupra uşii de est Maica Domnului orantă cu Isus pe piept, iar deasupra uşii de vest — Adormirea Maicii Domnului. În pronaosul luminos datorită celor patru ferestre mari laterale, domină din creştetul bolţii portretul Maicii Domnului, ca orantă cu Isus pe piept, cu braţele ridicate, înconjurată de îngeri şi serafimi. Aceasta este ilustrarea troparului închinat Maicii Domnului: „Născătoare de Dumnezeu Fecioară bucură-te, ceeace eşti plină de dar...", — de aceea în pendentivii mari sînt reprezentaţi pe un fond tratat cu motive arhitecturale, aşezaţi la pupitrul lor de lucru, marii poeţi ai lumii bizantine, Cosma, Iosif, Theofan şi Damaschin, autori ai diferitelor

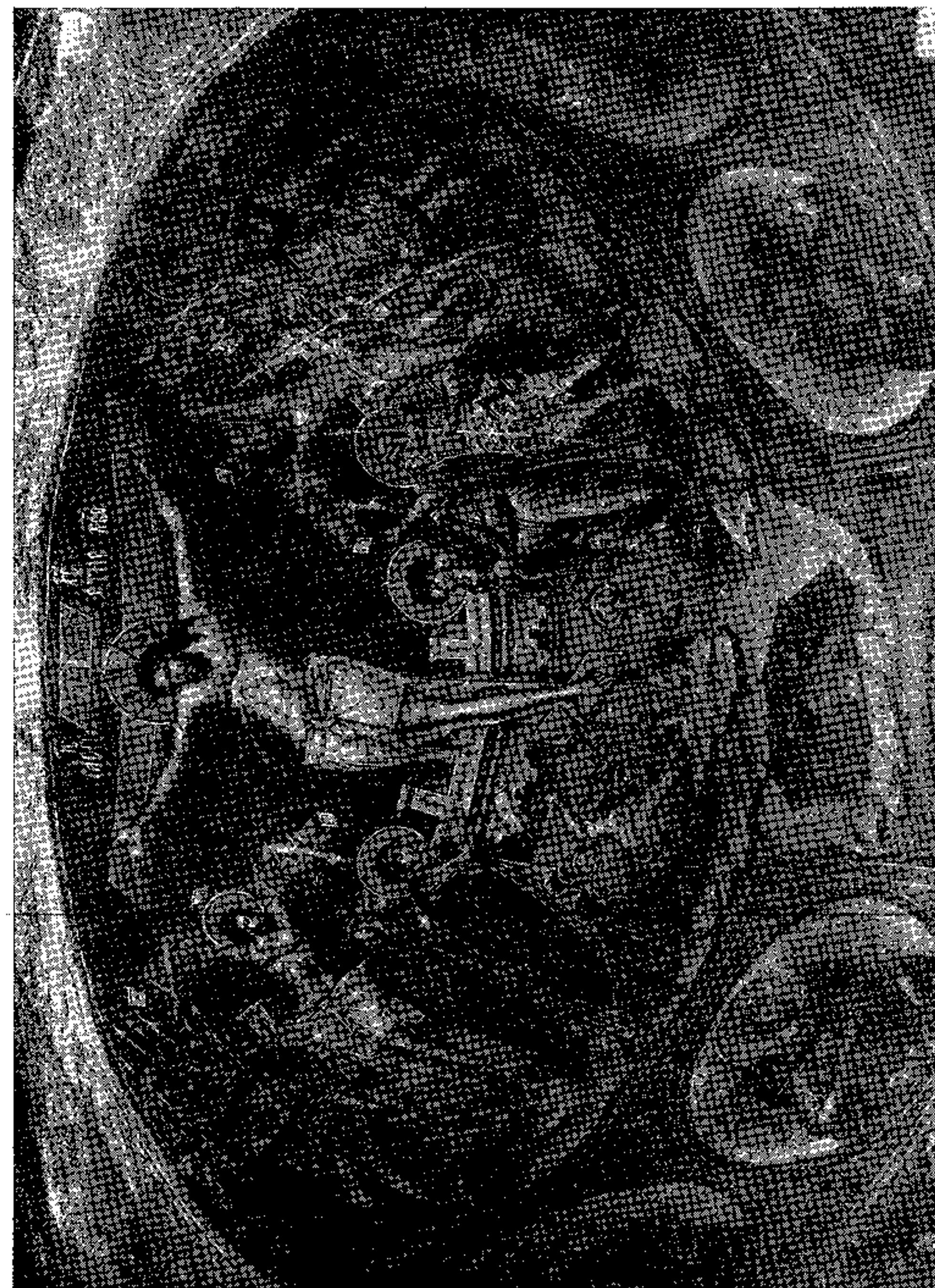

Fig. 32. Biserica. Isus pe cruce. Pictură din naos

Fig. 33. Biserica. Tabloul votiv din naos. Petru Rareş şi familia sa

Fig. 34. Biserica. Judecata din urmă. Detaliu. Pictură pe peretele est din pridvor

imnuri închinate Maicii Domnului. În partea de sus a pereţilor şi în timpane sînt redate cele şapte concilii ecumenice, iar în restul suprafeţei pereţilor se desfăşoară în scene numeroase şi mărunte vieţile sfinţilor, începînd din luna septembrie, pînă în luna martie. Portrete de martiri decorează partea de jos a pereţilor. Pe peretele sud şirul lor este întrerupt de scena Întîmpinării Domnului, la stînga uşii de vest este Maica Domnului, în picioare, cu Isus pe piept, între doi îngeri. Arhanghelul Gavril din această scenă are însuşirile unui portret viu. Chipul Maicii Domnului zugrăvit în exterior, în timpanul de deasupra intrării, ţinînd cu duioşie în braţe pe Isus copil, cu obrazul lipit de al ei, este de asemenea plin de expresie şi de căldură, apropiindu-se mult de însuşirile unui portret. Această icoană este considerată ca una dintre cele mai frumoase realizări din pictura Moldoviţei [1].

Pictura pridvorului reprezintă scene religioase, care se desfăşoară pe întreg peretele de est, de o parte şi de alta a intrării. În realizarea acestor subiecte pictorii moldoveni şi-au putut desfăşura în voie întreaga lor imaginaţie şi posibilităţile variate de exprimare. La Moldoviţa ca şi la Voroneţ, ceea ce impresionează în primul rînd este amploarea şi echilibrul dat compoziţiei, la care participă zeci de personaje dispuse ritmat în şiruri, pe jilţuri sau în convoaie solemne, care se îndreaptă cu paşi măsuraţi spre tronul hetimasiei, constituind centrul scenei.

În exterior, pe stîlpul care străjuieşte intrarea de sud a pridvorului, sf. Gheorghe ucigînd balaurul şi sf. Dumitru omorînd pe Lie sînt redaţi cu o mişcare plină de energie şi de viaţă. Acatistul Maicii Domnului, în douăzeci şi patru de scene, cu anexa lui, asediul Constantinopolului, împodobeşte faţada de miazăzi a pronaosului. Arborele lui Iesseu, o vastă compoziţie, în care busturi de sfinţi cresc din potirele florilor, ilustrînd genealogia lui Isus Cristos, este zugrăvit tot pe peretele sudic, corespunzînd camerei mormintelor. Pe cele trei abside se desfăşoară biserica cerească şi biserica pămîntească, ceea ce se numeşte cu termenul slavon: „Cinul". Desfăşurarea convoiului de sfinţi, martiri, cuvioşi, are drept centru absida principală, de unde se întinde pe zidurile celor două abside laterale. Deasupra ferestrei absidei de est este reprezentat Cel vechi de zile, încadrat de heruvimi şi de serafimi. În registrul inferior este Isus Pantocrator, Isus copil în braţele Maicii sale între prooroci şi apostoli; mai jos, Isus copil, în disc, acoperit de aer, între episcopii doctori şi episcopii liturghisitori. Urmează apoi şirurile de mucenici cu cruci în mîini şi cele ale cuvioşilor.

În întreaga pictură exterioară scenele şi figurile sînt judicios distribuite, urmărind să pună în valoare proporţiile armonioase ale bisericii. Siluetele înalte şi elegante ale personajelor sînt în acord cu suprafaţa curbă a absidelor, orînduirea lor procesională duce la un ritm liniar deosebit de interesant, în perfectă concordanţă cu arhitectura monumentului. Pictura aceasta, dispusă în registre

[1] G. Balş, *Maica Domnului îndurătoarea în bisericile moldoveneşti din veacul al XVI-lea*, Bucureşti, 1930, p. 8, fig. 1.

Fig. 35. Biserica. Acatistul Maicii Domnului. Detaliu. Pictură de pe faţada sud

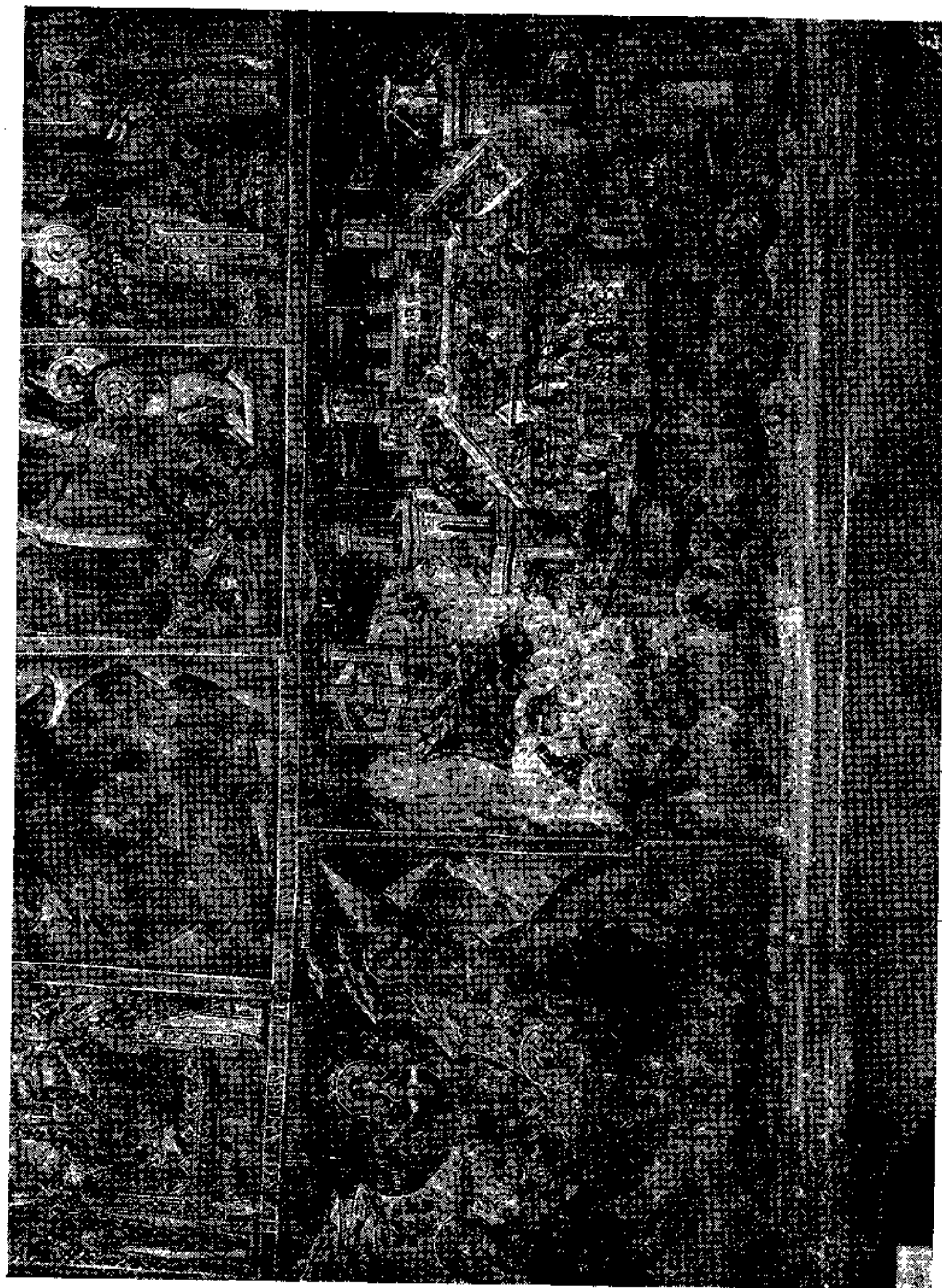

Fig. 36. Biserica. Asediul Constantinopolului. Pictură de pe fațada sud

Fig. 37. Biserica. Asediul Constantinopolului. Pictură de pe fațada sud

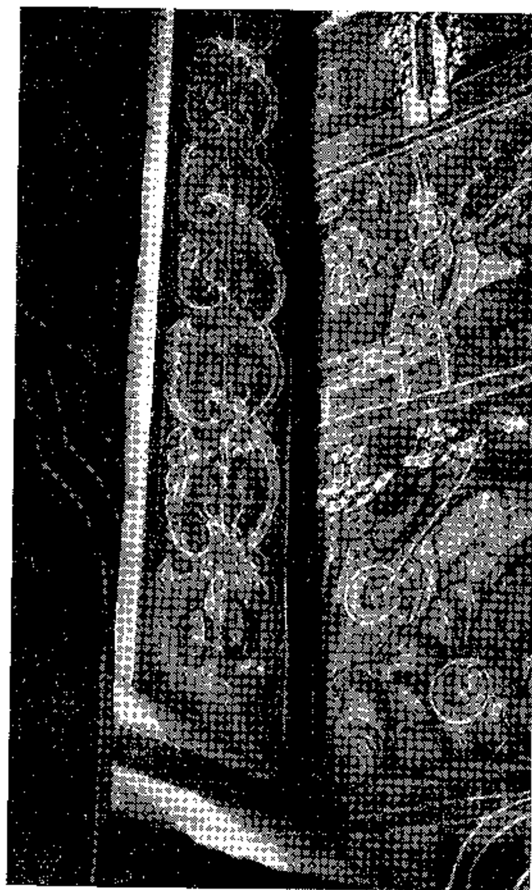

Fig. 38. Biserica. Motiv decorativ de pe glaful unei ferestre din pronaos

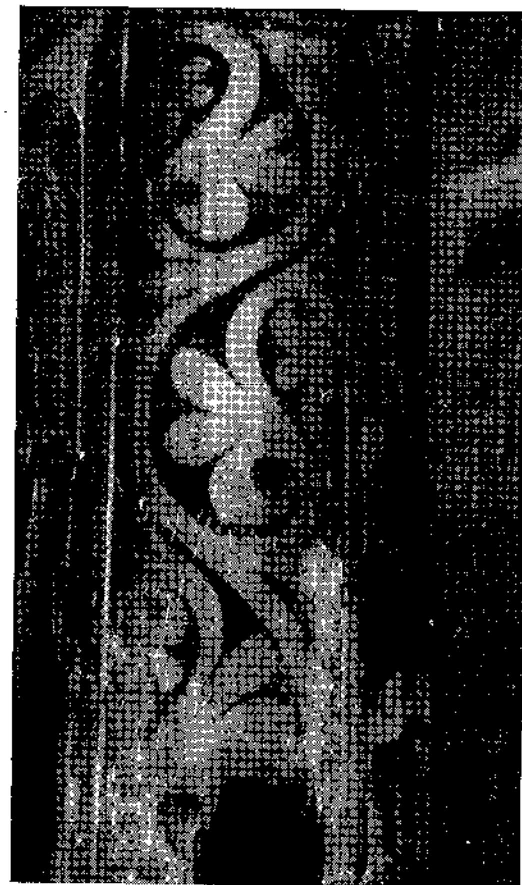

Fig. 39. Biserica. Motiv decorativ de pe glaful ușii pronaosului

care trebuie urmărite treptat, de la soclu pînă la cornișă, pune în lumină formele bisericii, iar benzile cu variate ornamente care decorează intradosul firidelor și ocnițelor subliniază încă mai mult eleganța lor; întreaga pictură este parcă chemată să evidențieze calitățile arhitectonice ale bisericii. Verdele, care constituie în această pictură linia pămîntului și albastrul fondului, leagă construcția de iarba pajiștei din jur și de cerul pe care se proiectează silueta ei. La Moldovița ca și la Voroneț și Arbure privitorul rămîne cu impresia că biserica a crescut în locul pe care se găsește, fiind integrată întru totul naturii dimprejur.

Mișcările vii și variate ale personajelor, mai ales în cortegiile procesionale din exterior, desenarea corectă a monumentelor, felul în care sînt redate în unele scene draperiile, tendința de umanizare a unor tipuri, puterea de exprimare a sentimentelor, cît și verva povestirii, sînt calitățile principale ale picturii de la Moldovița. Farmecul cu totul deosebit, întîlnit poate numai la Voroneț, al coloritului proaspăt, amintind culorile vegetale, bogăția și varietatea motivelor decorative, mai ales florale și mai puțin geometrice, care împodobesc întregul monument, leagă pictura Moldoviței nu numai de frumusețea cadrului natural în care a fost creată, dar și de costumul și țesăturile Moldovei de nord, care păstrează, înfruntînd veacurile, aceleași motive pînă azi.

Fig. 40. Biserica. Motiv decorativ de pe fațada sud

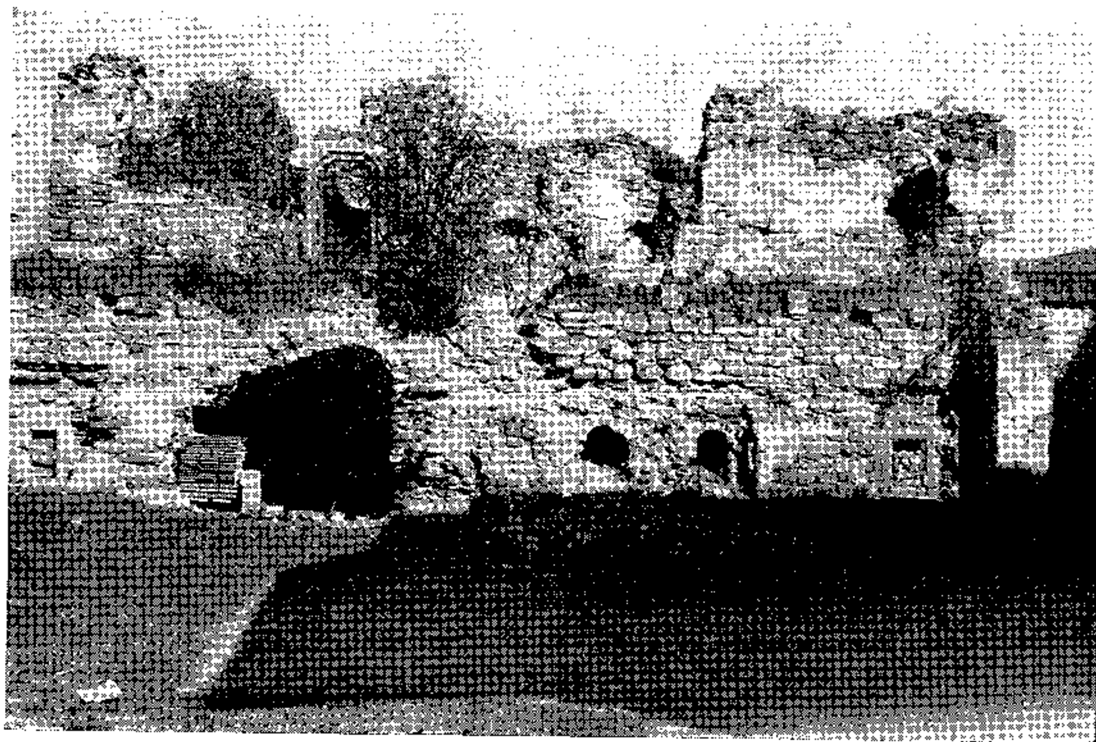

Fig. 41. Clisiarnița înainte de restaurare

b) CLISIARNIȚA

Cea de-a doua clădire importantă din ansamblul de la Moldovița este *clisiarnița*. Împreună cu casa domnească de la Probota, Bistrița și Slatina, aceasta se numără printre puținele case păstrate în ansamblurile mănăstirești din veacul XVI și începutul veacului XVII. Ea a constituit obiectul principal al lucrărilor de restaurare în curs de execuție.

Clisiarnița era clădirea sau încăperea în care se adăposteau pe vremuri veșmintele de slujbă, în special acelea de rezervă, sfeșnicile, candelele, cădelnițele, vasul cel mare de aghiazmă, proviziile de untdelemn și de ceară, lumînările și aromatele. În această clădire, uneori legată direct de biserică, așa cum este la Neamț, alteori izolată, cum este, de pildă, la Moldovița, călugării de serviciu pregăteau cele necesare slujbelor de peste zi, curățau alămurile și argintăriile și adăposteau scoarțele, covoarele și toate țesăturile și broderiile care împodobeau biserica în anumite ocazii. Tot aici se depozitau darurile aduse de

credincioși, pînă la împărțirea lor. Clisiarnița servea uneori și drept locuință clisiarhilor, adică grupului de călugări sau călugărițe conduși de marele clisiarh, persoane cu funcții determinate și anume alese pentru pregătirea slujbelor[1].

La mănăstirea Moldovița, clădirea aflată în colțul de nord-vest al curții, cunoscută după tradiția locală sub denumirea de « casa domnească » sau « casa egumenească », era în realitate o asemenea clisiarniță[2], după cum arată pisania din piatră de curînd reașezată la locul ei. Această ctitorie a episcopului Efrem al Rădăuților, ridicată în timpul păstoriei sale (1609—1614), astăzi restaurată, rămîne unul dintre puținele exemple de locuință de la începutul veacului XVII[3] păstrate încă în Moldova.

De plan dreptunghiular, îndreptată cu fața spre sud și cu spatele alipit zidului de incintă mai vechi, clădirea cu parter și etaj are ziduri de la 1 m pînă la 1,50 m grosime, construite din zidărie de bolovani de rîu amestecați cu piatră brută de carieră și bolți de cărămidă.

Parterul cuprinde cinci camere înșirate, comunicînd una prin alta, și se întinde din colțul nord-vest, de-a lungul zidului de incintă nord, pe o lungime de fațadă de 22,50 m și o lărgime de 7,50 m. Un contrafort puternic, ridicat pînă la nivelul etajului, proptește colțul de sud-est al clădirii. Etajul cu patru camere nu acoperă întreaga suprafață construită, fiind mai scurt și mai îngust decît nivelul inferior. Zidul fațadei principale este retras cu 1,25 m de la fața zidului parterului, iar lungimea sa este de numai 17 m, capătul dinspre vest al parterului rămînînd astfel neacoperit de etaj pe o lungime de 5,50 m.

Toate aceste camere sînt boltite, unele cu bolți în leagăn (semicilindrice), altele cu bolți pătrunse (semicilindrice, cu lunete în coaste).

Prima încăpere de la capătul dinspre vest, alipită zidului de incintă, îngustă și neluminată, este de fapt un beci cu pardoseala coborîtă cu 1,25 m sub nivelul parterului, care își păstrează intactă bolta de piatră brută de formă semicilindrică turtită, executată cu neîndemînare. După structura zidului ce desparte

[1] În organizarea mănăstirească marele clisiarh urmează imediat după marele econom și are sub ordinele sale mai mulți clisiarhi, însărcinați cu grija materială a slujbelor. Sub ordinele acestuia mai erau tipicarii sau tipicărițele, care se ocupau de cărțile de slujbă și ajutau la rînduirea citirilor și cîntărilor de la sărbători și din timpul săptămînii. Tot sub ordinul clisiarhului stătea grupul veșmîntarilor care aveau grijă de veșmintele pentru slujbă, de covoare, scoarțe, pînzeturi și broderiile bisericii, pe care le țineau în ordine, le curățau și le reparau. Pînă astăzi, desigur în forme mult mai reduse, aceasta este organizarea și rolul clisiarnițelor, pe vremuri clădiri importante, astăzi o simplă odaie.

[2] Kozak, *Inschriften*, p. 195—196; v. cap. VII, nr. 3.

G. Balș, *Bis. mold. XVI*, p. 194—201, fig. 241—242, fig. 262.

Corina Nicolescu, *Locuințe domnești în cuprinsul mănăstirilor în veacurile XVI—XVII*. În « Studii și cercetări de istoria artei », I, 1954, nr. 3—4, p. 78—82, fig. 16—26.

[3] Data construcției este precizată în pisanie: 1610—1612; s-ar putea însă ca ea să fi fost ridicată pe locul unei clădiri mai vechi, ale cărei urme au fost date la iveală cu prilejul unui sondaj făcut pe latura dinspre sud, unde a apărut temelia unui zid transversal. Alte semne ale unei refaceri se disting și în zidăria nordică, în unele modificări ale firidelor; zidul camerei 2 vest este de asemenea juxtapus unui zid mai vechi. Turnul rotund al scării de acces la etaj este și el adăugat, însă tot în vremea lui Efrem.

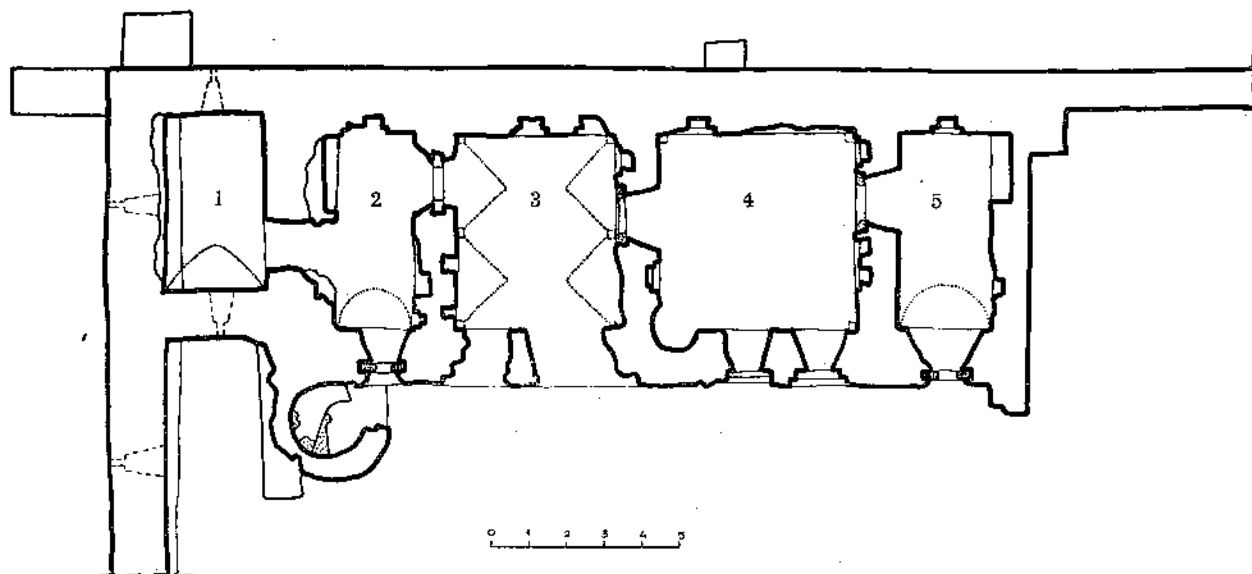

Fig. 42. Clisiarnița. Planul parterului, înainte de restaurare

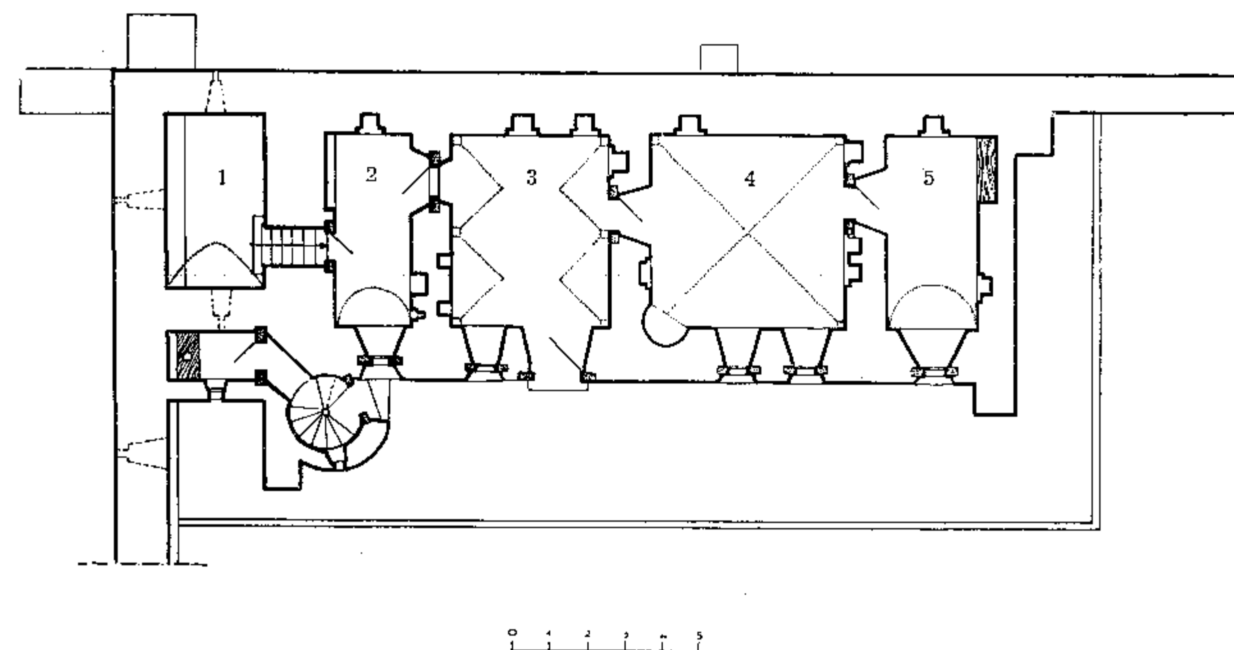

Fig. 43. Clisiarnița. Planul parterului, după restaurare

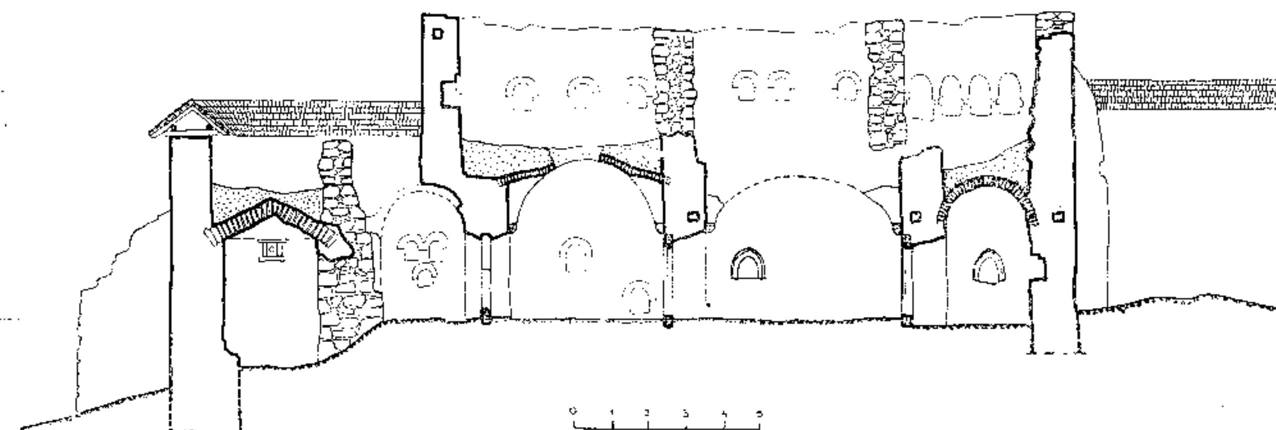

Fig. 44. Clisiarnița. Secție longitudinală, înainte de restaurare

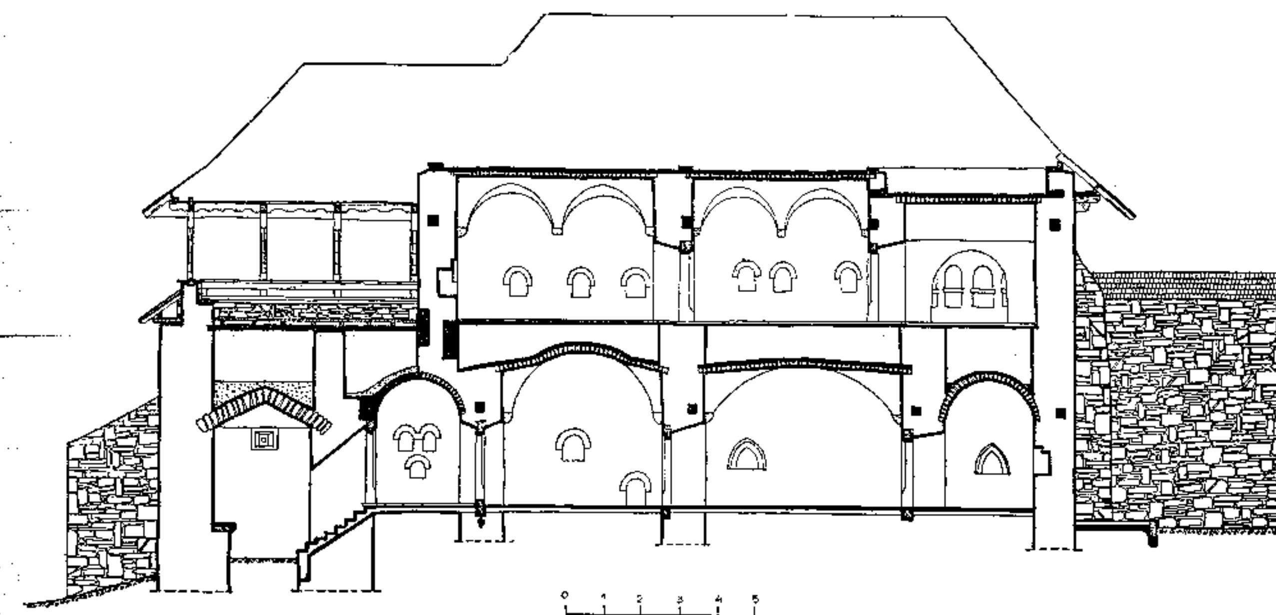

Fig. 45. Clisiarnița. Secție longitudinală, după restaurare

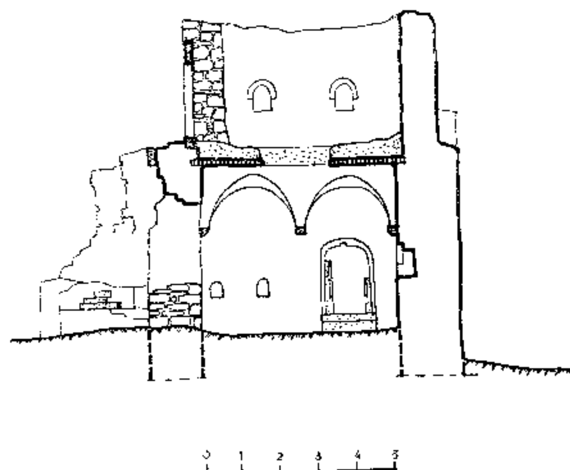

Fig. 46. Clisiarniţa. Secţie transversală, înainte de restaurare

acest beci de încăperea alăturată, arătînd două moduri de construcţie[1], s-ar părea că face parte dintr-o clădire mai veche. Camera următoare, de aceeaşi formă dreptunghiulară, este luminată la capătul dinspre sud de o fereastră cu cadru de piatră originar. Bolta semicilindrică, prăbuşită pe jumătate în sensul lungimii, a fost refăcută cu ocazia restaurării. În peretele dinspre nord două rînduri de ocniţe suprapuse arată prefaceri la epoci diferite, la fel ca şi peretele dinspre vest, unde zidăria adînc mîncată prezintă urme greu de identificat. După aceste urme găsite au fost refăcute firidele adîncite în zid cu praguri din blăni de stejar. Camera a treia, de dimensiuni mai mari (4,20 m × 5,15 m), are o fereastră dreptunghiulară la fel cu celelalte şi o uşă spre exterior. Bolta semicilindrică de cărămidă, străpunsă în coaste de cîte două lunete, este sprijinită pe console de piatră.

Alăturată acestei camere de intrare şi de dimensiuni asemănătoare (5,20 m × 5,20 m), cea de a patra cameră are o boltă mănăstirească formată din două semicilindre întretăiate cu muchiile intrînde (boltă în cruce). Încăperea este bine luminată prin cele două ferestre deschise în faţada sud. În colţul de sud-vest se mai păstrează urmele unei interesante vetre de plan circular cu un horn tronconic scobit în grosimea zidăriei. A cincea cameră care termină clădirea spre est, la fel de îngustă ca şi cele din capătul opus, prevăzută cu fereastră spre sud, are o boltă semicilindrică de cărămidă.

Uşile care leagă camerele între ele au toate ancadramente dreptunghiulare profilate lucrate din blocuri masive de piatră, cu excepţia uşii dinspre

[1] Zidul despărţitor de 1,50 m grosime al beciului, care pare a fi mai vechi, este căptuşit la faţa camerei vecine cu un zid mai subţire de 0,50 m grosime.

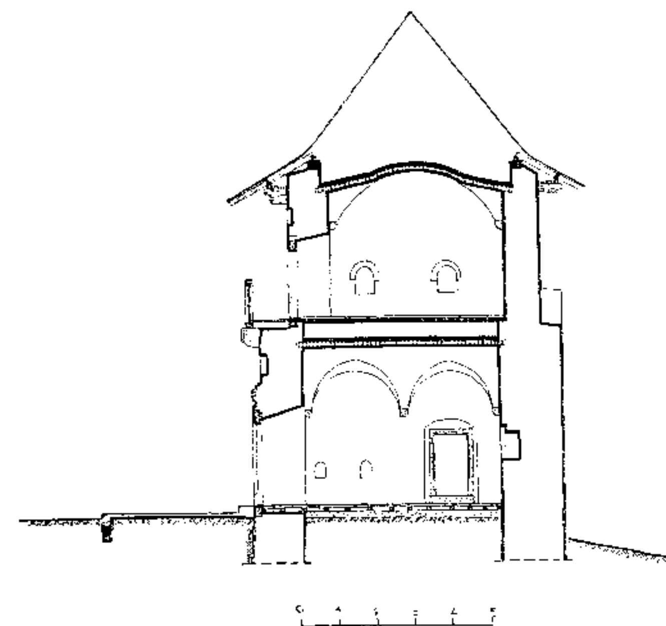

Fig. 47. Clisiarniţa. Secţie transversală, după restaurare

beci. Ferestrele, de formă dreptunghiulară, cu ancadramentul profilat de piatră, aşezat cu o mică retragere de la faţa exterioară a zidului, au glafuri adînci şi oblice, lărgite spre interior. Numeroase nişe executate din zidărie de cărămidă ţesută cu zidăria de piatră brută a pereţilor, arcuite în arc de cerc sau în arc frînt şi subliniate cu arhivolte uşor retrase în grosimea zidului, sînt prevăzute în pereţii diferitelor încăperi.

La etaj, două din încăperi sînt de dimensiuni mici şi de formă dreptunghiulară, aşezate una în faţa celeilalte, la capătul dinspre est al clădirii. Ele sînt astăzi legate printr-o arcadă deschisă, prevăzută cu ocazia lucrărilor de restaurare. Camera din fund, alipită zidului de incintă, este luminată printr-un ochi rotund săpat într-o lespede de piatră, iar cea din faţă are o fereastră spre sud la fel ca cele ale parterului. Ambele încăperi au cîte o boltă semicilindrică aşezată în lung.

Celelalte două camere care urmează înspre vest sînt de dimensiuni mari, luminate cu cîte o uşă şi o fereastră şi au bolţi semicilindrice cu lunete de tipul bolţii camerei de intrare de la parter.

Ca şi la parter, ferestrele şi uşile exterioare au ancadramente de piatră profilate şi glafuri adînci spre interior, iar în pereţii camerelor numeroase nişe sînt prevăzute în grosimea zidăriei.

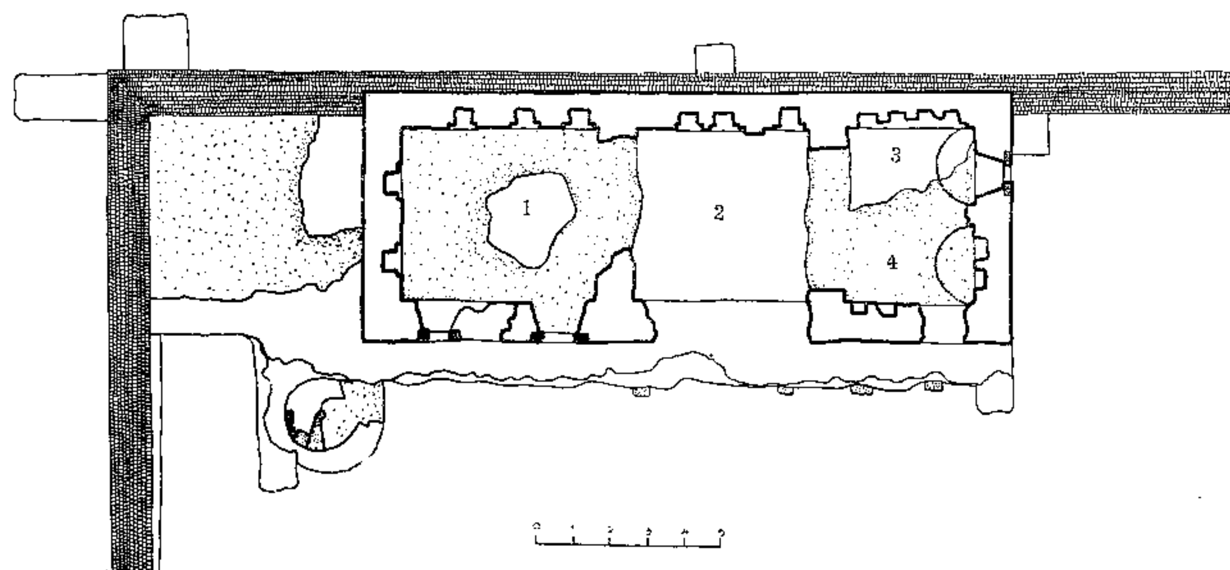

Fig. 48. Clisiarniţa. Planul etajului, înainte de restaurare

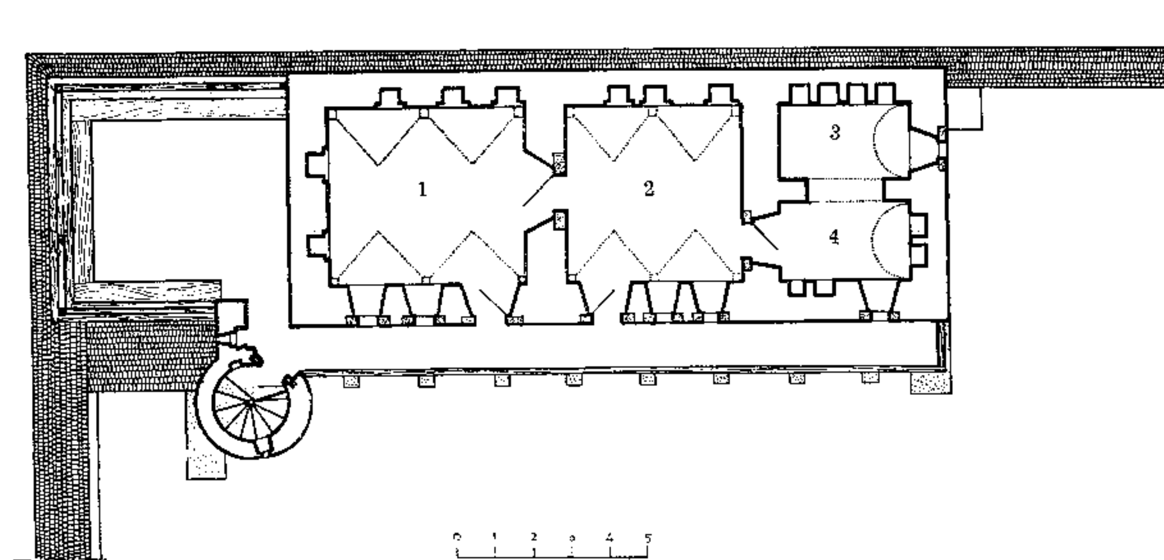

Fig. 49. Clisiarniţa. Planul etajului, după restaurare

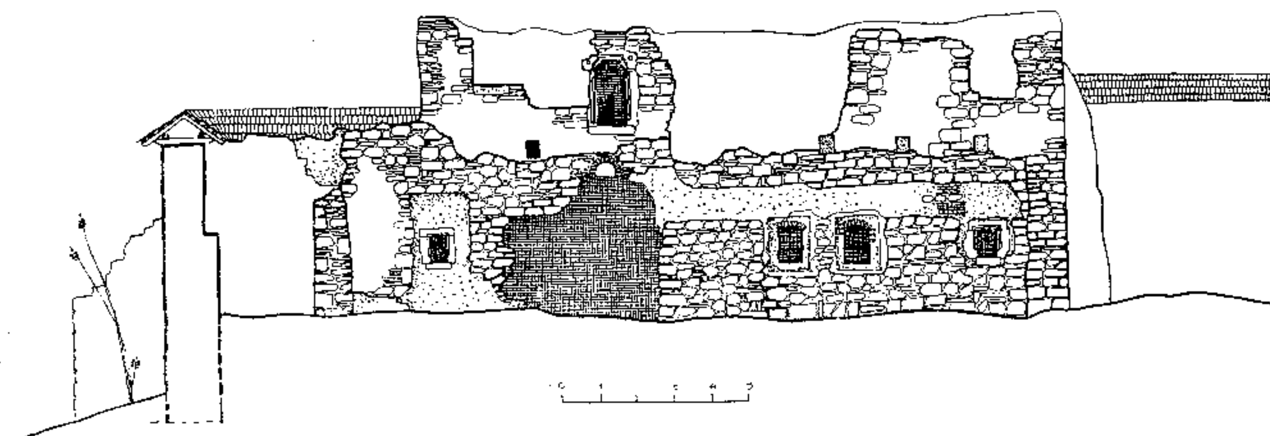

Fig. 50. Clisiarniţa. Elevaţie, înainte de restaurare

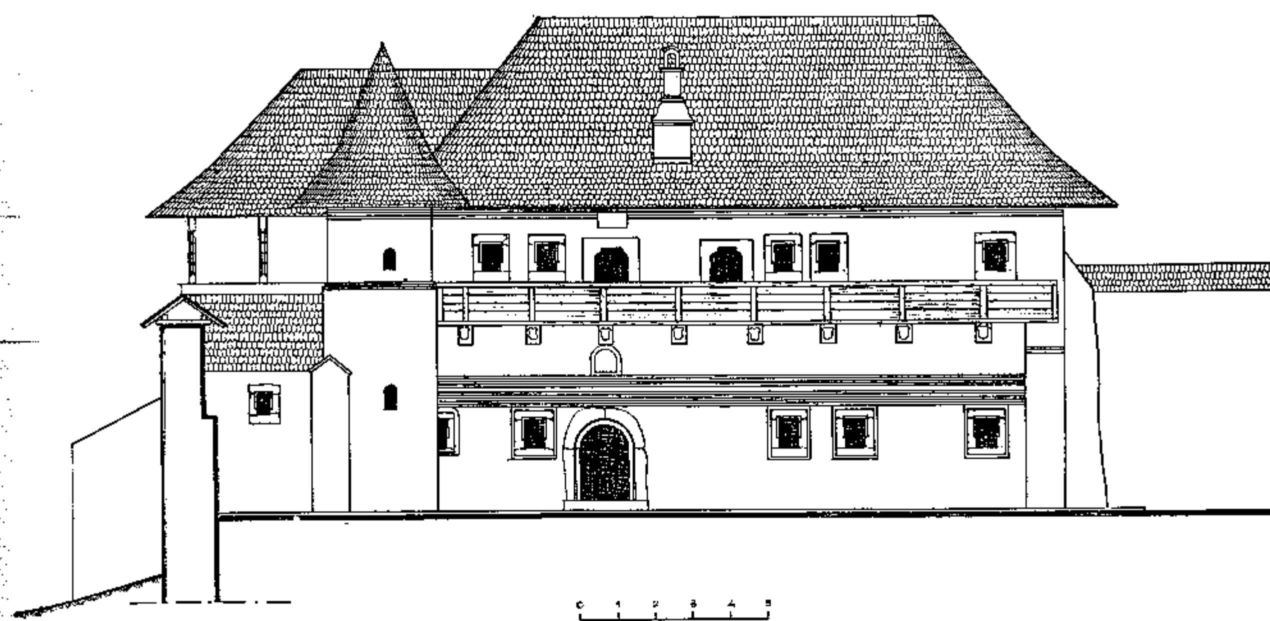

Fig. 51. Clisiarniţa. Faţada sud, după restaurare

Fig. 52. Clisiarniţa văzută dinspre vest, după restaurare

Capătul dinspre vest al clădirii pînă la zidul de incintă, pe porţiunea care nu acoperă parterul, este completat astăzi cu un foişor pe stîlpi de lemn cu vederea deschisă înspre vale.

Legătura dintre parter şi etaj se face printr-o scară circulară cu trepte masive de piatră, adăpostită într-un turnuleţ rotund care în mod vădit a fost alipit ulterior clădirii, zidăriile nefiind legate între ele. De-a lungul faţadei principale, între turnul scării şi contrafortul întărind colţul de sud-est, se întinde un balcon de lemn fără stîlpi, cu balustradă plină, sprijinit în parte pe retragerea zidăriei dintre parter şi etaj şi în parte scos în afară pe un rînd de cinci console masive de piatră de peste 2,00 m lungime pînă la punctul de încastrare.

Întreaga clădire are un acoperiş înalt cu pante repezi şi streaşină mare pe console, mult ieşită în faţada principală, pentru adăpostirea balconului, şi o învelitoare de şiţă din lemn de brad obişnuită în regiune.

Faţada este decorată cu brîuri de cărămidă în zimţi, caracteristice clădirilor veacului XVII. Un prim rînd de zimţi, alcătuit din două şiruri de cărămizi suprapuse aşezate în dinţi de ferăstrău, încadrat de cîte un rînd de cărămizi

aşezate în lung, se găseşte tangent la nivelul superior al ancadramentului ferestrelor parterului. Imediat deasupra, prin mijlocirea a patru rînduri de cărămizi suprapuse retrase succesiv unul faţă de altul cu cîte 7 cm, se obţine o primă micşorare a grosimii zidului parterului, după care urmează balconul de lemn sprijinit pe consolele mari de piatră. Un al doilea rînd de zimţi, identic cu cel de la parter, decorează faţada în partea superioară, peste nivelul ferestrelor etajului.

Deasupra uşii de intrare la parter, o nişă dreptunghiulară uşor adîncită în zidărie arată locul picturii sau icoanei hramului. La etaj, peste uşa camerei dinspre vest, a fost reaşezată în vechiul ei loc pisania adăpostită în ultimul timp în pridvorul bisericii.

Din cauza aspectului frumos pe care îl are astăzi paramentul de piatră brută al faţadelor, înviorat de brîurile de cărămidă şi de blocurile masive de piatră de talie ale uşilor şi ferestrelor, în armonie cu zidăria netencuită a turnurilor şi zidului de incintă, faţadele au fost lăsate cu materialul aparent, cu toate că cercetările au dovedit că ele fuseseră la origine tencuite.

* * *

Sculptura clisiarniţei, la fel ca şi la biserică, decorează exclusiv elementele de arhitectură, cu aceeaşi folosire concomitentă a profilaturii gotice şi clasice. Pisania, foarte asemănătoare cu pisania bisericii, are cornişa de profil gotic întoarsă pe feţele laterale, cu cele două mici scuturi ornamentale aşezate dedesubt. Formele şi profilurile gotice ale uşii vechi de la etaj se înrudesc mult cu uşa interioară a bisericii de la Humor. În colţurile superioare apar însă, săpate în relief plat, acele rozete decorative cu motiv floral, caracteristice sculpturii veacului XVII.

Uşile interioare şi ferestrele au toate profiluri clasice de felul celor de la uşile interioare ale bisericii. Ferestrele însă păstrează încă planele înclinate laterale, pe care se sprijină partea inferioară a profilurilor.

Cu ocazia săpăturilor din faţa clădirii au fost scoase la iveală cîteva fragmente de ancadramente de uşi decorate cu rozete şi frunze de stejar, precum şi o bucată deosebită de celelalte, cu o cornişă decorată cu denticuli amintind portalele ardeleneşti.

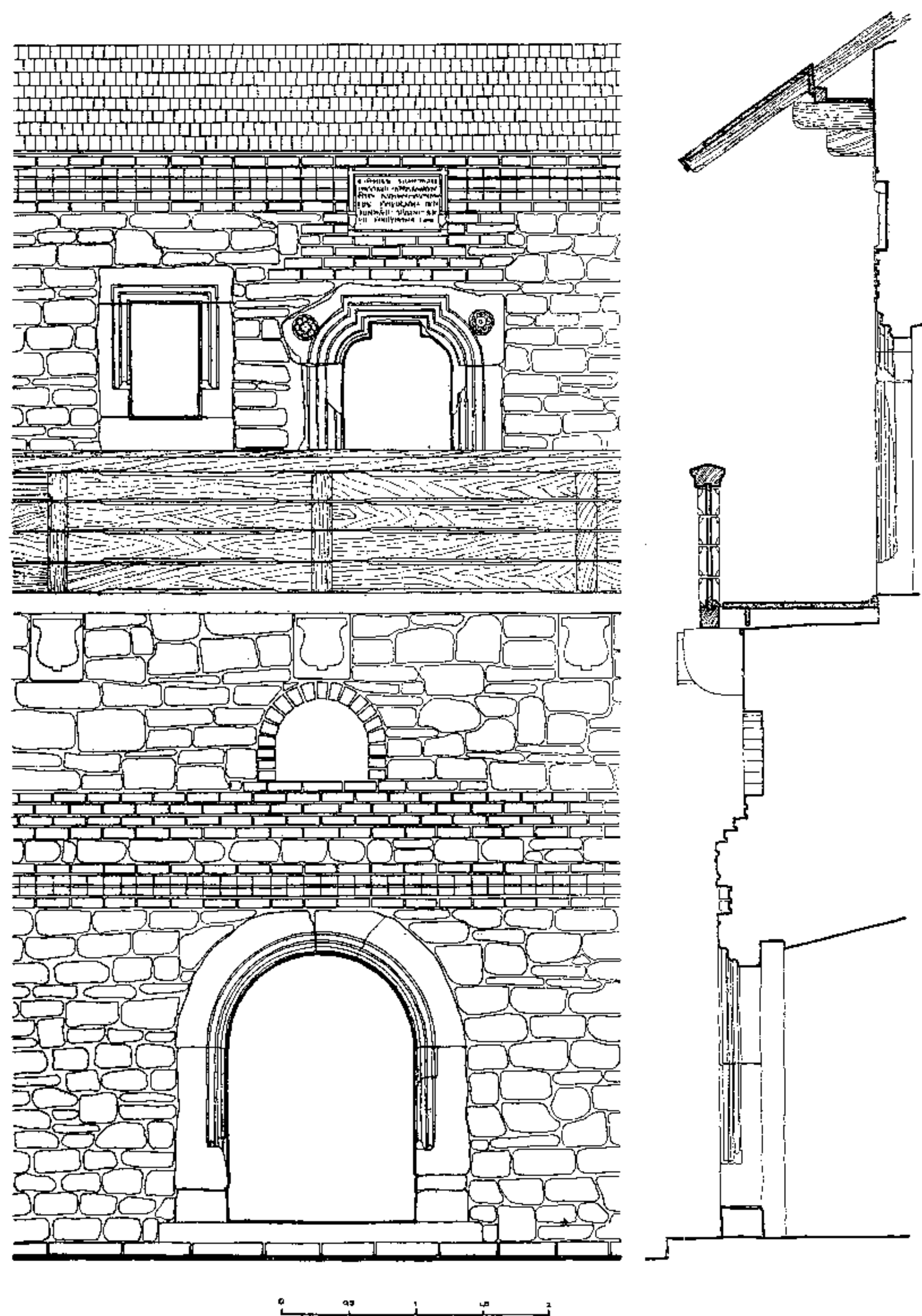

Fig. 53. Clisiarniţa. Travee de faţadă

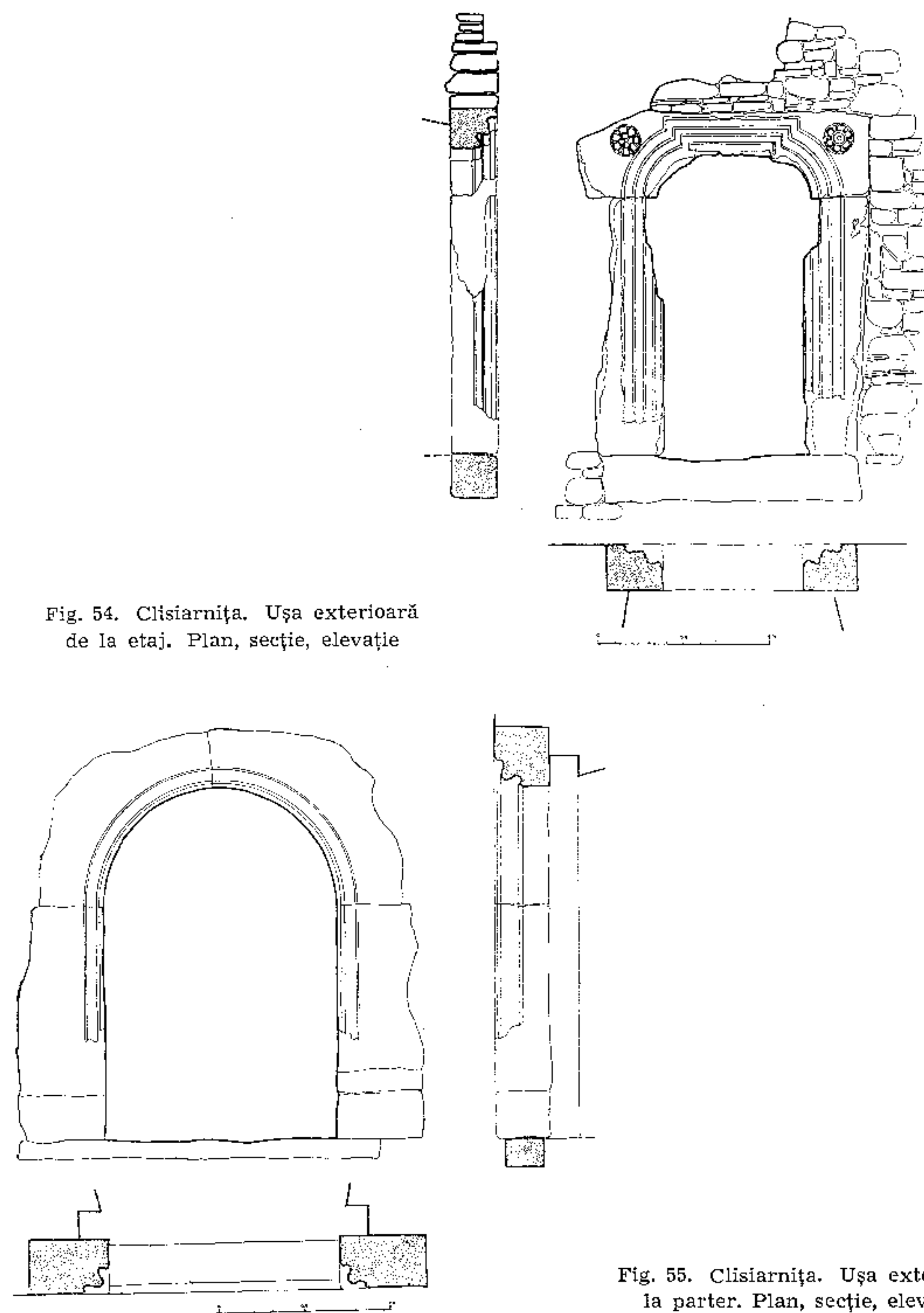

Fig. 54. Clisiarniţa. Uşa exterioară de la etaj. Plan, secţie, elevaţie

Fig. 55. Clisiarniţa. Uşa exterioară la parter. Plan, secţie, elevaţie

Fig. 56. Clisiarniţa. Fereastra camerei 5 de la parter, înainte de restaurare

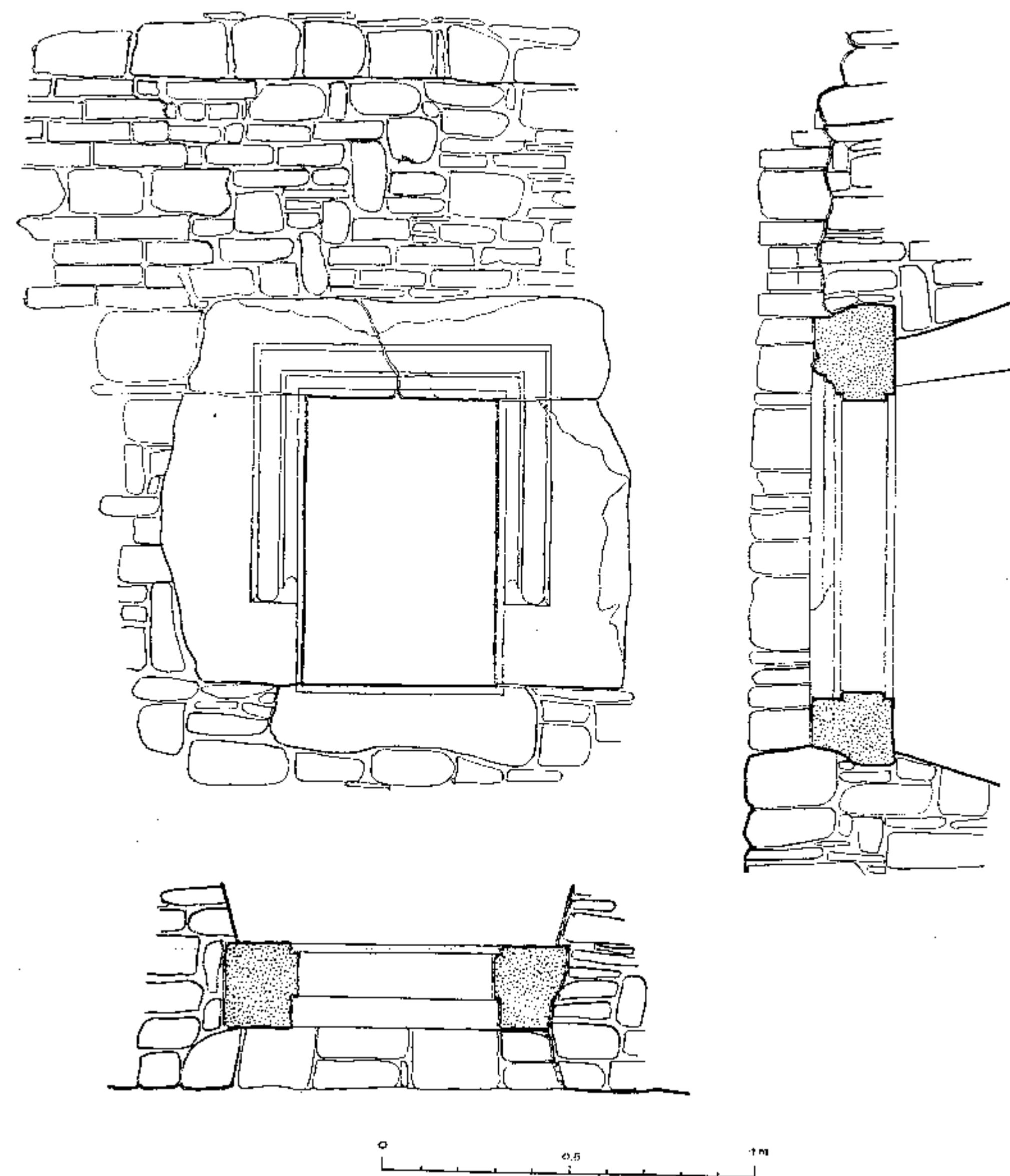

Fig. 57. Clisiarniţa. Fereastra camerei 5 de la parter. Plan, secţie, elevaţie

Fig. 58. Clisiarniţa. Pisania (1612)

Fig. 59. Clisiarniţa. Uşa exterioară de la etaj, înainte de restaurare

Fig. 60. Clisiarniţa. Fragmente de ancadramente găsite în cursul săpăturilor

c) ZIDUL DE ÎMPREJMUIRE ȘI TURNURILE

Zidul de împrejmuire, care închidea pe patru părți curtea din jurul bisericii, nu se mai păstrează întreg decît pe laturile de est, nord și vest, toată latura dinspre sud fiind dărîmată sau înglobată în chiliile ridicate mai tîrziu.

Acest zid executat din piatră brută, de 1,20 m grosime și 6 m înălțime, era prevăzut la partea superioară cu metereze înguste spre exterior și cu glafurile lărgite spre interior, dispuse la intervale egale și care au fost zidite ulterior. Circulația în spatele lor era asigurată printr-un drum de strajă. Din loc în loc zidul este proptit prin contraforți masivi așezați pe fața exterioară a incintei.

Turnul intrării[1] se află așezat în mijlocul laturii dinspre est a mănăstirii.. Este o construcție de plan pătrat, din zidărie de piatră brută, care cuprinde un parter străpuns de gangul intrării și două etaje înălțate deasupra. Bolta gangului de intrare, semicilindrică și cu lunete sprijinite pe console mici de piatră, este împărțită în două printr-un arc dublou. Arcadele intrării, încadrate cu doi contraforți pe ambele fațade, exterioară și interioară, sînt decorate cu medalioane sculptate și stau sprijinite pe console puternice de piatră împodobite cu motivul frînghiei împletite.

Etajul întîi are o încăpere boltită în semicilindru prevăzută cu două ferestre așezate în axă, iar etajul al doilea cuprinde o încăpere acoperită cu o calotă sferică ridicată pe trompe de colț. Trei ferestre cu o deschidere rotundă de diametru mic spre exterior și cu glafurile mult lărgite spre interior, special pentru tragerea cu arme de foc, comandă vederea pe trei laturi ale turnului. Pe a patra latură, spre est, o ușă dădea acces la un balcon de lemn, azi dispărut, așezat pe trei console mari de piatră deasupra intrării, de unde, în caz de asediu se putea turna plumb topit, ulei și apă fierbinte peste dușmanii care ar fi încercat să spargă porțile grele de stejar de la intrare.

Etajele sînt legate între ele printr-o scară circulară exterioară cu trepte masive de piatră, adăpostită într-un turnuleț rotund alipit colțului de sud-vest al turnului, către curte.

Fațadele de piatră brută sînt tăiate la nivelul etajului superior de un brîu de cărămizi așezate în zimți. Un al doilea brîu de cărămizi în zimți apare la nivelul etajului inferior, deasupra arcadelor intrării, mărginit între cei doi contraforți exteriori.

Sculptura elementelor de arhitectură decorate este aici mai bogată și arată influențe noi, care vor determina avîntul pe care îl va lua sculptura în piatră din secolul XVII în Moldova. Rozetele ornamentate cu motive florale sau geometrice sculptate cu relief plat, asemănătoare sculpturii în lemn, care decorează

[1] Gh. Balș, *Bis. mold. veac. XVI*, p. 195—201, fig. 233—240, fig. 161.

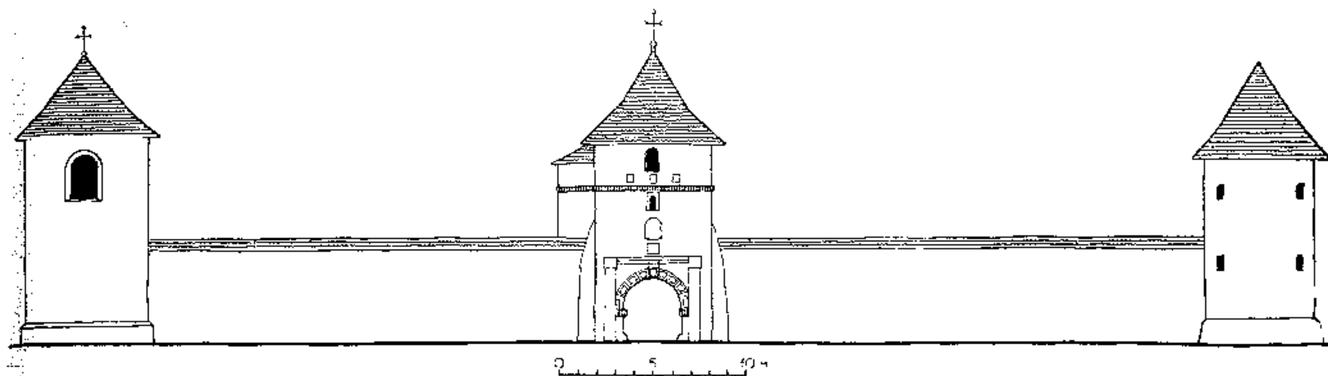

Fig. 61. Zidul de împrejmuire est, văzut din exterior. Elevație

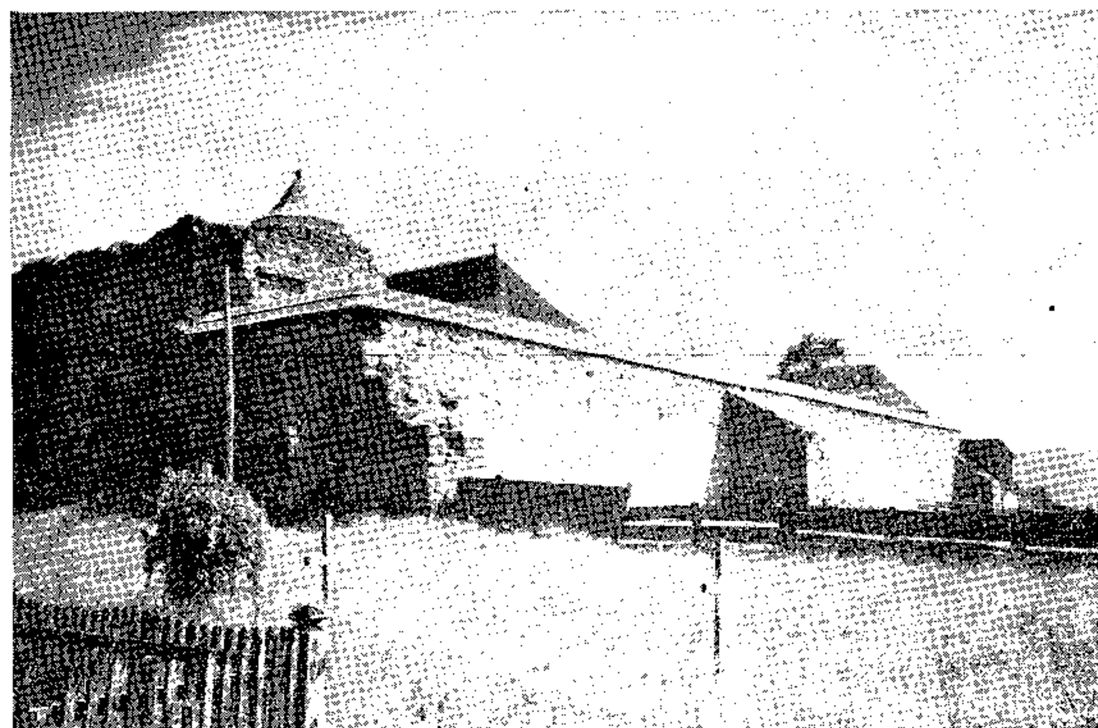

Fig. 62. Zidul de împrejmuire vest, văzut din exterior

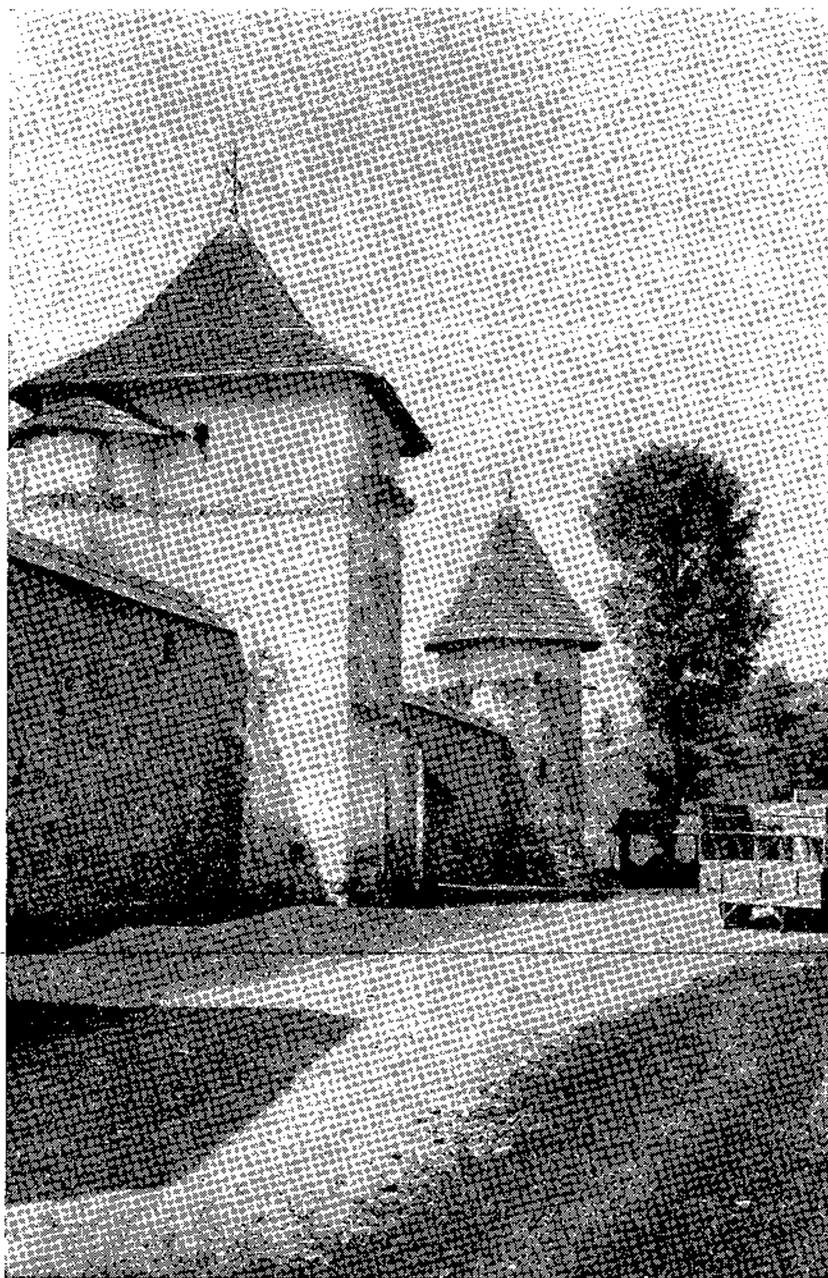

Fig. 73. Zidul de împrejmuire est, înainte de restaurare

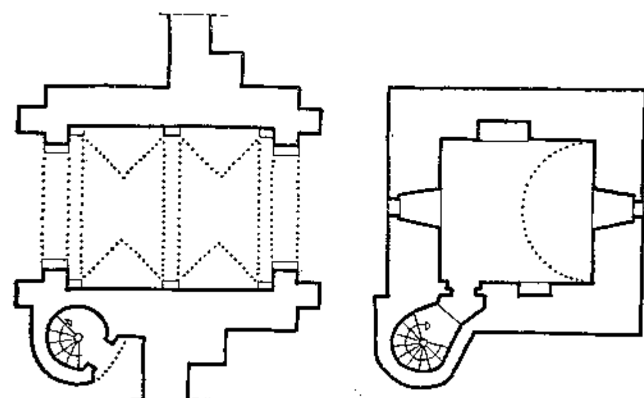
Fig. 64. Zidul de împrejmuire est, după restaurare

Fig. 65. Turnul de intrare, văzut din exterior

Fig. 66. Turnul de intrare, văzut din curte

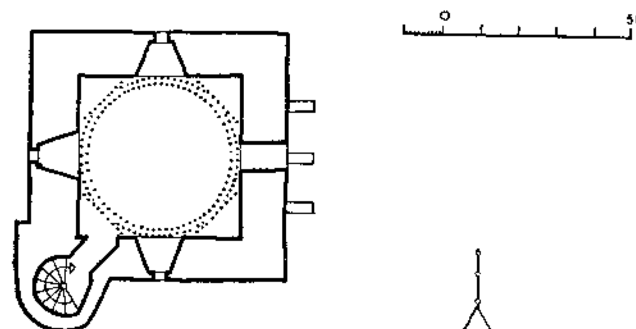

Fig. 67. Turnul de intrare. Plan parter, etaj 1, etaj 2

Fig. 68. Turnul de intrare. Secție, elevație

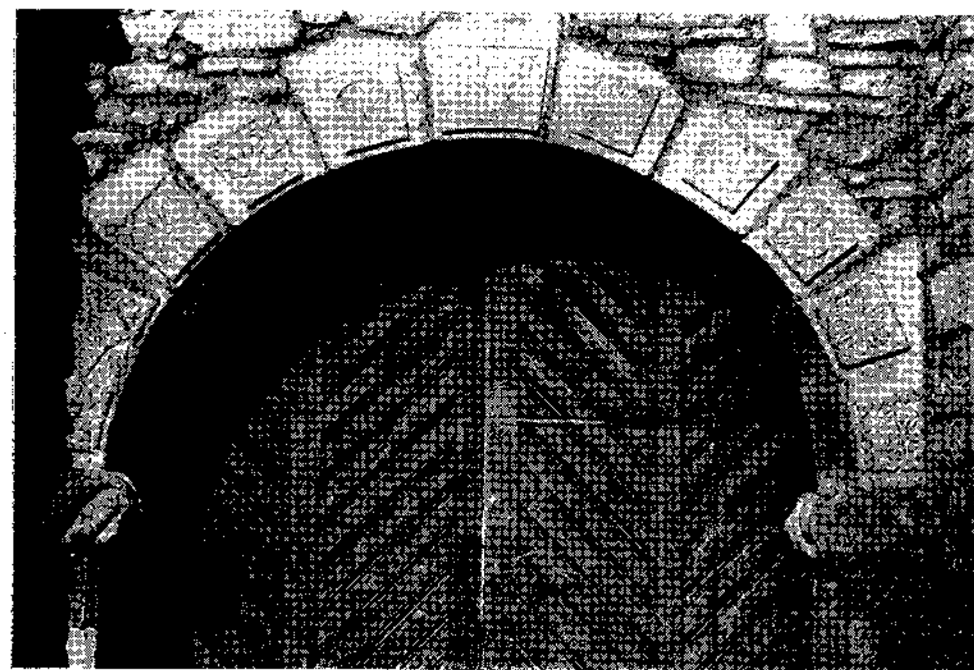

Fig. 69. Turnul de intrare. Arcada fațadei exterioare

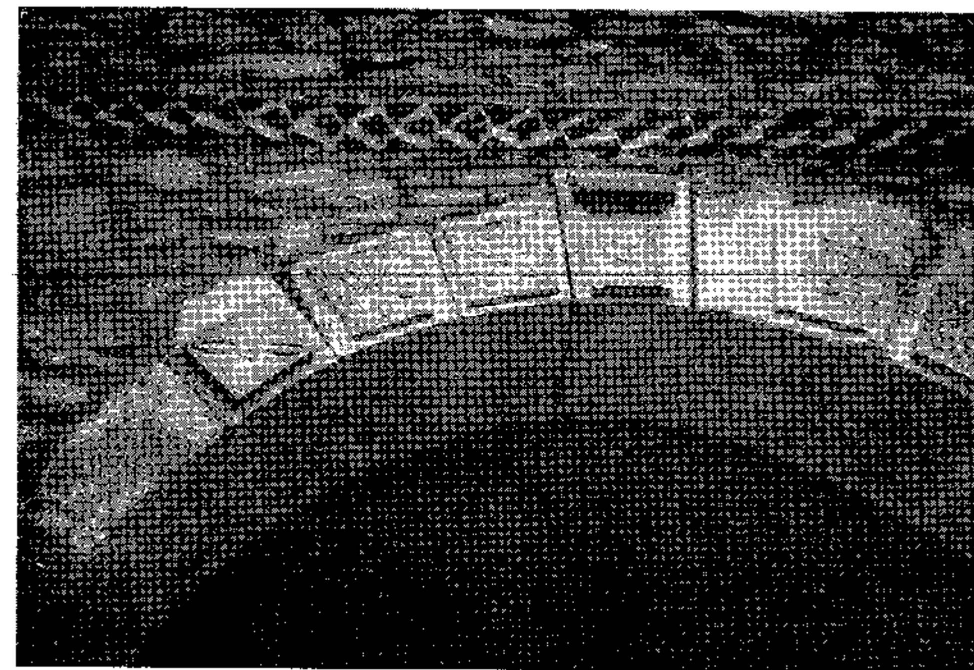

Fig. 70. Turnul de intrare. Arcada fațadei dinspre curte

Fig. 71. Turnul de nord-est, văzut din exterior

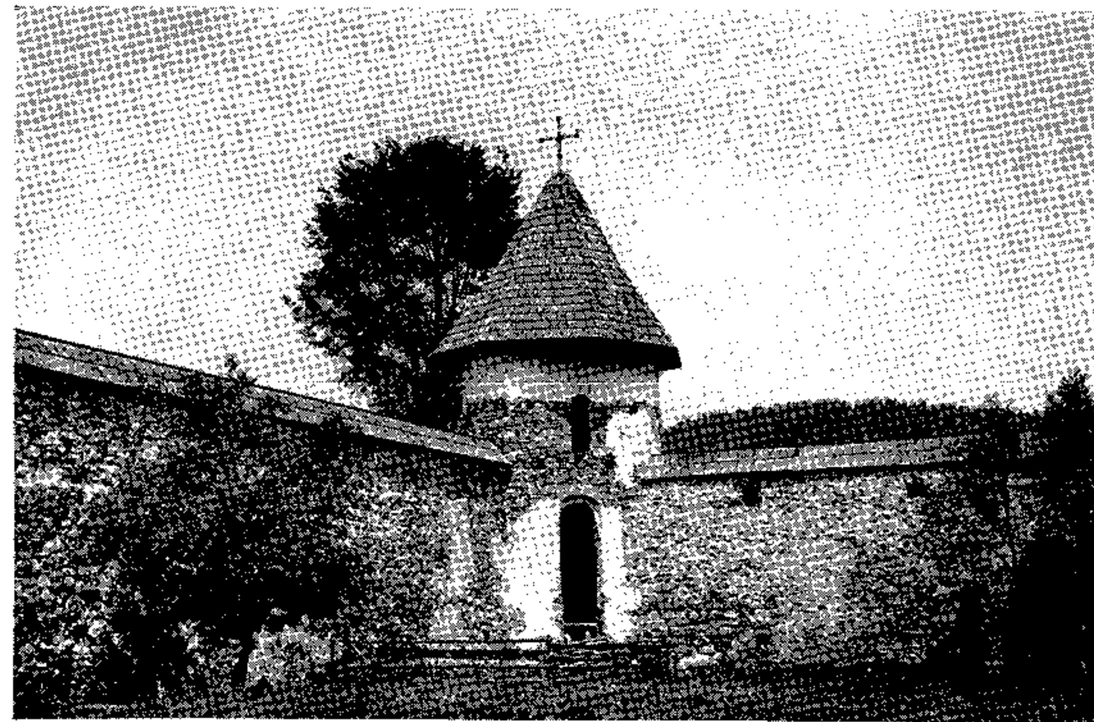

Fig. 72. Turnul de nord-est, văzut din curte

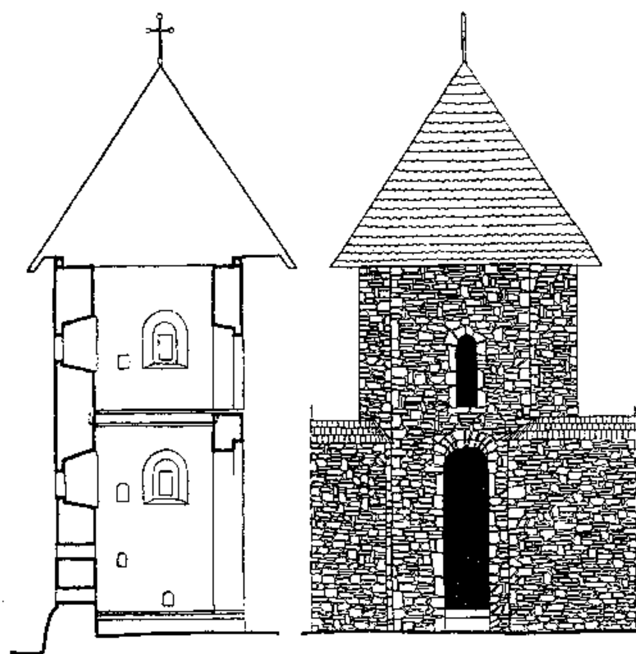
fiecare bolţar al arcadelor, sînt la fel cu cele de la Dragomirna, Solca, Bogdana, iar frînghia împletită de la console aminteşte tot de Dragomirna.

Interesante apar reprezentările de animale stilizate de pe cheia arcadei exterioare a intrării, în care se recunoaşte, aproape caricaturizat, bourul cu stea între coarne, precum şi de pe bolţarul de naştere din stînga, de la aceeaşi arcadă, care pare că înfăţişează un leu.

Prezenţa acestor elemente sculptate, precum şi brîiele de cărămidă în zimţi, comparate cu torsadele mormîntului din biserică şi cu brîiele în zimţi de la clisiarniţă, arată că turnul de intrare datează din veacul XVII, fiind refăcut probabil în vremea episcopului Efrem.

Turnul rotund din colţul de nord-est, cu teşitură spre curte, este o construcţie din zidărie de piatră brută care cuprinde două încăperi suprapuse, despărţite cu podea de lemn şi luminate fiecare cu două ferestruici deschise spre exterior. Uşa de la parter a suferit prefaceri, fiind mărită. Etajul nu este accesibil decît printr-o scară mobilă de lemn.

Turnul-clopotniţă din colţul de sud-est, construit pe plan pătrat, din zidărie de piatră brută, este mai mare, mai masiv şi mai înalt şi cuprinde un parter

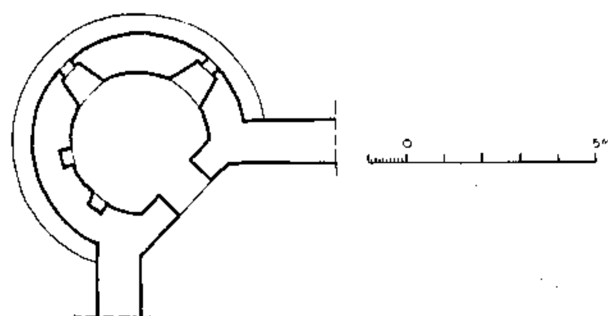

Fig. 73. Turnul de nord-est. Plan, secţie, elevaţie

Fig. 74. Turnul-clopotniţă de la sud-est, înainte de restaurare

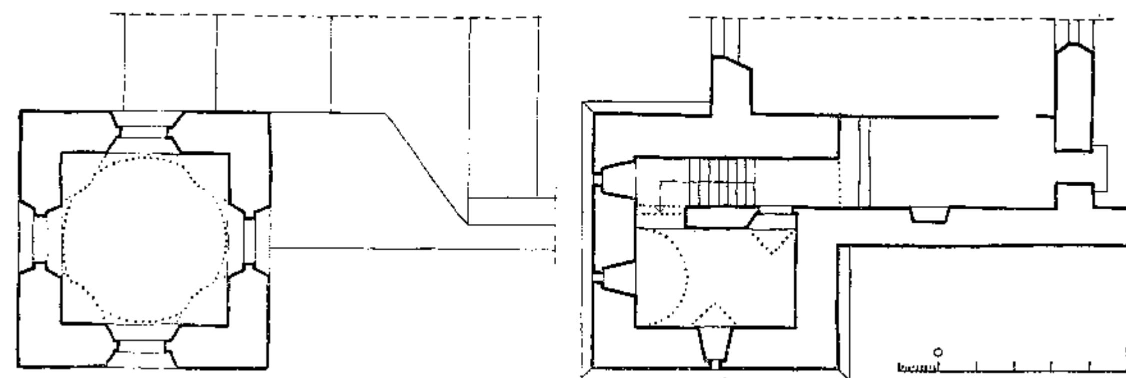

Fig. 75. Turnul-clopotniţă. Plan parter, etaj

şi un etaj. Parterul, împărţit în două, are o cameră cu boltă semicilindrică cu lunete deasupra uşii şi deasupra celor două fereastre şi o scară de lemn care, cotind pe două laturi, urcă la etajul clopotelor. Încăperea etajului în care se află scaunul de lemn masiv susţinînd clopotele are patru arcade mari deschise, cîte una pe fiecare latură şi este boltită cu o calotă sferică sprijinită pe trompe de colţ.

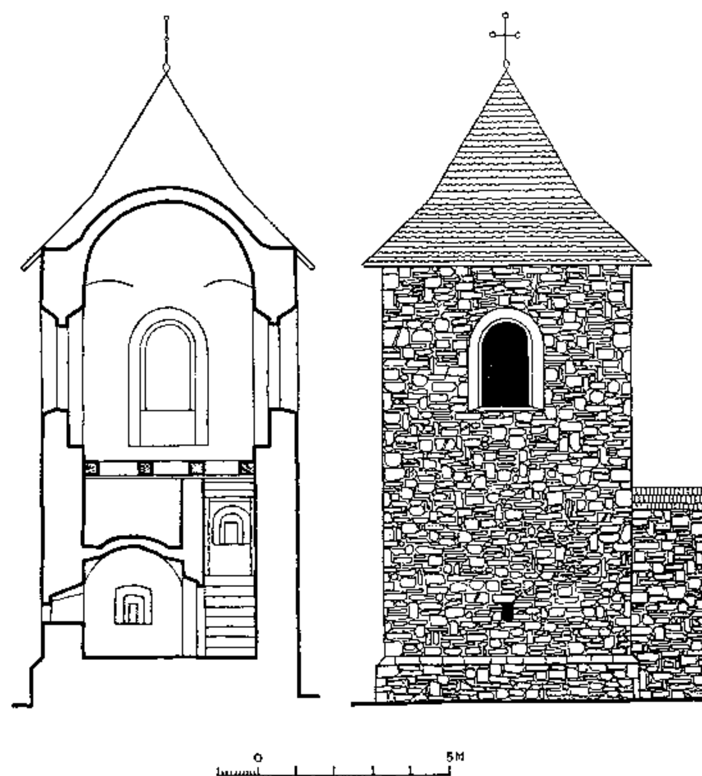

Fig. 76. Turnul-clopotniţă. Secţie, elevaţie

Fig. 77. Chiliile de pe latura sud, văzute din exterior, înainte de restaurare

d) CHILIILE

Acest corp de clădire care înlocuieşte fostele construcţii de pe latura sud a fost mult modificat în a doua jumătate a veacului XVIII. Complet restructurat în 1934, nu prezintă un interes deosebit. Totuşi mai păstrează încă pe alocuri urme din vechea arhitectură, după cum s-a constatat cu ocazia lucrărilor actuale cînd au apărut o fereastră veche cu ancadrament de piatră şi grilaj de lemn, păstrată intactă sub tencuiala nouă, precum şi un fragment de pictură în frescă deasupra uşii pridvorului dinspre curte.

Construcţia cu parter şi ziduri de piatră de aproape 1 m grosime cuprinde spre curte şi spre exterior o serie de încăperi neboltite. Două paraclise cu bolţi şi tavane de lemn sînt amenajate în interior, din care cel mai încăpător, la capătul de est, slujeşte ca biserică parohială a satului. La capătul opus se află stăreţia cu ceardacuri de lemn în ambele faţade. Sub stăreţie un beci boltit, care este mai vechi, avea o uşă cu ancadrament arcuit, care nu părea a

face parte inițial din zidărie, fiind probabil adus din altă parte și care a fost scos acum spre a fi montat ca intrare la clisiarniță. Alte cîteva bucăți de piatră profilate mai sînt refolosite ca trepte la beci, dintre care un ușor decorat cu rozete și profiluri în stilul veacului XVII.

Prin îndepărtarea tencuielilor care acopereau fațadele s-a putut constata că zidul de împrejmuire a fost dărîmat parțial atunci cînd s-a ridicat clădirea.

În afară de clădirile descrise, se mai găsesc în curtea mănăstirii, între biserică și chilii, un pristol cu o cruce deasupra și un puț adăpostit într-un chioșc de lemn, ambele construcții noi fără valoare artistică.

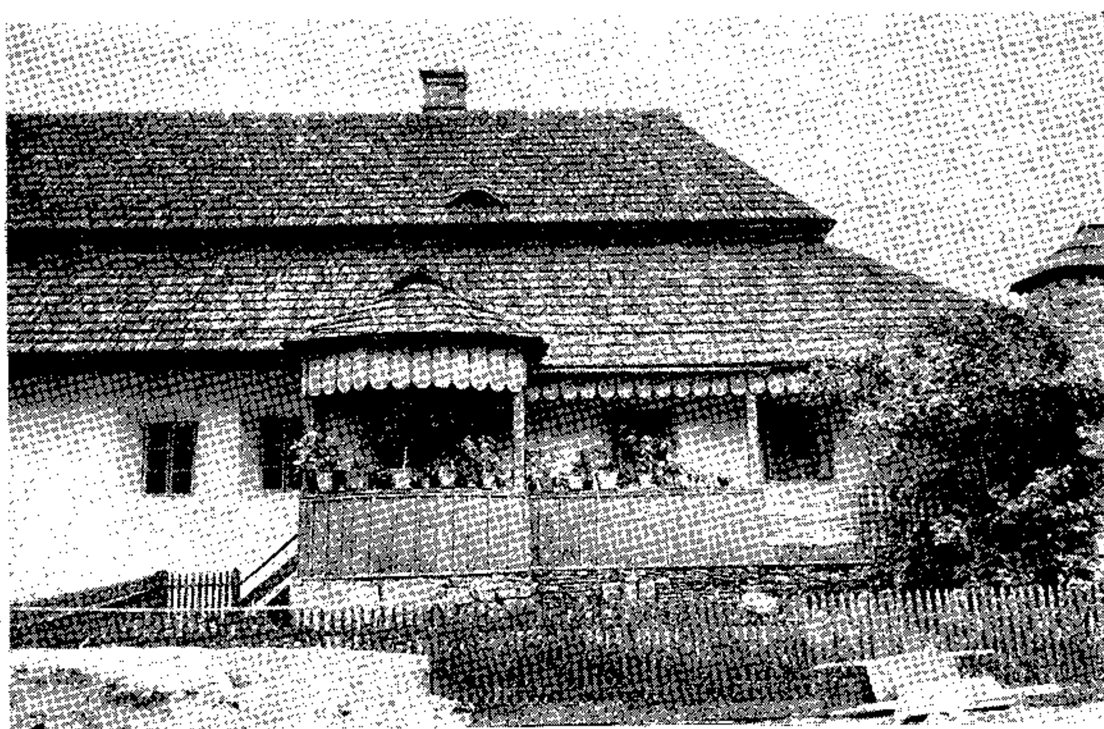

Fig. 78. Chiliile de pe latura sud, văzute din curte, înainte de restaurare

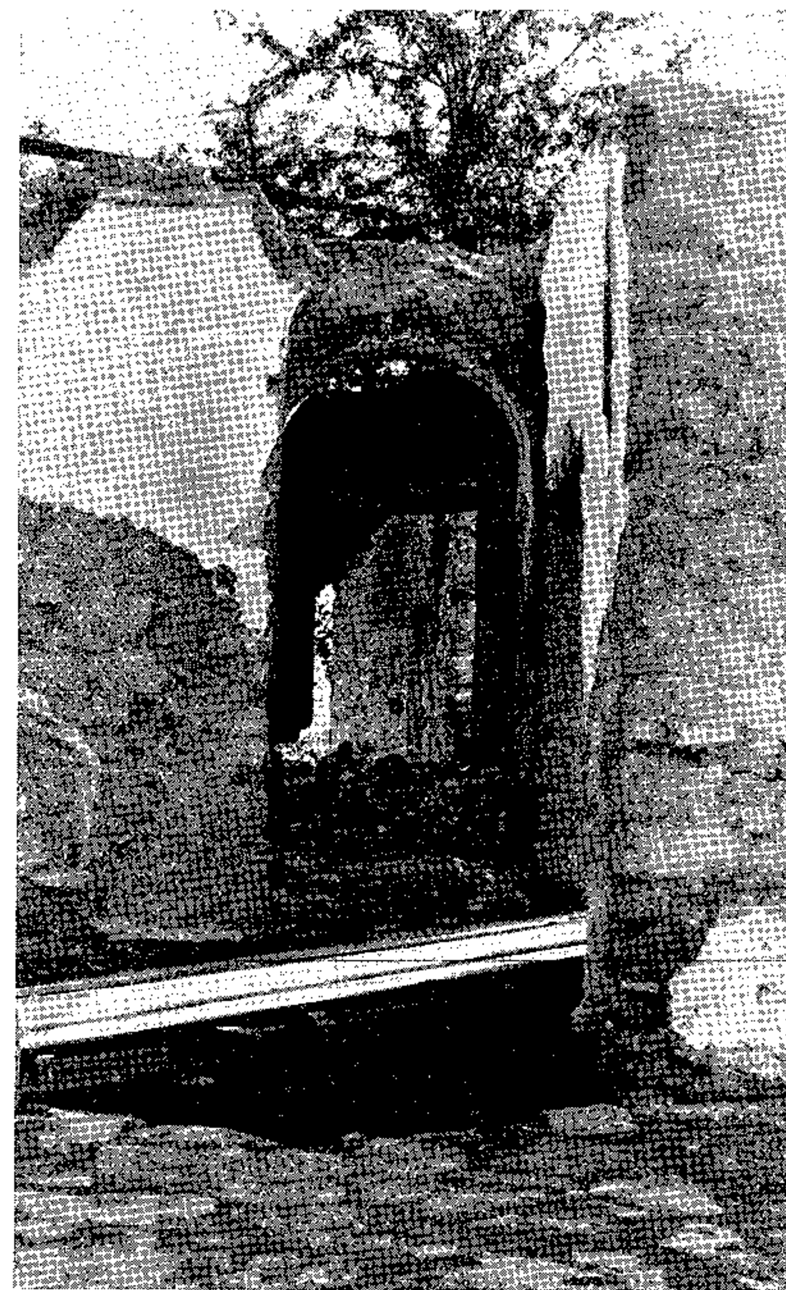

Fig. 79. Chiliile de pe latura sud. Arcada păstrînd pictură veche, apărută după îndepărtarea tencuielii

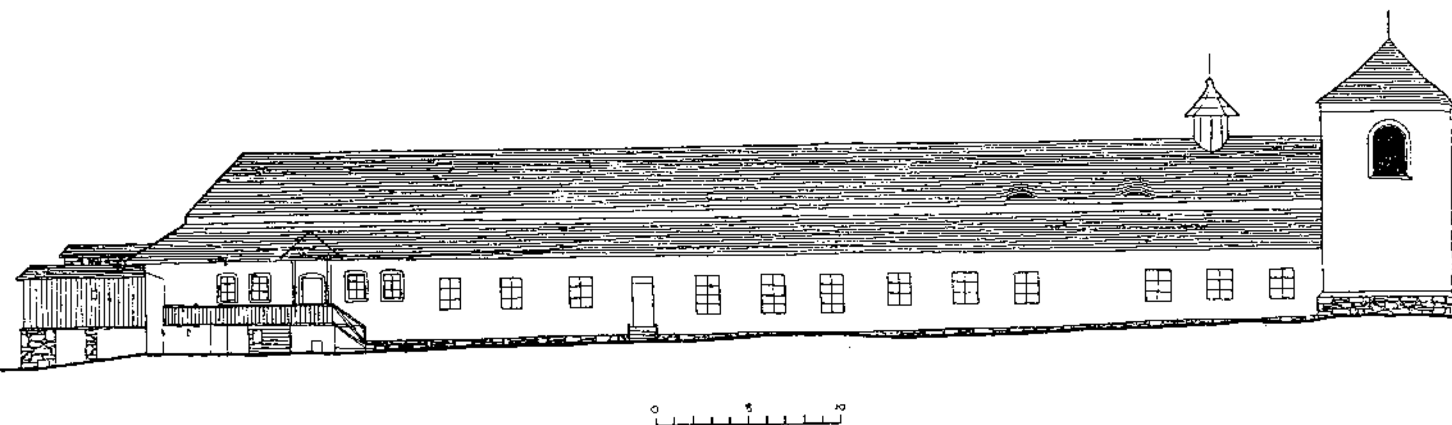

Fig. 80. Chiliile de pe latura sud. Fațada exterioară, înainte de restaurare

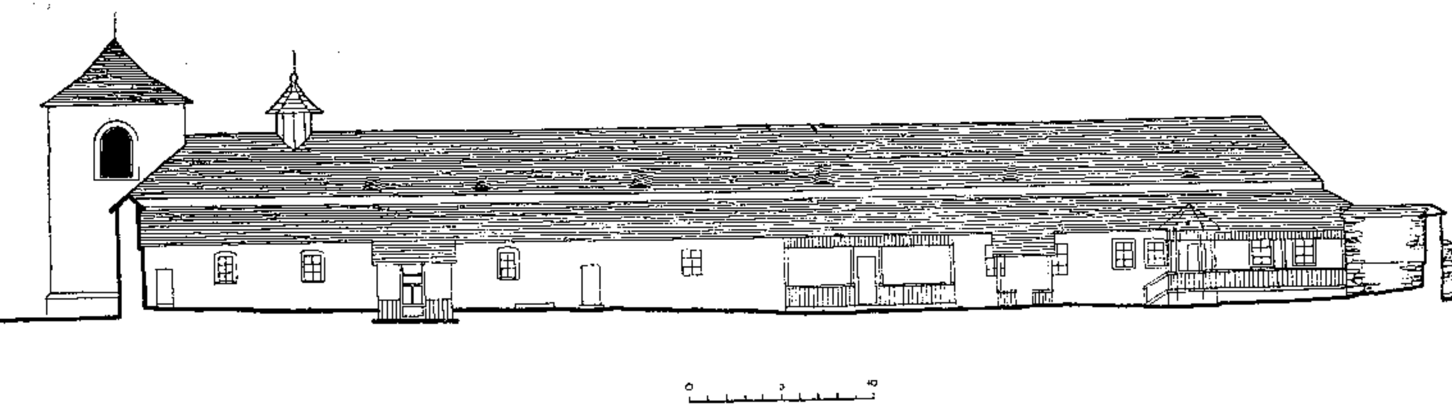

Fig. 81. Chiliile de pe latura sud. Fațada spre curte, înainte de restaurare

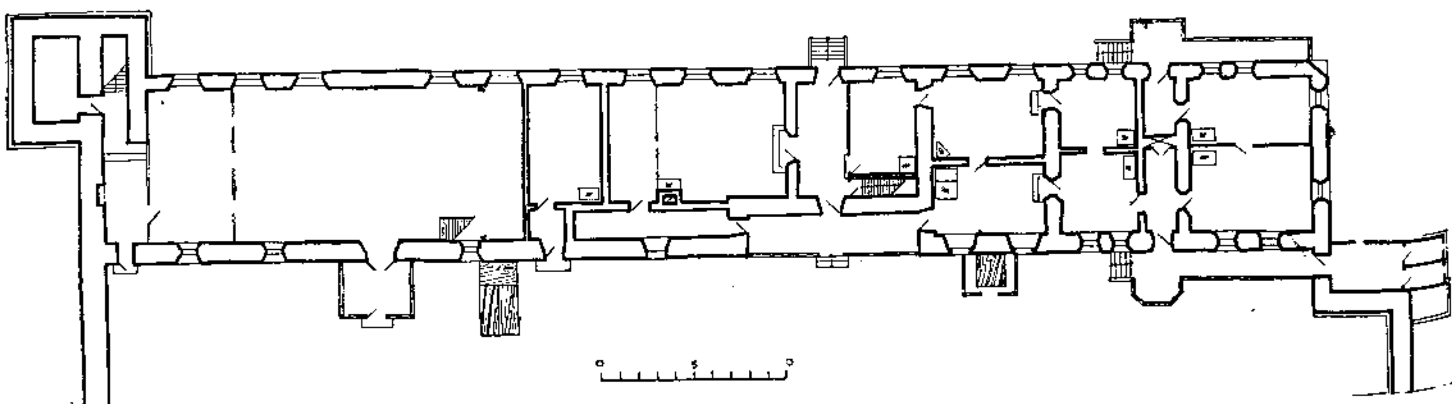

Fig. 82. Chiliile de pe latura sud. Plan, înainte de restaurare

V. LUCRĂRILE DE RESTAURARE

Din 1934, data ultimelor reparații, nu s-au mai executat lucrări la clădirile mănăstirii. Ruinele clisiarniței se năruiau în fiecare an mai mult, fiind amenințate cu dispariția, iar zidurile incintei, turnurilor și chiliilor, cu tencuielile parțial căzute, dădeau o tristă impresie de neîngrijire, cu totul nedemnă de frumosul monument de artă aflat în mijlocul lor. Unele modificări atrase de nevoile gospodărești interioare — dărîmarea ușii turnului rotund cu ocazia amenajării unei locuințe — și unele lucrări de întreținere nepotrivite — tencuirea soclului bisericii cu mortar de ciment sau spoirea periodică a pereților chiliilor, — au contribuit la accentuarea acestei lipse de unitate de care suferea incinta.

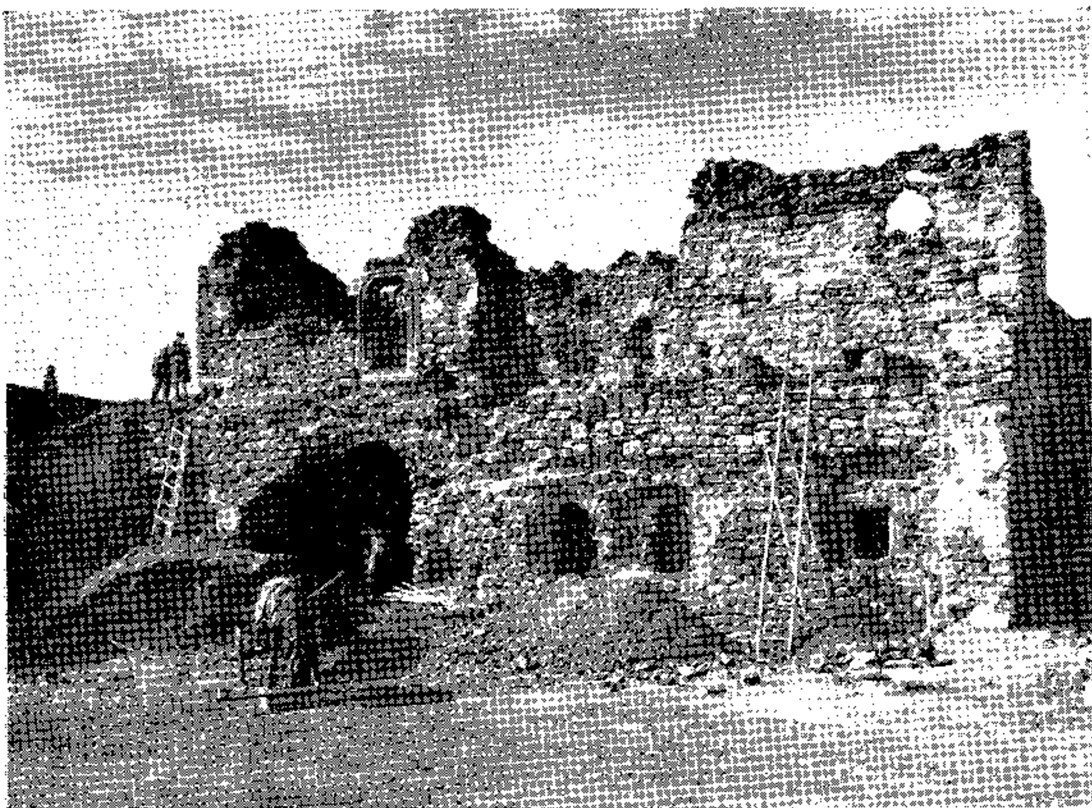
Pentru a pune capăt reparațiilor sporadice sau transformărilor dăunătoare rezultate din inițiative necontrolate, s-a întocmit în 1953 un proiect de restaurare generală a clădirilor mănăstirii, cu execuția programată în etape anuale succesive [1].

În 1954 s-au început lucrări de reparație la biserică.

A fost îndepărtată tencuiala cu mortar de ciment de la soclu, al cărei strat impermeabil impiedicînd libera trecere a umezelii, o împingea spre interior, deteriorînd tencuielile la partea inferioară a pereților și amenințînd pictura. Pentru activarea ventilației zidăria de piatră brută a soclului a fost lăsată aparentă.

La acoperiș a fost refăcută întreaga învelitoare din șiță de brad. Cu această ocazie s-a considerat necesară înlocuirea acoperișului de tablă al turlei cu un acoperiș nou, cu streașină mare și cu învelitoare de șiță. Pe de altă parte, fără a ataca problema restaurării întregului acoperiș în vechile forme cunoscute din tabloul votiv, care ar fi atras refacerea completă a unei șarpante aflate încă în foarte bună stare, s-a ameliorat situația existentă degajîndu-se bazele turlei

[1] Proiectul a fost întocmit în cadrul Atelierului de monumente istorice al Institutului Central de Sistematizare a Orașelor și Regiunilor (I.C.S.O.R.), sub controlul Direcției Generale a Monumentelor Istorice din Departamentul de Arhitectură și Urbanism al Ministerului Construcțiilor și Materialelor de Construcție (D. A. U. — M. C. M. C.).

Fg. 83. Clisiarniţa la începerea lucrărilor de restaurare (1954)

înglobate în acoperişul actual. Au fost astfel scoase la iveală cîteva fragmente de pictură, dovedind că aceste baze fuseseră iniţial aparente.

Refacerea acoperişului în vechile forme, cu transformarea streaşinei existente, astfel ca să asigure o mai bună apărare a picturii exterioare, rămîne însă programată pentru o etapă viitoare.

În 1955—1957 s-a executat restaurarea clisiarniţei, după un proiect complet, întocmit pe baza cercetărilor arheologice premergătoare[1]. La începerea lucrărilor, ruinele, acoperite de bălării şi arbuşti, ale căror rădăcini dislocaseră zidăria, erau pe jumătate îngropate în pămîntul şi molozul ridicat cu anii împrejur. După efectuarea degajărilor a reieşit că parterul era păstrat aproape în întregime, cu excepţia unei porţiuni de zidărie dispărută în dreptul fostei intrări.

[1] Raportul asupra lucrărilor de degajare a ruinelor clisiarniţei, efectuate în anul 1954 în cadrul colectivului de cercetări al Academiei R.P.R., şantierul arheologic Suceava, de Corina Nicolescu, este publicat în „Studii şi cercetări de Istorie veche", VI, 1955, nr. 3—4, p, 802—810, fig. 45—52.

Fig. 84. Clisiarniţa. Interiorul camerei 2 de la parter, după îndepărtarea pămîntului

Fig. 85. Clisiarniţa. Interiorul camerei 3, după indepărtarea pămîntului

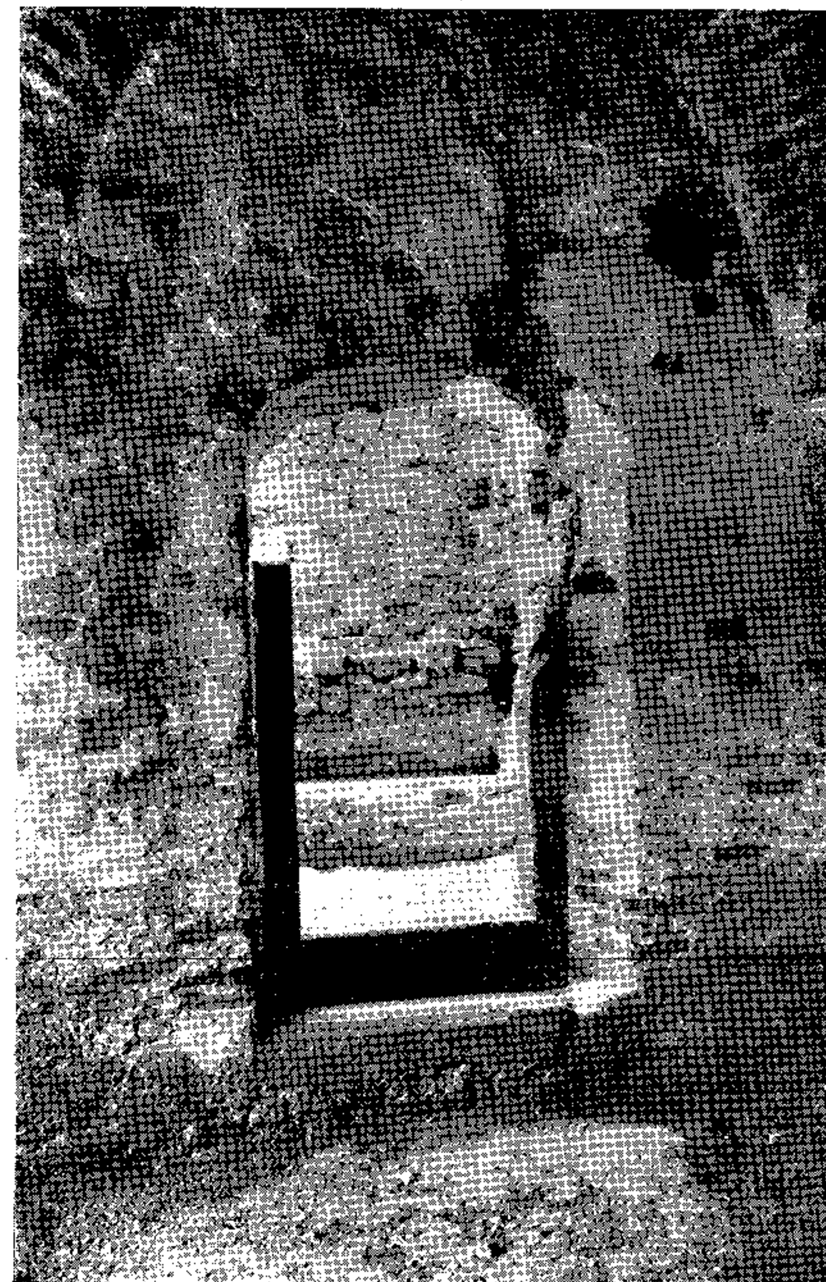

Fig. 86. Clisiarniţa. Uşa de la parter, după îndepărtarea pămîntului

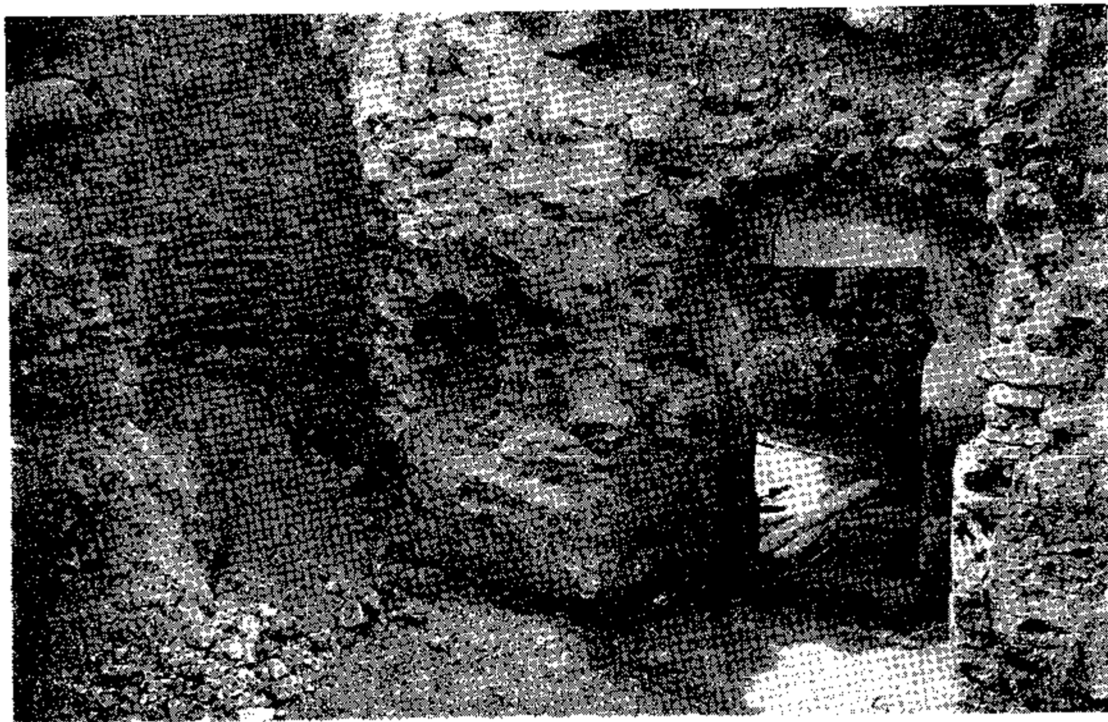

Fig. 87. Clisiarniţa. Colţul de sud-vest al camerei 4 cu locul vetrei, în cursul săpăturilor

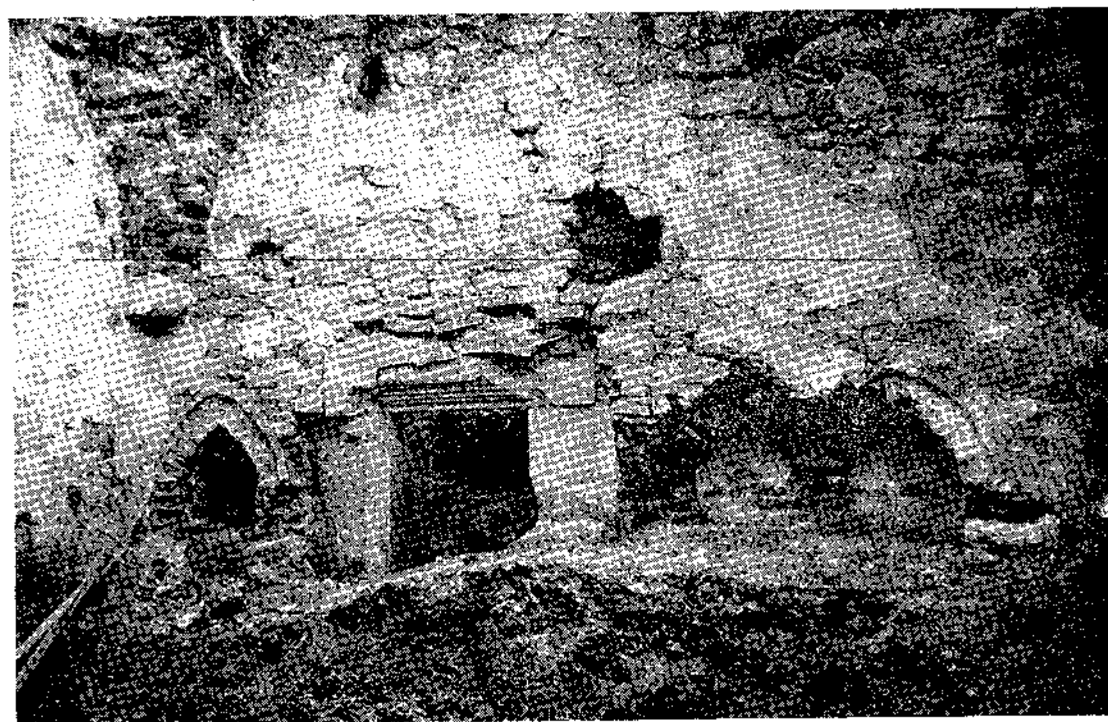

Fig. 88. Clisiarniţa. Peretele est al camerei 4, în cursul săpăturilor

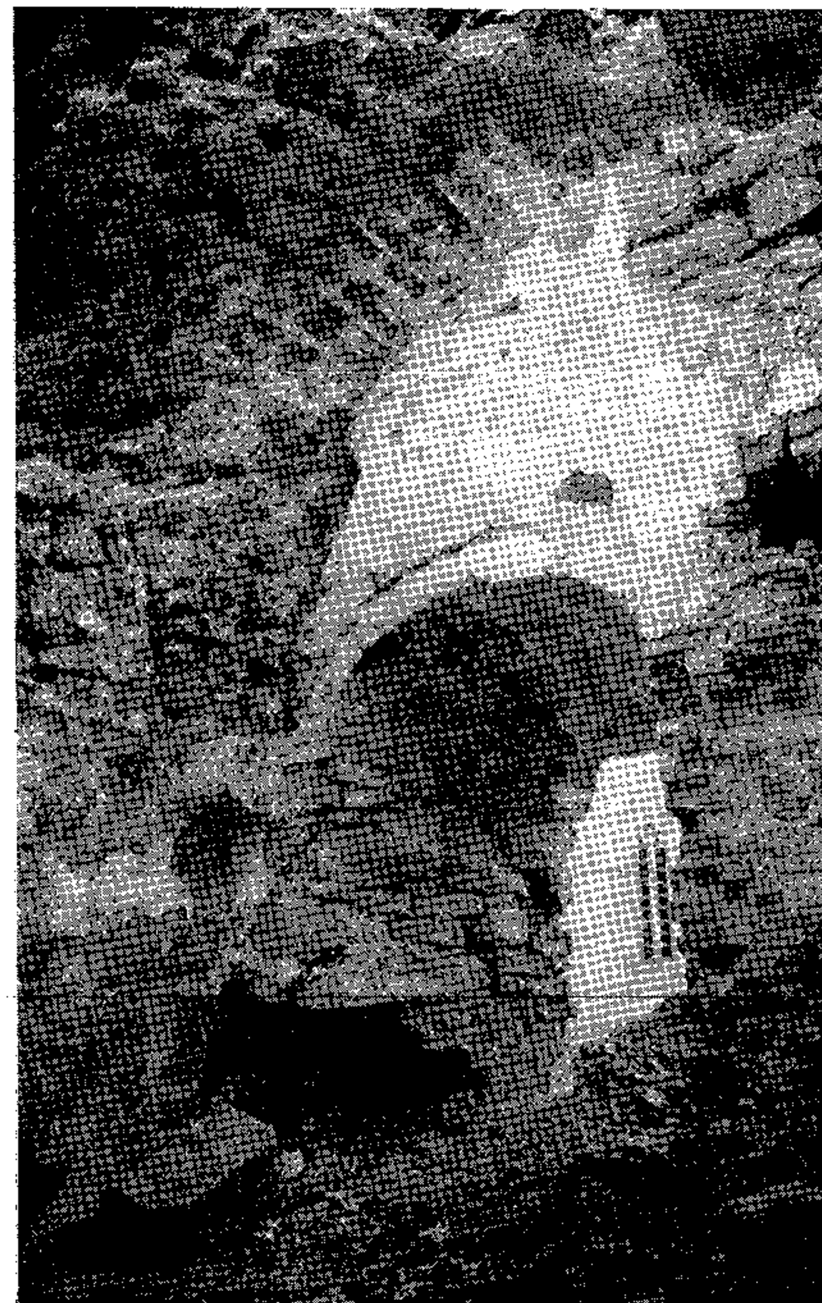

Fig. 89. Clisiarniţa. Colţul de sud-est al camerei 4, în cursul săpăturilor

Fig. 90. Clisiarnița. Firidă din colțul de nord-est al camerei 4, în cursul săpăturilor

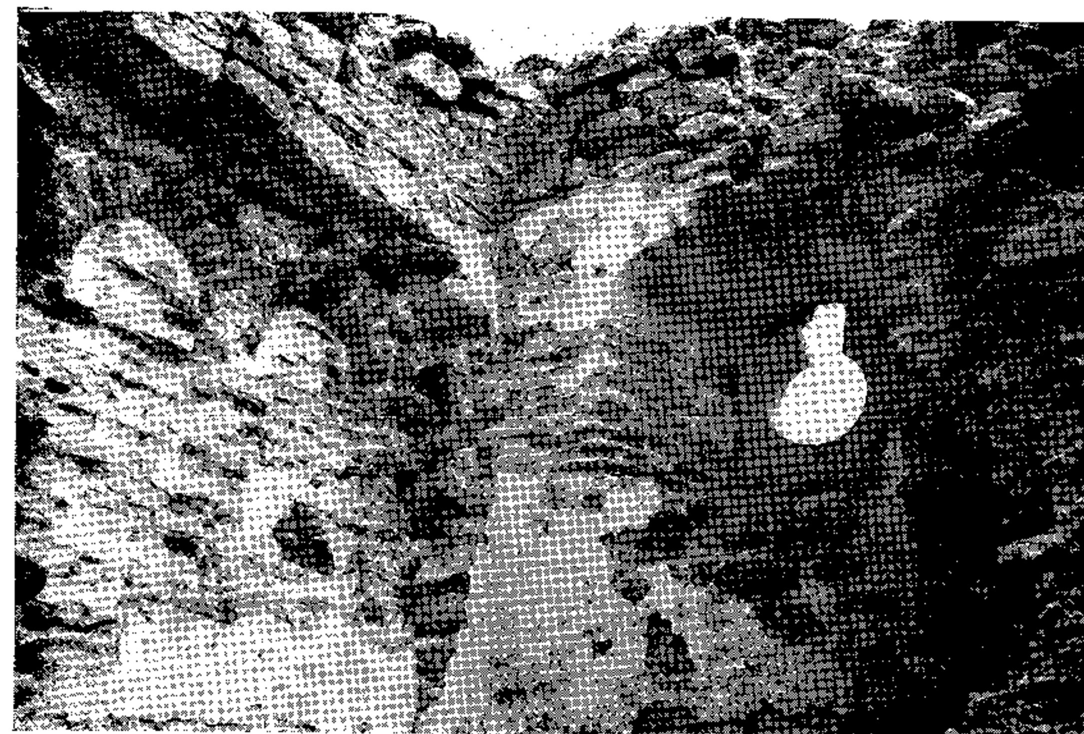

Fig. 91. Clisiarnița. Colțul de nord-est al camerei 3 de la etaj, înainte de restaurare

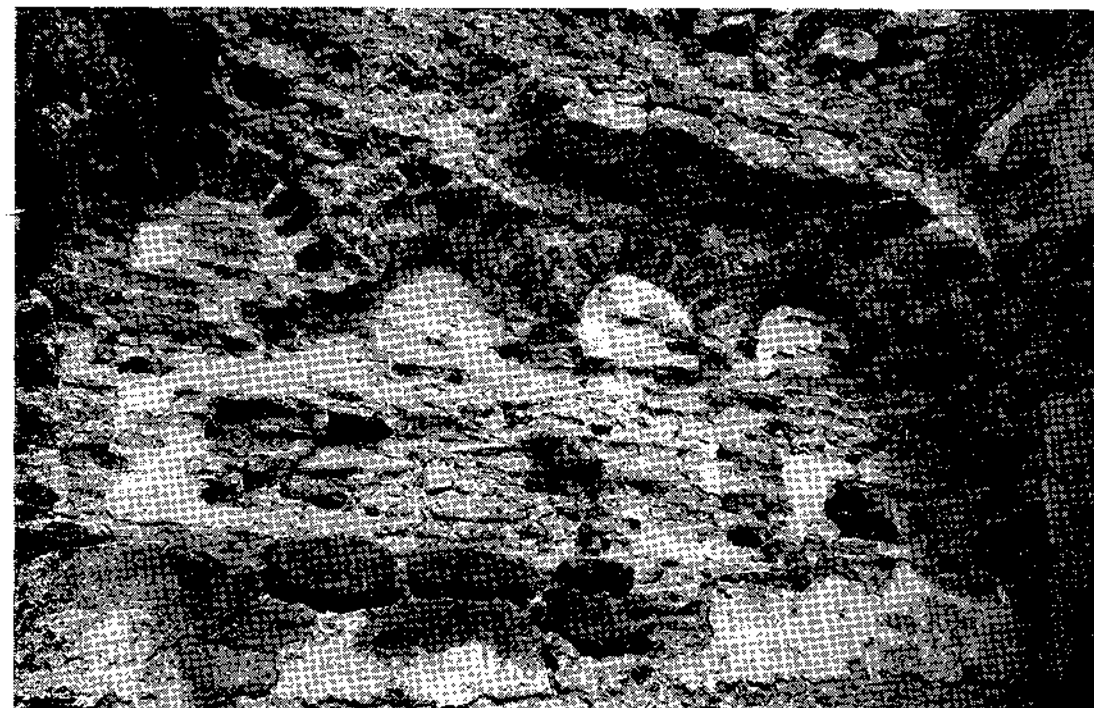

Fig. 92. Clisiarnița. Firide în peretele nord al camerei 3 de la etaj, înainte de restaurare

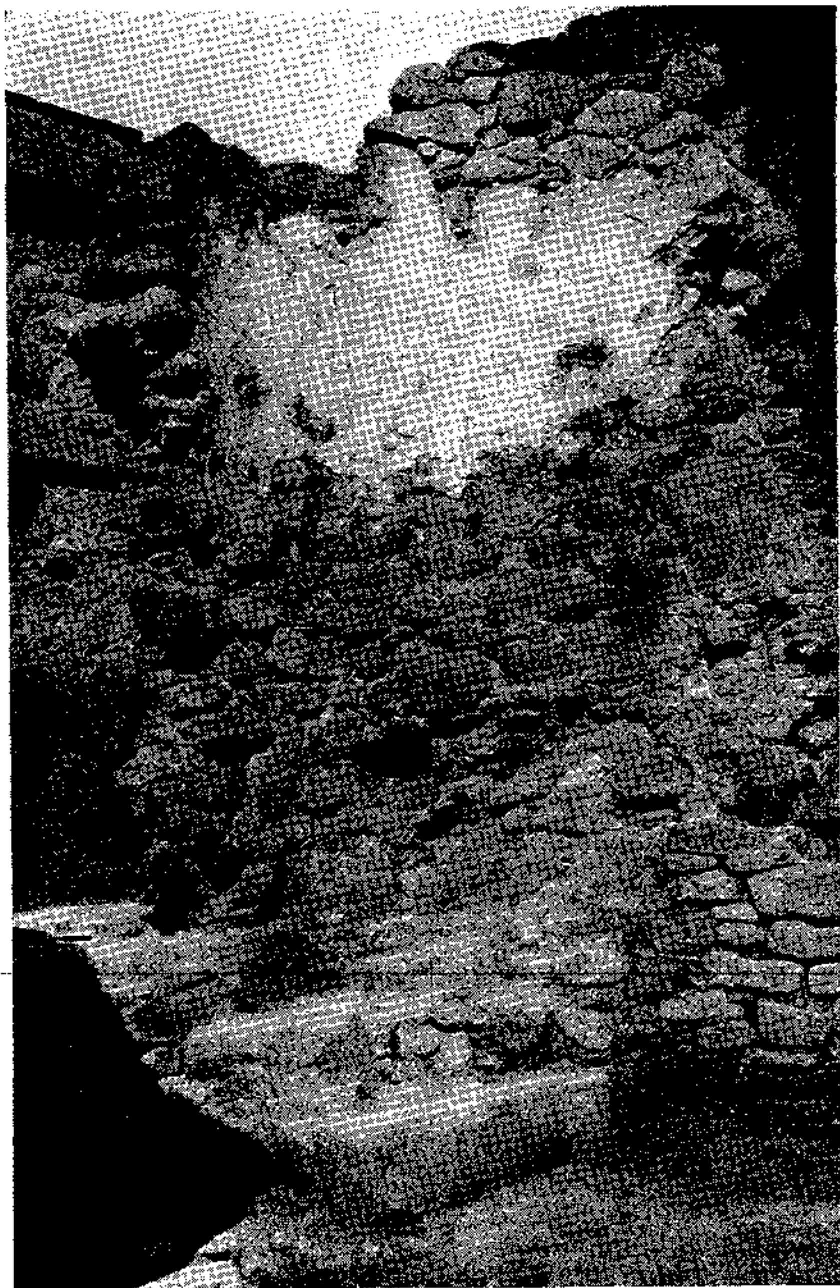

Fig. 93. Clisiarniţa. Treptele turnului scării, înainte de restaurare

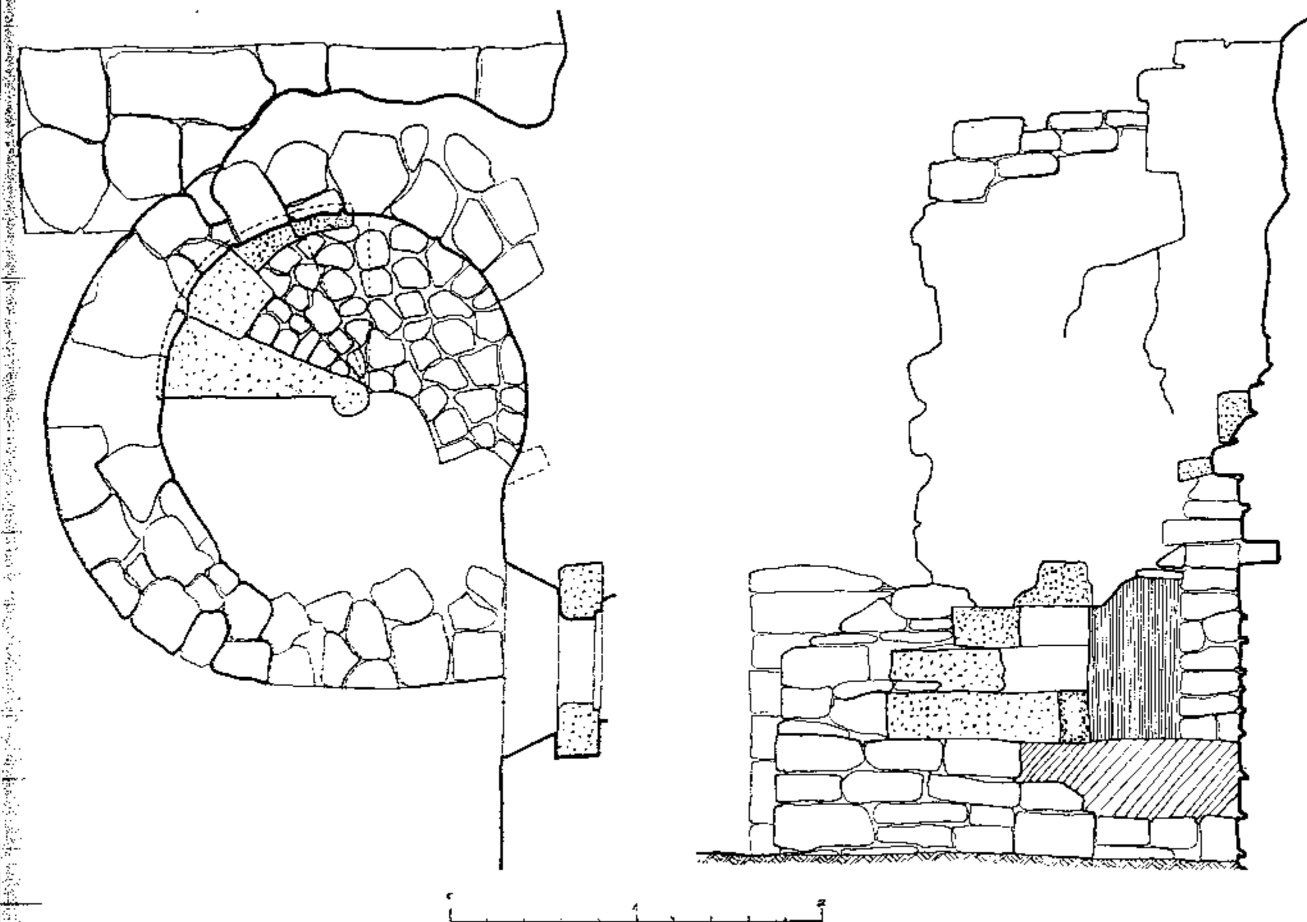

Fig. 94. Clisiarniţa. Treptele turnului scării, înainte de restaurare. Plan, elevaţie

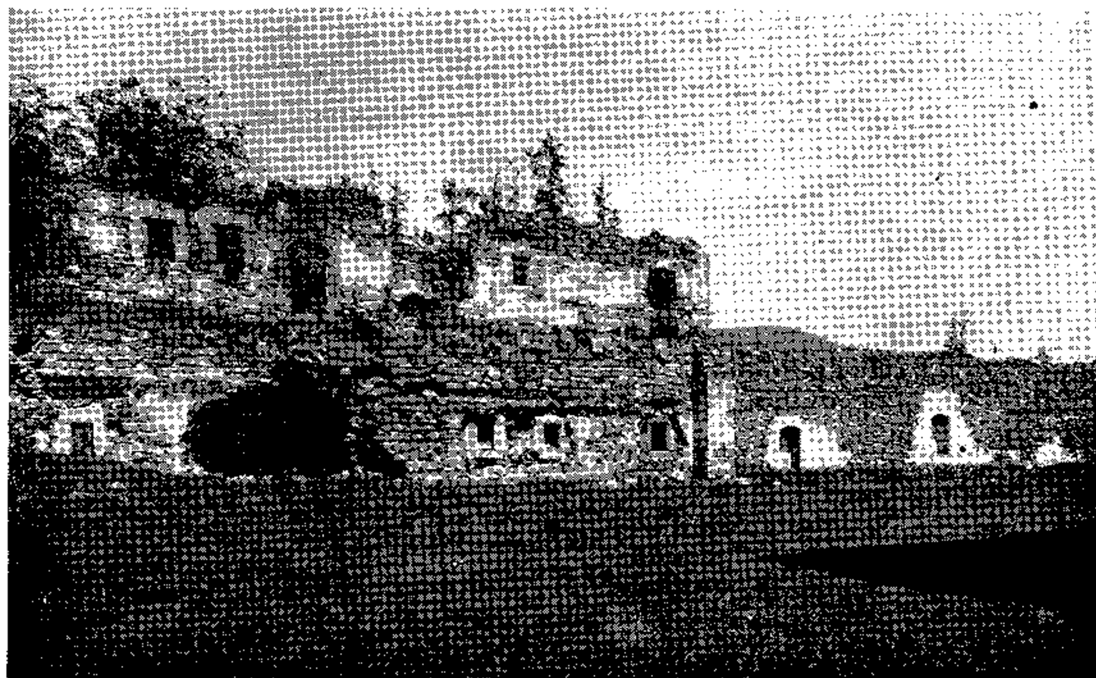

Fig. 95. Clisiarniţa acum 30 ani

Bolţile încăperilor interioare erau şi ele parţial păstrate, putînd fi uşor completate în părţile prăbuşite, prin cercetarea consolelor de pornire şi traseul arcelor vizibile în zidărie.

Nivelul pardoselii a fost determinat prin lespezile de piatră aflate încă în camera intrării [1] (nr. 3) şi prin pavajul exterior de bolovani de rîu întins de-a lungul clădirii pe o lărgime de 60 cm. Uşile interioare au fost găsite pe locul lor, cu ancadramentele de piatră profilate, crăpate, iar ferestrele, toate egale ca formă şi dimensiuni, mai păstrau încă ancadramentele originare la camerele 2 şi 5.

Lucrările de completare necesare pentru această parte a clădirii, cu excepţia uşii de intrare, nu au pus deci probleme în opera de restaurare.

La etaj însă, bolţile şi toată partea superioară a zidăriei, precum şi o bună parte din peretele faţadei, erau complet prăbuşite, rămînînd vizibilă numai distribuţia încăperilor interioare. Reconstituirea nu s-a putut face aci decît pe baza studiului unor fotografii mai vechi în care apar unele din elementele azi dispărute.

[1] Pardoseala nouă a fost aşezată peste aceste lespezi, lăsate neatinse şi uşor de cercetat în caz de nevoie.

Fig. 96. Clisiarniţa după restaurare

Săpăturile au dezgropat şi baza turnului circular al scării care leagă parterul cu etajul, scoţînd la iveală primele două trepte masive de piatră rămase pe locul lor. Vechiul strat de tencuială văruită a faţadei clisiarniţei, găsit între zidăria scării şi faţadă, a dovedit că această scară, alipită dar nelegată de construcţia veche, a fost adăugată ulterior.

În acest loc au fost dezgropate şi cîteva fragmente de piatră, sculptate sau profilate, provenind poate de la vechea uşă de intrare, precum şi o stea de teracotă smălţuită de culoare verde.

Faţada nu a putut fi refăcută în întregime după date sigure, din cauza dispariţiei unor elemente — balcon, cornişă, uşi — încă înainte de a se fi făcut vechile fotografii. Fragmentele de brîie în zimţi păstrate la parter şi etaj, consolele de piatră indicînd existenţa unui balcon [1], ancadramentele de piatră încă existente, nişele hramului şi pisaniei de deasupra intrărilor la parter şi etaj, precum şi vechile fotografii au ajutat însă la restaurarea ei.

[1] Consolele de 2 m lungime, 43 cm grosime şi 45 cm înălţime, erau incastrate la un capăt în zidăria etajului, sprijinite la mijloc pe retragerea zidului între parter şi etaj şi scoase în afară cu circa 50 cm la celălalt capăt. Din ele se mai păstrau 4 bucăţi înspre partea de est, însă toate cu capetele exterioare retezate. Pentru reconstituirea lor s-au luat ca model consolele aflate la etajul turnului intrării.

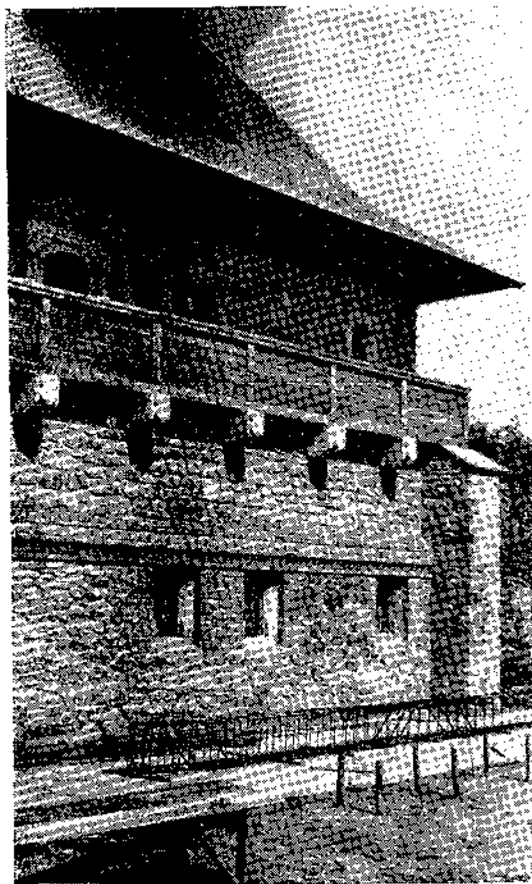

Fig. 97. Clisiarniţa după restaurare

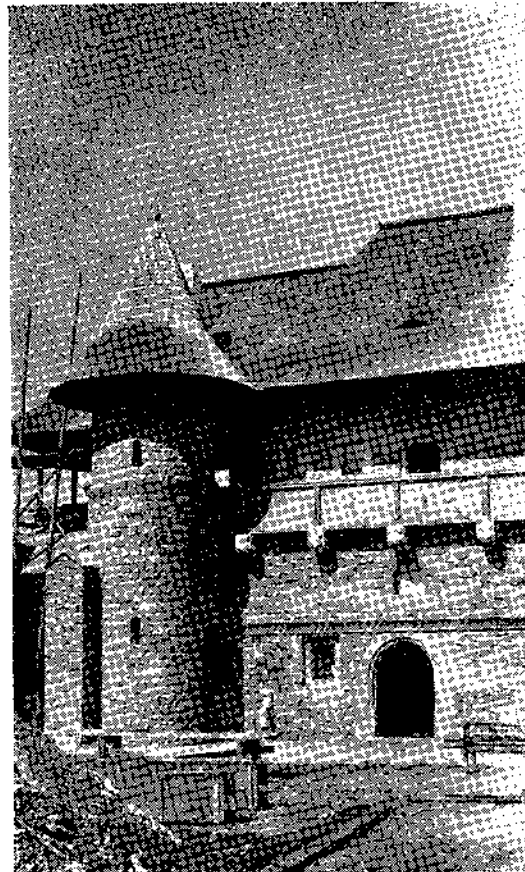

Fig. 98. Clisiarniţa după restaurare

În ceea ce priveşte paramentul, cu toate că a reieşit că era tencuit şi văruit, s-a hotărît menţinerea materialului aparent pentru a nu se mai acoperi frumoasa zidărie de piatră apărută de pe urma căderii tencuielii.

Consolidarea clădirii a necesitat folosirea în mare măsură a betonului armat introdus în structura zidăriei, din cauza proastei stări în care se aflau pereţii şi bolţile[1] şi din cauza unor vicii de construcţie[2], descoperite în cursul lucrărilor.

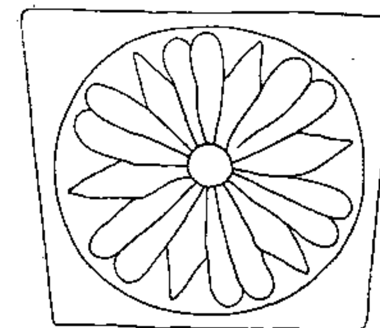
[1] Bolta camerei intrării era atît de roasă de umezeală, încît a trebuit să fie dărîmată şi refăcută.

[2] Studiul construcţiei a descoperit că unele ziduri exterioare şi interioare ale etajului (şi anume cel de vest şi cel intermediar dintre camerele de est) se găsesc aşezate direct pe bolţi şi nu se suprapun zidurilor parterului; aceste vicii de construcţie întîlnite des la vechile noastre clădiri se explică fie prin insuficienta pregătire tehnică a meşterilor, fie prin încrederea pe care aceştia o aveau în priza puternică a mortarului şi în armătura grinzilor de lemn aşezate două cîte două şi înecate în grosimea zidăriei la diferite niveluri.

Astăzi restaurarea clisiarniţei este aproape terminată. Dacă nu s-a izbutit a se reda monumentului decît parţial vechile forme din trecut din cauza unor elemente dispărute, s-a realizat totuşi scopul principal, adică păstrarea mai departe şi redarea în folosinţă a acestui monument de arhitectură din trecut.

Zidul de împrejmuire şi turnurile au fost curăţite de porţiunile de tencuială rămase pe alocuri şi apoi rostuite şi lăsate aparente, pentru a dobîndi aceeaşi înfăţişare cu restul zidăriei aparente de pe laturile nord şi vest.

Chiliile care fac obiectul lucrărilor în curs de execuţie, ale căror ziduri interioare au fost transformate radical încă în 1932, primesc acum o nouă distribuţie interioară mai potrivită nevoilor actuale ale mănăstirii. Cu această ocazie s-a constatat că paramentul exterior, în urma îndepărtării tencuielilor, este lucrat frumos în piatră brută putînd fi lăsat aparent. Prin această ultimă eliminare a tencuielii se va obţine astfel o unitate în arhitectura interioară a curţii, necesară pentru o mai bună punere în valoare a monumentului central: biserica lui Petru Rareş.

VI. MOBILIERUL

Moldovița este printre puținele mănăstiri, în afară de Putna, Voroneț, Sucevița și Dragomirna, unde se mai păstrează unele dintre prețioasele obiecte care odinioară constituiau cadrul interior. Ansamblul mobilierului încă existent și cele două broderii din epoca lui Ștefan cel Mare sînt mărturiile luxului rafinat cu care era decorat odinioară interiorul unui astfel de lăcaș religios.

În biserica principală a mănăstirii se păstrează în bună stare întregul mobilier sculptat și policromat, de o deosebită valoare artistică. El datează din două perioade deosebite. Stranele mai mari și mai bogat decorate din naos și scaunul zis al lui Petru Rareș, cît și o parte dintre stranele pronaosului sînt de la mijlocul veacului XVI, iar tîmpla mare a bisericii, fragmentele de tîmplă, mai redusă ca proporții, păstrate în pronaos și cele două tetrapodii din naos sînt de la sfîrșitul secolului XVI și începutul secolului XVII.

Piesa cea mai valoroasă din acest ansamblu este scaunul domnesc zis al lui Petru Rareș, care este deosebit de celelalte strane nu numai prin proporțiile sale mai mari[1], dar mai ales prin bogăția și raritatea ornamentelor sculptate. Ca structură generală scaunul domnesc este deosebit de strane prin înălțime și mai ales prin dezvoltarea dată spetezei, terminată în semicerc, cu un șir de bumbi strujiți. Ca formă el se aseamănă cu scaunele domnești sau arhierești păstrate la Voroneț (atribuite lui Ștefan cel Mare și mitropolitului Grigore Roșca) și Probota (scaunul atribuit lui Petru Rareș)[2]. Decorația scaunului de la Moldovița este însă mai bogată și diferită de aceea de la scaunele citate mai sus.

În genere, mobilierul păstrat în Moldova din această perioadă atestă existența a trei sisteme diferite de ornamentație, care de multe ori apar folosite în egală măsură, chiar la aceeași piesă de mobilier. O astfel de decorație se găsește și la scaunul lui Rareș. Pe spetează, în partea superioară, domină o rozetă mare,

[1] Înălțimea maximă a spetezei 2,00 m; înălțimea părților laterale 1,24 m; lățimea brațelor 0,63 m.

[2] O. Tafrali, *Sculptura în lemn romînească*, „Artă și arheologie", I, 1928, fasc. 3, p. 12—19. N. Iorga, *Les arts mineurs en Roumanie*, vol. II.

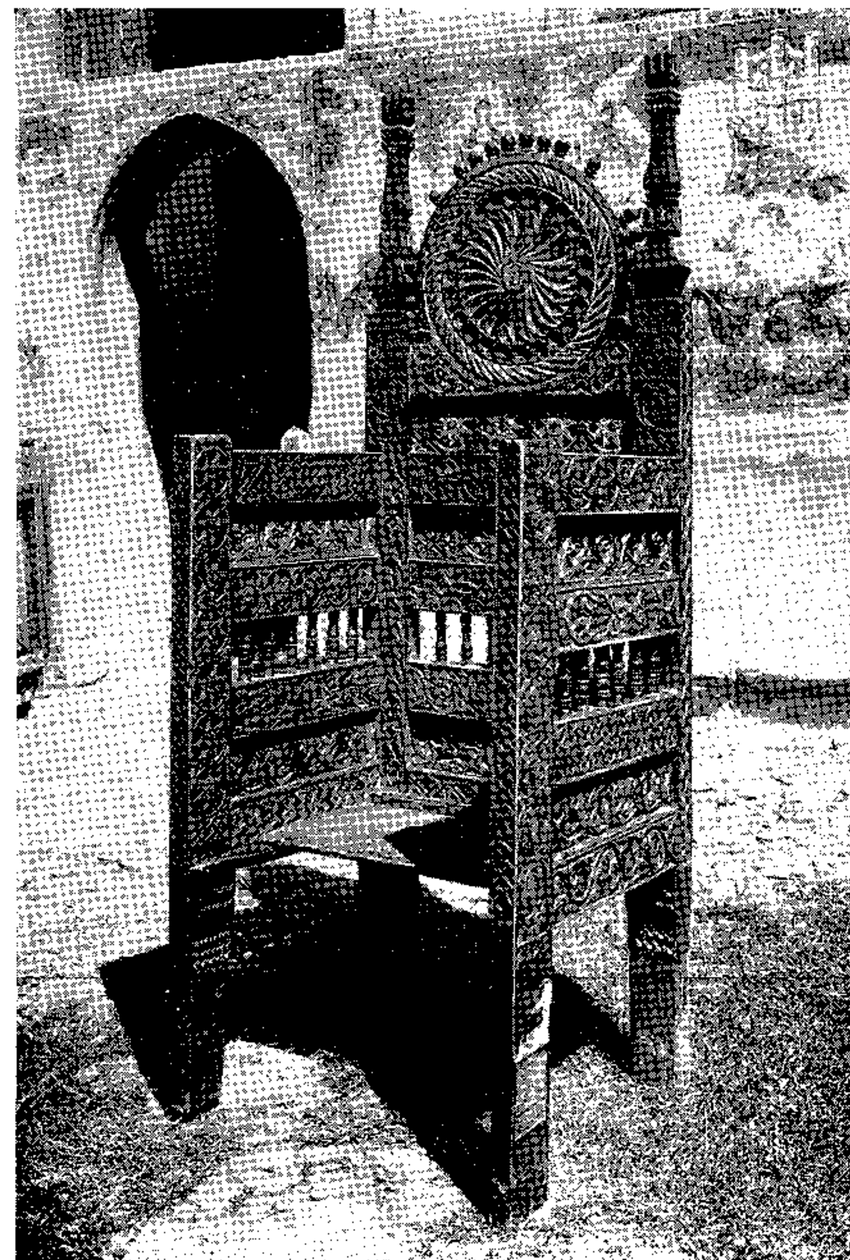

Fig. 99. Scaunul lui Petru Rareș

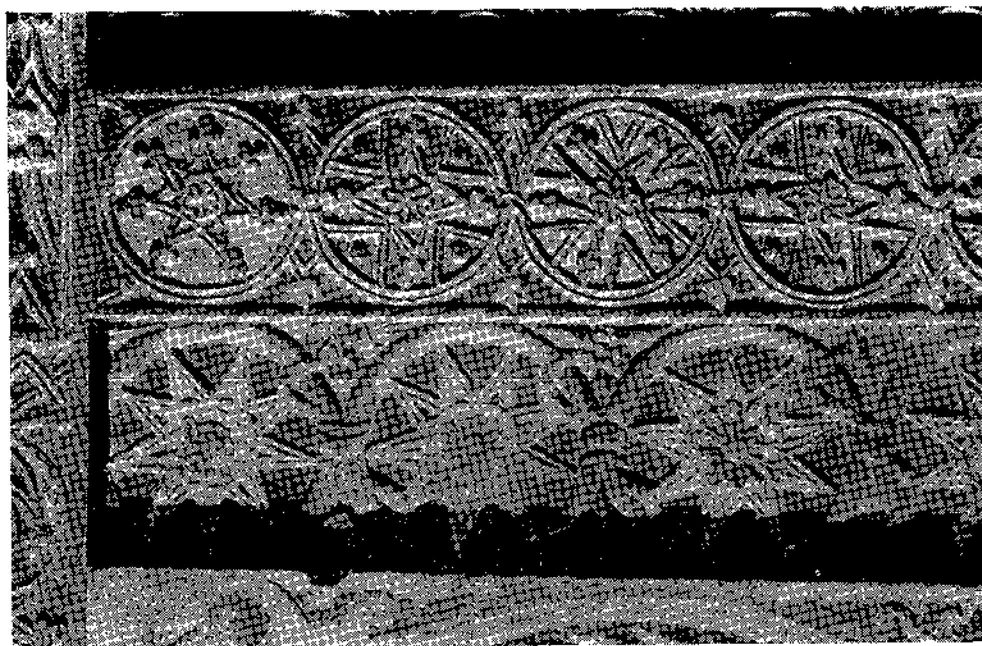

Fig. 100. Scaunul lui Petru Rareş. Detaliu

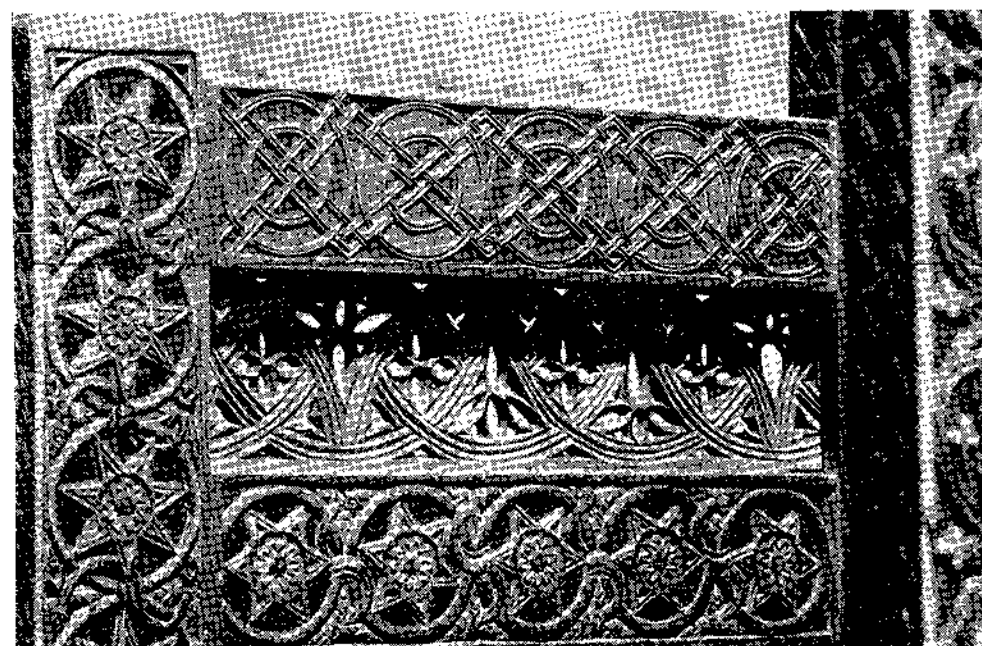

Fig. 101. Scaunul lui Petru Rareş. Detaliu

formată din îmbinarea unei rozete cu o roză a vînturilor, încadrată de un brîu reliefat puternic, în frînghie răsucită. În centrul ei este zugrăvit într-un medalion bustul Maicii Domnului, iar pe colţurile de jos, la stînga şi la dreapta rozetei săpată în lemn apare stema Moldovei redusă doar la bourul purtînd o cruce sau o stea între coarne.

Această decoraţie a spetezei, cît şi grupul de motive bazate pe diferite moduri de îmbinare a stelei, se leagă de repertoriul cunoscut al artei populare. Roata, roza vînturilor, steaua, triunghiul, căpriorii etc. sînt motivele tipice care se întîlnesc utilizate pînă azi în sculptura populară, care sînt caracteristice atît ceramicei cît şi mobilierului moldovenesc din secolele XV—XVI[1].

A doua categorie de motive de pe scaunul de la Moldoviţa o constituie împleticurile, unele mai simple, linii frînte împletite sau linii şerpuite formînd motivul tresei şi al «entrelac»-ului, altele însă sînt îmbinate cu flori mărunte crucifere. Acestea sînt caracteristice decoraţiei sculptate, mai ales în piatră, din Georgia şi Armenia — de unde prin intermediul meşterilor aduşi la curţile domneşti sau la mănăstiri s-au împămîntenit şi la noi. Prin aceste motive, scaunul de la Moldoviţa se leagă de celelalte scaune amintite mai sus, de la Voroneţ şi Probota, la care însă decorul este constituit mai ales din împletituri.

A treia grupă şi cea mai bogată este formată de motive vegetale. Vrejuri meandrice, cu semipalmete prinse în golurile create de o parte şi de alta, conuri de brad, frunze de iederă, acant îmbinat cu panglici, «entrelac»-uri etc., mereu aceleaşi ca ideie, dar într-o continuă varietate de compoziţie, completează decoraţia scaunului domnesc şi împodobesc şi stranele păstrate în naos şi pronaos. Aceste elemente vegetale, dintre care unele de circulaţie comună atît orientului cît şi artei apusene romanice, apar la mobilierul de la Moldoviţa, cu unele particularităţi în tratare, care-i dau personalitate şi originalitate.

Pe spetezele stranelor din naos se observă încă o ultimă serie obişnuită de motive gotice între care sînt caracteristice frizele formate din trifoi închis în triunghiuri sau romburi cu laturile în segment de cerc, margarete închise în stele, frunze de ferigă etc. Un fragment sculptat, poate tot de la o strană, găsit la corul bisericii Mediaş, poartă motive foarte asemănătoare acelora de la stranele din naosul Moldoviţei.

Tehnica în care sînt lucrate toate aceste motive este unitară, cu un relief abia sensibil, în care toate liniile sînt curbe, sinuoase, iar reliefurile au devenit catifelate. Mobilierul de la Voroneţ, Humor sau Buhalniţa, la care domină mai ales motivele de tradiţie populară, este lucrat asemenea crestăturilor ţărăneşti, în unghiuri şi faţete, cunoscîndu-se urmele de daltă şi cuţit. Tehnica mobilierului

[1] I. D. Ştefănescu, *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie*, Paris, 1928, p. 37.

O serie de discuri de ceramică care decorează faţadele bisericilor Sf. Gheorghe din Hîrlău, Bălineşti, Neamţ etc. şi de la Cetatea Sucevei sînt decorate cu aceste motive; ele apar şi pe plăcile de decoraţie interioară din palatul domnesc de la Hîrlău.

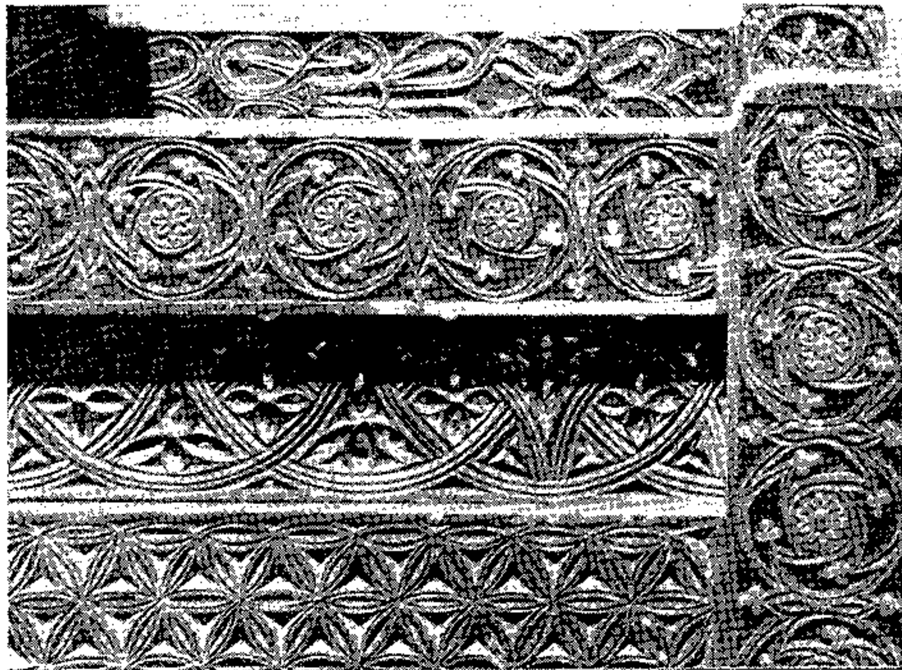

Fig 102. Scaunul lui Petru Rareş. Detaliu

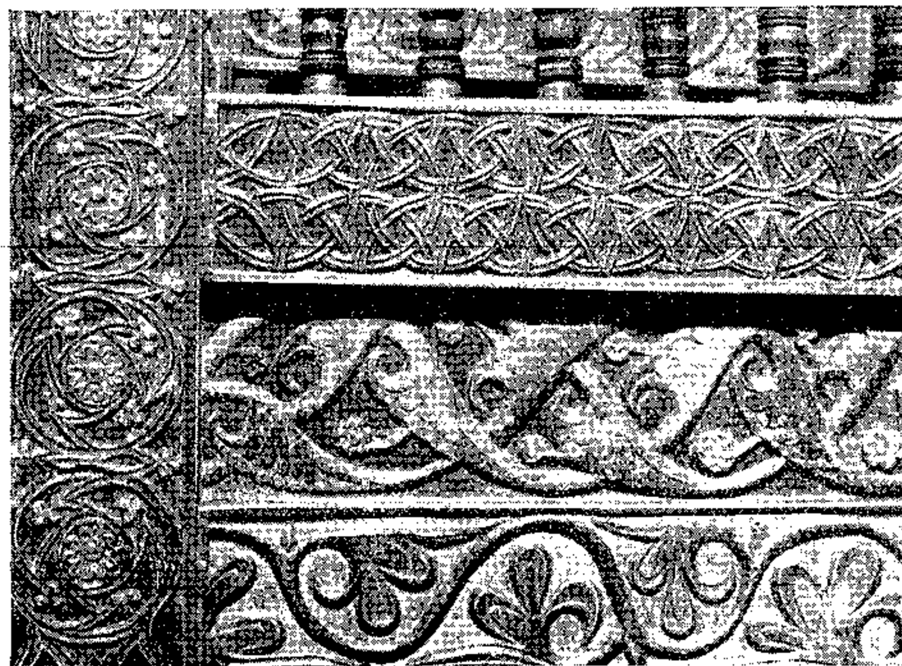

Fig. 103. Scaunul lui Petru Rareş. Detaliu

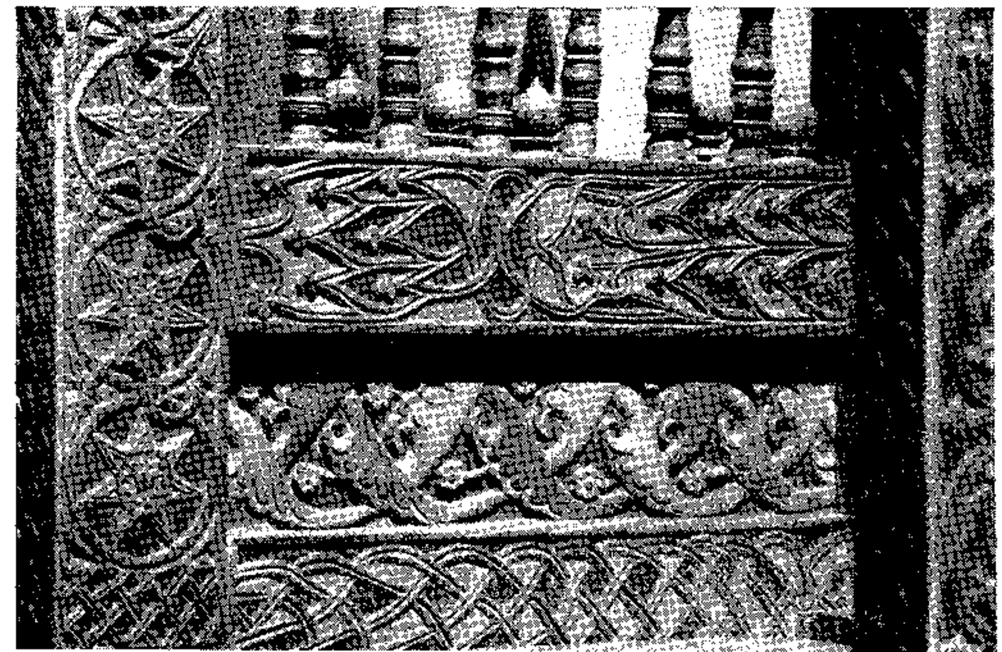

Fig. 104. Scaunul lui Petru Rareş. Detaliu

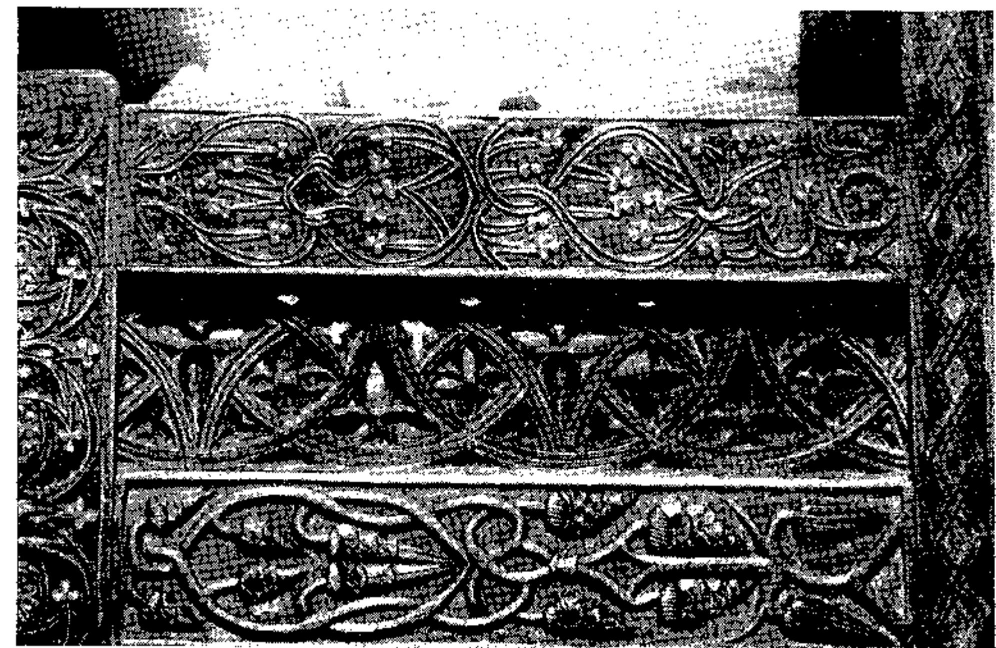

Fig. 105. Scaunul lui Petru Rareş. Detaliu

de la Moldovița însă amintește modelarea și este legată de tradiția orientală a sculpturii în lemn. Pe cînd la mobilierul celorlalte mănăstiri, de la Voroneț, Humor și Buhalnița, meșterii de țară au utilizat tehnica motivelor cunoscute lor, acelea pe care le făceau pe furci, bîte sau fluiere, la Moldovița motivele sînt înrudite mai mult cu acelea din sculptura pietrelor de mormînt, a picturii și a ceramicei ornamentale. Asemănarea mai ales cu unele motive din pictură, pe care le folosește des chiar zugravul Moldoviței, merge de altfel mai departe prin aplicarea culorilor la acest gen de sculptură. Mobilierul de tradiție populară este necolorat, menținîndu-se culoarea naturală a lemnului de nuc, păr sau stejar patinat. La Moldovița și pe unele strane de la Voroneț, peste un strat fin de preparație din stuc, s-a utilizat un fond roșu cinabru și albastru cobalt pe care intervine aurul, care dă astfel sculpturii mai multă căldură și strălucire. Policromia, care constituie o caracteristică a mobilierului oriental, este folosită și în Țara Romînească, pe ușile de la Cotmeana, de la începutul secolului XV. Înrudirea între mobilierul moldovenesc și ușile de la Cotmeana este vădită chiar în compoziția și natura motivelor, dovedind o origină comună, care poate fi pusă în legătură cu influențe aduse de meșteri formați în atelierele armene și georgiene [1].

În afară de scaunul domnesc al lui Rareș, asupra căruia s-a insistat mai mult, fiind o adevărată sinteză a ornamentației moldovenești din sec. XVI, merită semnalate și stranele mai simple dar interesante. Pe unele dintre ele, decorația este compusă dintr-o margaretă dispusă în mijlocul spetezei și o friză longitudinală în partea ei de jos, cu motivele gotice amintite, întîlnite și în sculptura unor pietre de mormînt [2].

Pe alte strane, legate cîte trei printr-o spetează făcută din aceeași scîndură, apar mai ales motive vegetale în care domină palmeta de pe pietrele de mormînt. Sculptura acestor strane pare a fi fost necolorată, patina vremii i-a dat însă o căldură și o catifelare deosebite, amintind parcă frăgezimea plantelor cu care sînt decorate.

Un alt grup de sculpturi interesante, care se deosebesc însă de celelalte și aparțin începutului secolului XVII, sînt cele două tetrapodii din naos și fragmentul de tîmplă așezat acum deasupra intrării pronaosului.

Tetrapodiile [3] de forma unui trunchi de piramidă cu opt laturi sînt sculptate de sus și pînă jos. Fiecare tăblie este încadrată de cîte trei ciubuce în trei

[1] Palmetele stilizate de pe ușa de la Cotmeana se repetă aproape identic pe un iconostas de la Probota, azi la Muzeul de Artă al R.P.R., — Secția Feudală, și pe plăci de ceramică de decorație interioară din palatul de la Hîrlău — din aceeași colecție.

[2] Astfel de motive gotice compuse din trifoiul închis în cercuri sau triunghiuri cu laturile în segment de cerc apar în sculptura unei pietre de mormînt din biserica Precista de la Bacău, din epoca lui Ștefan (G. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, p. 282—283, fig. 471). Părțile laterale ale sarcofagului Mariei de Mangup de la Putna și al doamnei Ana la Bistrița sînt la fel decorate. Același motiv apare și pe balustrada pridvorului bisericii din Bălinești sau pe balustrada încastrată astăzi în fața bisericii Sf. Ioan din Piatra Neamț. În lemn, motive asemănătoare se păstrează pe o ușă sculptată dintr-o veche casă din orașul ardelenesc Bistrița, datînd din anul 1480. V. Roth. *Die deutsche Kunst in Siebenbürgen*, Berlin, 1934, fig. 190.

[3] Înălțimea 1,03 m; diametrul sus 0,70 m; o latură 0,30 — 0,26 m.

Fig. 106. Strană din naos. Detaliu

Fig. 107. Strană din naos. Detaliu

plane diferite, cel de la mijloc fiind mai reliefat decît celelalte, şi este împărţită în două panouri. Motivele exclusiv vegetale amintesc pe acelea ale stofelor orientale — vrejuri împletite, care cresc din vase, încadrînd fructe de rodii, flori de garoafe etc. Ele sînt tipice pentru decoraţia tot mai bogată şi complicată a epocii — şi amintesc foarte îndeaproape ornamentele pietrelor de mormînt chiar de la Moldoviţa şi de aiurea, precum şi pe aceea a plăcilor de sobă. Cu aceleaşi motive este decorată şi grinda de tîmplă colorată, care prin proporţiile ei pare să fi aparţinut desigur unui mic paraclis adăpostit într-o încăpere a turnului de intrare sau în casa domnească[1] (clisiarniţă).

[1] Lungimea 2,35 m; lăţimea 0'125 m; lăţimea maximă 0,32 m.

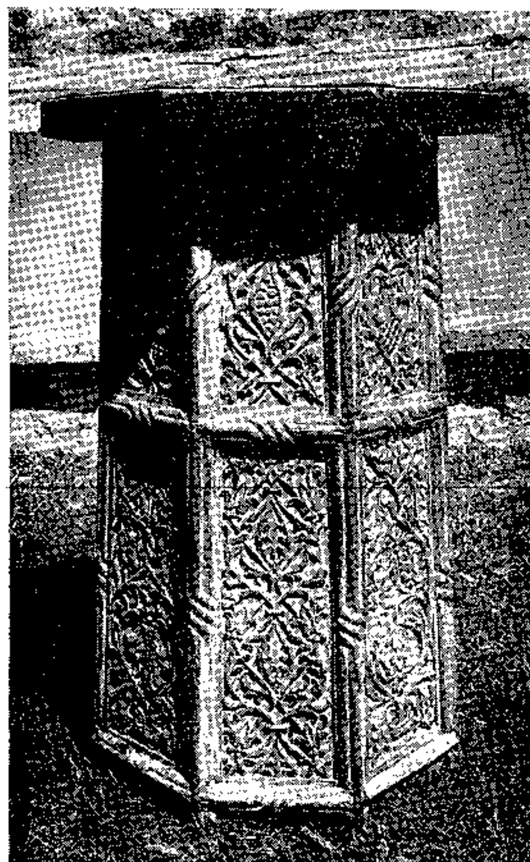

Fig. 108. Tetrapod sculptat din secolul XVII

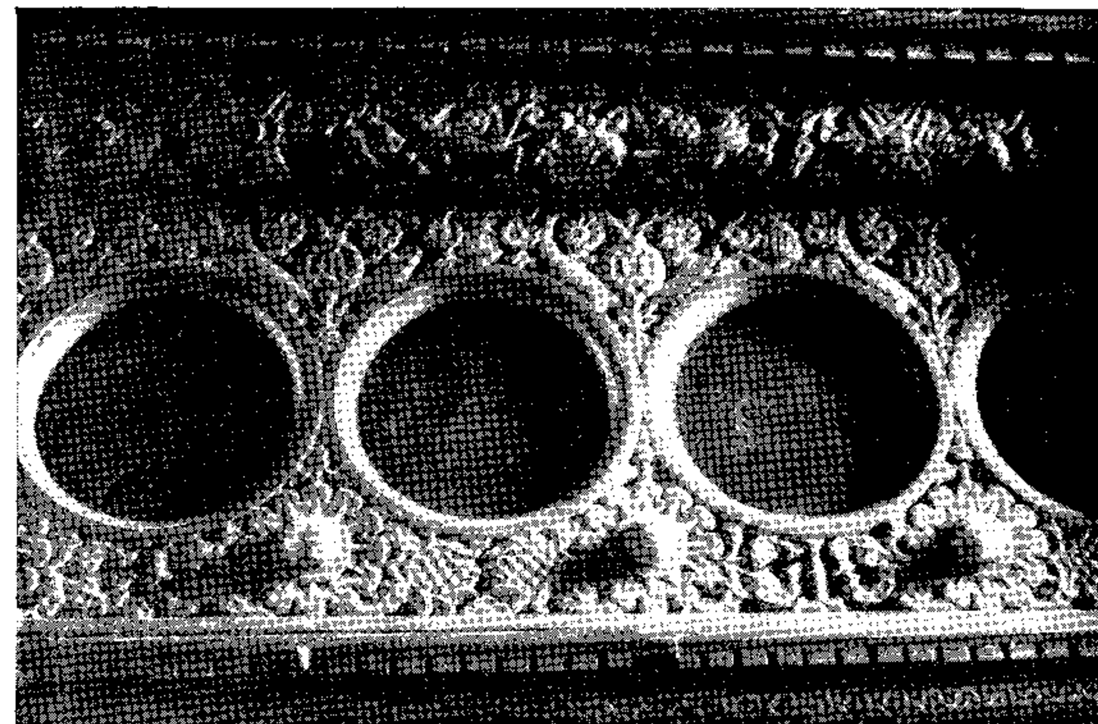

Fig. 109. Detaliu de tîmplă

Cu toate că motivele vegetale sînt folosite şi aici, ele diferă prin originea şi tratarea lor faţă de cele anterioare. Bogăţia lor, tendinţa de a nu lăsa nici un colţişor liber nelucrat, duc la confuzie şi la încîlceală. Pe cînd la cele dintîi fiecare element al motivului, chiar tratat izolat, trăia prin el însuşi, aici rămîne valoroasă numai compoziţia în ansamblul ei. Precizia şi perfecţia liniilor însă au dispărut. Policromia se foloseşte din belşug; la acest mobilier domină aurul, care în celelalte cazuri era chemat mai mult să dea accente şi să pună în valoare perfecţia liniei.

Meşterii de la Moldoviţa au lucrat mobilier şi pentru alte mănăstiri ale Moldovei; ei erau legaţi desigur de activitatea lui Efrem, episcop al Rădăuţilor. Astfel, la Suceviţa se păstrează un tetrapod aproape identic cu cel de la Moldoviţa, părînd să fie lucrat chiar de aceeaşi mînă.

O ultimă piesă de mobilier de un interes artistic mult mai mic este un analog pliant cu crestături pe margine şi cu partea de sus din piele groasă, cu o inscripţie zugrăvită în alb, în care se arată că a fost făcut de episcopul Anastasie al Rădăuţilor la 1659 (7157).

Tîmpla mare[1] a bisericii are o bogată decorație vegetală, în care sînt împletite și păsărele grațioase. Ea se aseamănă ca motive cu tetrapodiile descrise mai sus, iar păsările prin eleganța mișcărilor lor amintesc de cele pictate pe benzile decorative de pe fațada de sud a Voronețului. Ele apar ca un element nou, neîntîlnit în sculptură decît pe piatra de mormînt a Mariei de Mangup.

Pentru bogăția sa și pentru varietatea motivelor utilizate, întregul mobilier de la Moldovița constituie o adevărată arhivă nesecată de studiu a ornamentației care se utiliza în Moldova din secolul XV pînă în secolul XVII.

[1] V. cap. VII, nr. 17.

VII. INSCRIPȚIILE MĂNĂSTIRII[1]

a) **Pisaniile și inscripțiile construcțiilor**

1. *Pisania bisericii*, așezată pe peretele de sud, în partea stîngă a ușii; cu ciubuce și două mici scuturi de o parte și de alta (lungimea 0,86 m, lățimea 0,55 m) (în limba slavonă).
[**35**, p. 187—188; **2**, p. 36]

2. *Inscripție zugrăvită* deasupra ușii de intrare dintre pronaos și gropniță (în limba slavonă).
[**35**, p. 188; **32**, p. 13—14]

3. *Pisania clisiarniței*. În urma restaurării acestei clădiri a fost așezată din nou la etaj deasupra intrării acesteia (în limba slavonă).
[**35**, p. 195—196]

b) **Inscripțiile pietrelor de mormînt**

4. *Piatră de mormînt* din pronaos, latura de nord, în dreptul ferestrei (lungimea 1,39 m, lățimea 0,65 m) (în limba slavonă).
[**35**, p. 193—194]

5. *Inscripție* de pe cadrul de piatră al baldachinului lui Efrem (episcopul Rădăuților, 1609—1614), de pe latura de nord a gropniței.
[**35**, p. 189—190]

6. *Inscripție* de pe piatra de mormînt a episcopului Efrem, așezată sub baldachin (lungimea 1,41 m, lățimea 0,62—0,54 m, grosimea 0,65 m) (în limba slavonă).
[**35**, p. 190, nr. III, fig. 23]

[1] Cifrele negre din parantezele drepte sînt trimiteri la bibliografie.

7. *Inscripție* de pe piatra de mormînt așezată în pronaos, pe latura sudică (lungimea 1,24 m, lățimea 0,46—0,44 m, grosimea 0,05 m) (în limba slavonă).

[35, p. 191]

8. *Piatră de mormînt* din pronaos, pe latura de sud, sub fereastră, în grosimea zidului (lungimea 1,25 m, lățimea 0,33—0,31 m, grosimea 0,50 m) (în limba slavonă).

[35, p. 192]

9. *Piatră de mormînt* așezată pe latura sudică a pronaosului (lungimea 1,35 m, lățimea 0,63—0,53 m, grosimea 0,08 m) (în limba slavonă).

[35, p. 192—193]

10. *Piatră de mormînt* din pridvor, colțul sud-estic (lungimea 1,29 m, lățimea 0,58—0,49 m).

[35, p. 194, nr. IX]

11. *Piatră de mormînt* în pronaos, nord (lungimea 1,31 m, lățimea 0,47—0,36 m, grosimea 0,07 m) (în limba slavonă).

[35, p. 193]

12. *Piatră de mormînt* pe latura vestică a pridvorului (lungimea 1,35 m, lățimea 0,54 m) (în limba slavonă).

[35, p. 194—195, nr. X]

13. *Piatră de mormînt* pe latura sud-estică (lungimea 1,32 m, lățimea 0,64—0,55 m) (în limba romînă).

14. *Piatră de mormînt* în pridvor, pe latura sud-vestică (lungimea 1,35 m, lățimea 0,57 m).

c) **Inscripții pe diferite obiecte**

15. *Inscripția* de pe aerul egumenului Anastasie (în limba slavonă).

[69, p. 206]

16. *Inscripția* de pe epitaful dat Moldoviței de Ștefan cel Mare, care se află acum la mănăstirea Sucevița (în limba slavonă).

[69, p. 207—208, pl. VI]

17. *Inscripția* zugrăvită pe dosul crucii tîmplei.

[34, p. 13]

18. *Însemnarea* de pe manuscrisul dăruit de Ștefan cel Mare (f. 84) (în limba slavonă).

[69, p. 185 și urm.]

19. *Insemnarea* de pe Psaltirea episcopului Efrem 1604 (în limba slavonă).

BIBLIOGRAFIE[1]

1. G. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare,* Bul. Com. Mon. Ist., XVIII, 1926, fasc. 43—46, p. 168—169, fig. 257—258.
2. G. Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacul al XVI-lea,* Bul. Com. Mon. Ist., XXI, 1928, fasc. 55—58, p. 31—39, fig. 25—34, p. 195—201, fig. 224, 233—244, p. 217, fig. 241—242, fig. 261—262.
3. G. Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacul al XVII-lea și al XVIII-lea,* București, 1933, p. 328, fig. 544—545.
4. G. Balș, *Maica Domnului îndurătoarea în bisericile moldovenești din veacul al XVI-lea,* București, 1930, p. 8, fig. 1.
5. Gh. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia,* București, 1947, p. 343 (călătoria episc. Parthenie).
6. Al. Bocănețu, *Mănăstirea Moldovița,* Cernăuți, 1933, 68 p. + 25 foto.
7. I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare,* București, vol. I—II, 1913, indice.
8. Dr. N. D. Chiriac, *Ctitoriile lui Ștefan cel Mare,* Cîmpulung-Muscel, 1924, p. 29—31.
9. P. Constantinescu-Iași, *Pridvorul bisericilor moldovenești,* Iași, 1927, p. 14, fig. 6.
10. P. Constantinescu-Iași, *Decorația bisericilor moldovenești,* Chișinău, 1929, passim.
11. P. Constantinescu-Iași, *Narthexul în artele bizantine, sud-slave și romîne,* Iași, 1926, passim.
12. P. Constantinescu-Iași, *Influențe ale arhitecturii vechi rusești asupra arhitecturii romînești,* București, 1951, passim.
13. M. Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare,* vol. I, Iași, 1931, vol. II, 1932, indice.

[1] În această bibliografie s-au dat numai lucrările cele mai importante în care s-au publicat studii, scurte informații sau imagini ale monumentului sau obiectelor din cadrul lui.

14. M. Costăchescu, *Documentele moldovenești de la Ștefan cel Mare*, Iași, 1933, indice.
15. Narcis Crețulescu, *Istoria sfintei mănăstiri Rîșca*, Fălticeni, 1901, p. 45.
16. *Documente privind istoria Romîniei*, ed. Academiei R.P.R., seria A. Moldova, sec. XIV—XVI.
17. Corneliu Georgescu, *Monastère Moldovița*, în „Glasul Monahilor", București, XV, 1937, nr. 964 (7 XI).
18. André Grabar, *L'origine des façades peintes des églises moldaves*, în „Mélanges offerts à M. N. Iorga", Paris, 1933, p. 365—382.
19. Vasile Grecu, *Darstellungen altheidnischer Denker und Schriftsteller in der Kirchenmalerei des Morgenlandes*, Bucarest, 1924, 68 p., passim. (Extras din „Bulletin de la Section historique de l'Académie Roumaine", tom. XI).
20. Vasile Grecu, *Eine Belagerung Konstantinopels in der rumänischen Kirchenmalerei*, în „Byzantion", I, 1924, p. 273—289.
21. Vasile Grecu, *Din frumusețile vechilor noastre biserici*, Cernăuți, 1926.
22. Vasile Grecu, *Influențe sîrbești în vechea iconografie bisericească a Moldovei*, Cernăuți, 1935, 10 p.
23. Paul Henry, *Les églises de la Moldavie du Nord des origines à la fin du XVI-e siècle*, Paris, 1930, indice Moldovița, și album.
24. Hurmuzaki, *Documente*, vol. XV, 1, 2.
25. Grigore Ionescu, *Istoria arhitecturii romînești*, București, 1937, p. 312.
26. Grigore Ionescu, *Relatare asupra istoriei arhitecturii romînești din cele mai vechi timpuri pînă în ziua de azi*, București, 1954, p. 90, f. 111, 113.
27. N. Iorga, *Neamul romînesc în Bucovina*, București, 1905, p. 102.
28. N. Iorga și G. Balș, *Histoire de l'art roumain ancien*, Paris, 1922, p. 47, 114, 118, 346.
29. N. Iorga, *Guide historique de la Roumanie*, București, 1936, p. 130.
30. N. Iorga, *Istoria bisericii romîne*, ed. II, vol. I, București, 1929, indice.
31. N. Iorga, *Istoria Romînilor prin călători*, ed. II, București, vol. I, p. 115.
32. N. Iorga, *Inscripții din bisericile Romîniei*, București, vol. II, p. 13.
33. N. Iorga, *Art et littérature des Roumains*, Paris, 1929, p. 44.
34. N. Iorga, *Les arts mineurs en Roumanie*, București, 1936, vol. II, fig. 3. p. 17.
35. Dr. E. Kozak, *Inschriften aus der Bukowina*, Wien, 1903, p. 184—196.
36. P. Luția, *Raport*, Bul. Com. Mon. Ist., XIX, 1926, p. 126—140, 186—188.
37. P. Luția, *Raport*, Bul. Com. Mon. Ist., XXVIII, 1935, p. 69.
38. S. Fl. Marian, *Inscripțiuni de pe manuscripte și cărți vechi din Bucovina*, vol. I, p. 111.
39. Episcopul Melchisedec, *O vizită la cîteva mănăstiri și biserici antice din Bucovina*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie", I, 1883, p. 54.

40. Gabriel Millet, *La vision de Pierre d'Alexandrie*, în „Mélanges Ch. Diehl", vol. II, Paris, 1930, p. 107.
41. Gabriel Millet, *Broderies religieuses de style byzantin*, Paris, 1947, vol. II, p. 87—39, pl. CLXXVII, p. 107, pl. CXC, CCXIV, CCXV.
42. Corina Nicolescu, *Locuințe domnești în cuprinsul mănăstirilor în veacurile XV—XVII*, în „Studii și cercetări de Istoria Artei", I, 1954, nr. 3—4, p. 63—82, fig. 14—26.
43. Ion Nistor, *Mănăstirea Moldoviței. Cu ocaziunea aniversării de 400 de ani, de la sfințirea ei*, Cernăuți, 1933, 15 p.
44. Podlacha, *Malowidlta scienne, w cerkwiacth Bukowiny*, Lwow, 1912, passim.
45. Popescu-Cilieni, *Învelișurile vechilor noastre biserici*, Craiova, 1945, p. 27.
46. Simion Reli, *Călăuza monumentelor religioase din Bucovina*, București, 1937, p. 169.
47. Simion Reli, *Istoria vieții bisericești din Bucovina*, vol. I, indice.
48. K. Romstorfer, *Die Kirchenbauten in der Bukowina*, în Mitteilungen der k. k. Komission, XXI, 1895, p. 25, fig. 6—8.
49. K. Romstorfer, *Einwölbung und Dachform der moldauischen Kirchen aus dem 14. bis in das 18. Jahrhundert*, Wien, 1895, passim.
50. K. Romstorfer, *Die moldauisch-byzantinische Baukunst*, Wien, 1896, pl. 8, fig. 104—105, 112—113, 115, 121—124.
51. K. Romstorfer, *Rekonstruktionen an der gr. ort. Kirchenbauten in der Bukowina*, Czernowitz, 1901, 1.
52. *Studii și cercetări de Istorie veche*, VI, 1955, nr. 3—4, p. 802—810, fig, 42—52. Raport asupra lucrărilor de degajare a casei egumenești de la mănăstirea Moldovița (raionul Cîmpulung).
53. I. D. Ștefănescu, *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie*, Paris, 1928, p. 111—119, pl. și indice.
54. I. D. Ștefănescu, *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie, Nouvelles recherches*, Paris, 1930, p. 35—37 și album.
55. I. D. Ștefănescu, *Un chef d'oeuvre de la broderie roumaine. Le voile de calice brodé du monastère de Vatra Moldoviței.* (Extras din „L'art byzantin chez les Slaves, les Balkans. Premier recueil dédié à la mémoire de Théodore Uspensky", partea II, Paris 1930, p. 303—309 + 7 fig.).
56. I. D. Ștefănescu, *L'Illustration des Liturgies dans l'art de Byzance et de l'Orient*, Bruxelles, 1936, indice.
57. I. D. Ștefănescu, *Iconographie de la Bible*, Paris, 1938, pl. XXIX b, p. 10, pl. XLVII, p. 16, pl. LXI, p. 19, pl. LXXV, p. 21, pl. LXXVIII, p. 22, pl. LXXX b, p. 23—24.
58. I. D. Ștefănescu, *Voiles d'iconostase, tentures de ciboires, aërs, aërs ou voiles de procession.* (Extras din „Analecta", I, 1943, p. 101),

59. I. D. Ştefănescu, *Mănăstirile Bucovinei*, Bucureşti, 1941.

60. O Tafrali, *Le siège de Constantinople dans les fresques des églises de Bucovine*, în „Mélanges offerts à M. Gustave Schlumberger", Paris, 1924, vol. II, p. 457—461, pl. XXXI, fig. 87—88.

61. O. Tafrali, *Frescele bisericilor din Bucovina*, în „Îndrumări culturale", Bucureşti, f. a., p. 9—11.

62. O. Tafrali, *Asediul Constantinopolului în frescele Bucovinei*, în „Îndrumări culturale", Bucureşti, f. a. p. 11—13, passim.

63. O. Tafrali, *Sur les églises de Bucovine, Comptes rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres*, 1924, vol. I—II, passim.

64. O. Tafrali, *Frescele Moldoviţei*, în „Viitorul" 1/IX, 1928.

65. O. Tafrali, *Mănăstirea Moldoviţei*, în „Viitorul", 25. VIII. 1928.

66. O. Tafrali, *Sculptura în lemn romînească*, în „Artă şi Arheologie", I, 1928, fasc. 3, p. 12—19, fig. 8—11, fig. 15, 17.

67. O. Tafrali, *Le monastère de Sucévitsa*, Iaşi, 1929, p. 35.

68. O. Tafrali, *Le monastère de Sucévitsa et son trésor*, în „Mélanges Ch. Diehl", Paris, 1930, vol. II, p. 209—210, pl. XVIII, fig. 2.

69. O. Tafrali, *Le trésor du monastère de Sucévitsa*, în „Artă şi Arheologie", Iaşi, IV, 1931—1932, fasc. 7—8, p. 1.

70. O. Tafrali, *Le siège de Constantinople et les portraits de la famille du prince Pierre Rareş dans les fresques de l'église de Moldoviţa*, în „Artă şi Arheologie", II, 1929, fasc. 3, p. 1—5, 3 foto + 2 pl. color.

71. Emil Turdeanu, *La broderie religieuse en Roumanie. Les épitaphioï moldaves aux XV-e et XV-e siècles*, Bucureşti, 1941, p. 183—184, p. 206. (Extras din Cercetări Literare, IV, 1941).

72. Emil Turdeanu, *Manuscrise slave din timpul lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1942, p. 185—188. (Extras din Cercetări Literare, VI, 1943).

73. Fr. A. Wickenhauser, *Die Urkunden des Klosters Moldovitza*, în „Moldowa oder Beiträge zu einem Urkundenbuche für die Moldau und Bukowina, I. Abteilung, Wien, 1862, 242 p.

CUPRINSUL

Pag.

Releveele și desenele au fost executate de: St. Balș, Dan Corneliu, Adina Nichiforel, Virginia Toma și Maria Ghika-Budești, după materialul documentar aparținînd Arhivei Institutului Central de Sistematizare al Orașelor și Regiunilor, Atelierul de Restaurarea Monumentelor Istorice.

Fotografiile nr. 1, 4, 5-6, 10 13, 24, 27-28, 41, 55, 58, 61, 64, 69-72, 74, 77-78, 83-92, 99-109 au fost executate de Ștefan Butak; nr. 7, 17, 30, 38-40, 50, 54, 60, 62, 65-66, 79, 93, 96-98 de Corina Nicolescu. Ele aparțin arhivei I. C. S. O. R.

Fotografiile nr. 8-9, 18, 32-37, 95 sînt din arhiva fostei Comisiuni a Monumentelor Istorice, actualmente în arhiva Muzeului de Artă al R. P. R., secția de Artă Feudală.

Responsabil de carte: Arh. Ruxandra Vlahuța
Tehnoredactor: Ion Tudor
Corector responsabil: Claudia Balăiță

Dat la cules 1.17.1958. Bun de tipar 14.08.1958. Hîrtie cretată de 80 g/m², 54×84/8. Coli editoriale 8,69 Coli de tipar 16. Comanda NNR 4138 A. 07160. E 15740. Indicele de clasificare pentru bibliotecile mari 726.7 ((4) (ROM). Indicele de clasificare pentru bibliotecile mici 726.

Tiparul executat sub comanda nr. 387 de
Intreprinderea Poligrafică Sibiu, str. I. V. Stalin nr. 15 — R.P.R.

ERATĂ

Pag.	Rîndul	În loc de:	Se va citi:
25	2 jos	500 ani	50 ani
35	14 jos	îngustă	îngust
96	5-6 jos	ridicat cu anii împrejur	ridicat, cu anii, împrejur

Mănăstirea Moldovița